

51099 ✓

51099

RAKOUSKO
PO VÁLCE TŘICETILETÉ
(1648-1658).

SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM NA ZEMĚ KORUNY ČESKÉ

SEPSAL

Prof. Dr. FRANT. ŠUJAN.

V TŘEBÍČI A V PRAZE.
NAKLADATEL JINDŘICH LÖRENZ, KNIHKUPEC.

1890.

Lorenzové Nové české knihovny I. dílo.

Právě vyšel a na skladě jest v každém
řádném knihkupectví zajímavý spis:

Z paměti korunování ^v českých králů.

Sepsal

Karel Adámek,

poslanec na radě říšské a sněmu českém.

Vys. 8° 144 stran. — Cena 60 kr.

✚ Kdo seznati chce nejslavnější momenty
českých dějin, kdo pokochatí se v lesku a slávě
dávných královských korunovací, ten necht' sáhne
po spisu Adámkovu.

Vřele můžeme jej každému vzdělanému Čechu
doporučiti.

Kde knihkupectví nestává, tam expeduje

české nakladatelství

JINDŘICHA LORENZE v TŘEBÍČI.

RAKOUSKO PO VÁLCE TŘICETILETÉ (1648-1658).

Se zvláštním zřetelem na země koruny české

sepsal

Prof. Dr. FRANT. ŠUJAN.

V TŘEBÍČI A PRAZE.

NAKLADATEL JINDŘICH LORENZ, KNIHKUPEC.

BLAHORODÉMU A SLOVUTNÉMU

PÁNU, PANU P. T.

PROF. D^{RU}. JAROSLAVU GOLLOVI,

OTCOVSKÉMU PŘÍZNIVCI A MILOVANÉMU UČITELI
SVÉMU DŮKAZEM VELIKÉ ÚCTY A LÁSKY VĚNUJE

VDĚČNÝ ŽÁK

K. Š.

Předmluva.

Knihou touto spisovatel chce podati obraz Rakouska po válce 30leté. Válka ta od počátku až do konce působila nad lidské pomyšlení záhubně na západní Evropu vůbec a na Německo a Rakousko zvláště. Poznati účinky a následky její pro Rakousko bylo již od několika let přední snahou naší a ze snahy té vznikla tato kniha.

Poněvadž válka nejmocněji působila na českou skupinu Rakouska a v ní působila proměny nejcitelnější, obíráme se v knize zeměmi českými podrobněji než rakouskými a uherskými, ale přitom snažili jsme se svědomitě, aby netrpěla úplnost a jasnost obrazu celého Rakouska, proto omezili jsme se na dobu jen 10 let. Ku zvláštnímu zřetelu na země české nutil nás také různý u nás soud o bitvě bělohorské.

Z důvodů vážných rozhodli jsme se líčiti napřed vnitřní stav Rakouska a teprve potom vykládati postavení jeho za hranicemi, z čehož viniti nás nebude snad historik žádný. Snahou naší bylo podati

věrný obraz Rakouska z let 1648—1658. Poněvadž doba ta byla velice hrubá a drsná, jevíly se v ní hrubé stránky povahy lidské častěji, než mnohý laskavý čtenář by si přál, proto prosíme, aby to nebylo počteno na vrub náš, poněvadž v případech těch konali jsme jen historickou povinnost. Přitom odvoláváme se na četné pomůcky, jichž při práci své jsme užili. To byly:

1. *Beckovský*: »*Poselkyně starých příběhův českých.*« II. 3. v Praze 1880.

2. *Bidermann*: »*Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idee in J. 1526—1804.*« I. Innsbruck 1876.

3. *Bílek*: »*Reformace katolická v Čechách v l. 1650—1781*« v časopise českého Musea r. 1881.

4. *Čelakovský*: »*Postavení královských měst na sněmích zemských.*« Časop. č. Musea r. 1869 a 1870.

5. *Dimitz*: »*Geschichte Krains.*« III. Laibach 1875.

6. *Droysen*: »*Geschichte der preussischen Politik.*« III. 2. Leipzig 1863.

7. *Dudík*: »*Schweden in Böhmen und Mähren in J. 1640—1650.*« Brunn 1879.

8. *Dudík*: »*Chronik des Minoriten-Quardians des St. Jakobs Klosters in Olmütz P. Paulinus Zaczkowic über die Schwedenherrschaft in Olmütz von 1642—1650.*« Wien 1881.

9. *Egger* : » *Geschichte Tirols.*« II. Inspruck 1876.

10. *d' Elvert* : » *Die Verfassung und Verwaltung von Österr. Schlesien*« ve spisech moravsko-slezské společnosti etc. Brunn 1854.

11. *d' Elvert* : » *Beiträge zur Geschichte der böhm. Länder, insbesondere Mährens im 17. Jhdte.*« III, IV. Bd. Brunn 1875—77.

12. *d' Elvert* : » *Zur österr. Verwaltungsgeschichte mit besonderer Rücksicht auf die böhm. Länder.*« Brunn 1880.

13. *d' Elvert* : » *Beiträge zur Geschichte der Rebellion, Reformation, des 30jähr. Krieges und der Neugestaltung Mährens im 17. Jhdte.*« Brunn 1867.

14. *Fessler-Klein* : » *Geschichte von Ungarn.*« III. u. IV. Bd. Leipzig 1877.

15. *Gindely* : » *Uiber die Lage der bauerlichen Bevölkerung in der Zeit von 1648-1848.*« Výt. zpráva učené spol. v Praze 1880.

16. *Grünhagen* : » *Geschichte Schlesiens.*« II. Gotha 1886.

17. *Ilwof* : » *Einfälle der Türken ins Steyermark*« v Mittheilungen des Vereines für Geschichte Steyermarks. Graz 1867.

18. *Inama-Sternegg* : » *Die volkswirtschaftlichen Folgen des 30jähr. Krieges in Deutschland.*« Raumer hist. Taschenbuch J. 1874.

19. *Kalousek* : » *Státní právo české*« v Praze 1872.

20. *Jaksch* : » *Gesetzlexikon im Geistlichen,*

Religions- und Toleranzfrage für das König. Böhmen.« V. von 1601—1800.

21. Koch : »*Geschichte des deutschen Reiches unter Ferdinand III.*« II. Wien 1866.

22. Kroner : »*Handbuch der Geschichte Österreichs.*« III. Berlin 1879.

23. Krásl : »*Arnošt hrabě Harrach.*« V Praze 1886.

24. Lorenz : »*Die österreichische Regentenhalle.*« Wien 1859.

25. Majlath : »*Geschichte der Magyaren.*« Regensburg 1852.

26. Majlath : »*Geschichte des österr. Kaiserstaates.*« Herren-Uckert 1844.

27. Mayer : »*Geschichte Oesterreichs.*« II. Wien 1874.

28. Pritz : »*Geschichte des Landes ob der Ens.*« II. Linz 1874.

29. Rezek : »*Paměti J. Pospíchala.*« Zprávy učen. spol. v Praze 1880.

30. Rezek : »*Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy.*« I. V Praze 1887.

31. Rezek : »*Slovník historický.*« I.—IV. v Praze 1883—86.

32. Svátek : »*Culturhistorische Bilder aus Böhmen.*« Wien 1879.

33. Tomek : »*Dějepis království českého.*« V Praze 1876.

34. Tomek : »*Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.*« Praha 1868.

35. Tomek: »*Dějepis mocnářství rakouského.*« Přednášky na univ. 1880.

36. Tomek: »*Dějepis zřízení zemského v Čechách.*« Přednášky 1880 a 81.

37. Tomek: »*Novější dějepis rakouský (1526 až 1860).*« Praha 1887.

38. Wolf: »*Geschichtliche Bilder aus Österreich.*« II. Wien 1878.

39. Wolf: »*Fürst Wenzel Lobkowitz (1609—1677).*« Wien 1869.

40. Václavek: »*Dějiny města Vsetína a okresu Vsačského.*« Brno 1881.

41. Zahn: »*Ferdinand III. u. Leopold I.*« 1648—1699. Wien 1869.

42. Zinkeisen: »*Geschichte des osmanischen Reiches in Europa.*« IV. ve sbírce Herren-Uckertově. Gotha 1856.

Kniha Dra. A. Rezka: »*Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III.*« v Praze 1890, dostala se mi do ruky již za tisku mé knihy, takže jí užítí jsem již nemohl.

Na základě těch pomůcek snažil jsem se svědomitě podati věrný a úplný obraz předmětu svého, zda-li a jak se mi to podařilo, o tom ať soudí laskaví čtenáři.

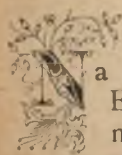
Na konec dovoluji si vzdáti nejupřímnější díky slovutným pp. universitním profesorům Dru. Jos. Kalouskovi a Dru. Jar. Gollovi, kteří laskavou disputací ráčili upozorniti mne na některé vady, jež tedy ještě před tiskem napravití jsem mohl.

V Brně v lednu 1890.

I. Vnitřní stav Rakouska.

Úvod.

a počátku 17. století počaly vystupovati nad Evropou mraky politické a náboženské nespokojenosti. Chýlilo se k bouři, která měla zaburáceti proti ohromné moci domu Habsburského. Dynastie Habsburská byla v kruzích panovnických hlavním repraesentantem a obhájcem katolicismu, s nímž v zápas o život chystal se protestantismus v zemích německých a rakouských. Dynastie Habsburská byla nejmocnější v Evropě, a na moc její žárlivě pohlížely ostatní dvory evropské protestantské i katolické, toužebně příležitosti očekávající, aby mohly ji zlomiti.

Příležitost naskytla se jim, když v zemích rakouských živly stavovské, přikryvše nespokojenost politickou pláštěm útisků náboženských, daly se v boj s panovníkem svým. Bouře propukla r. 1618. v Praze, rozzuřila se po celé střední Evropě a po 30 roků hubila a ničila lidstvo evropské. V celém středověku nezuřila v Evropě bouře záhubnější nad válku 30letou, nikdy nepoklesla civilisace evropská tak hluboko, jako za války této,¹⁾ a záhuby její stihaly nejcitelněji země říše německé a velkou čásť mocnářství rakouského. Poslední záhubné vlny její dorážely prudce na Staré Město pražské, až na počátku listopadu

¹⁾ Lorenz, „Die österr. Regentenhalle,“ str. 445—448.

r. 1648 zpráva o míru westfalském utišila hukot děl Königsmarckových.

Zápasící strany poznávaly dávno, že výsledky boje nikterak neodpovídají obětem: většina zemí evropských byla válkou úplně vysílena a mnohé přivedeny byly na kraj záhuby. Proto na říšském sněmě v Řezně r. 1640. počalo se jednati o mír, který po delším jednání a různých velikých překážkách přiveden byl přece ve skutek ve westfalských městech Münsteru a Osnabrücku.

I ony mocnosti, které války se nesučastnily, vyslaly tam své zástupce, takže mír westfalský byl vlastně dílem kongressu evropského, Mír zavřen byl dne 24. října r. 1648. Ustanovení jeho vztahovalo se ku mezinárodním poměrům všech říší středoevropských, ale hlavně říše německé. Mocnářství rakouského týkaly se jen věci v Osnabrücku ujednané a to byly :

1. Bavorsko zřekne se Porýnské falce a obdrží Horní falci s právem kurfiřtským. Za to zřekne se všech nároků na Horní Rakousy a všech nároků na válečnou náhradu.

2. Rakousko povoluje svobodu vyznání a služeb božích protestantským knížatům ve Břehu, Lehnici, Münsterberku, Olavě a městu Vratislavě.

3. Hrabata a šlechta vůbec ve Slezsku a Dolních Rakousích, jakož i jejich poddaní, nemají nucení býti pro vyznání své se vystěhovati. Služby boží protestanské jsou jim však dovoleny jen mimo zemi.

4. Luteranům slezským se dovoluje zříditi si po jednom kostele ve Svídnici, Javoru a Hlohově, avšak mimo obvod zdí městských.

5. Poněvadž Švédové a protestantští říšští stavové nemohli vymoci větších svobod pro souvěrce v Rakousku, vyhradili si jednati o předměť tom ještě na nejbližším sněmě říšském. ¹⁾

¹⁾ *Krones* : „Handbuch d. G. Öst.“ III. st. 537.

Münsterský traktat obsahoval některé věci, které týkaly se toliko domu Habsburského a to byly :

Ve čl. XI. §. 73. : Císař zříká se pro sebe a dům svůj města Breisachu, landkrabství v Dolním a Horním Elsasku, v Sundgau a foitství v 10 říšských městech.

Čl. XII. : Ludvík XIV. vrátí domu Habsburskému: *a)* Čtyři lesní města : Reinfelden, Sec-kingen, Saufenburg a Waldshut, *b)* Hrabství Hanenstein; *c)* Schwarzwald, *d)* Horní a Dolní Breisgov s příslušnými městy : Neuburg, Freiburg, Eendingen, Kenzingen, Waldburg, Villingen a Breinlingen; *e)* Ortenau s říšskými městy : Offenbach, Gengenbach a Zell.

Čl. XIII. Arcivévodovi Ferdinandu Karlovi zaplatí odškodného 3 mil. livru. ¹⁾

Z toho vidíme, že Rakousko, které největší oběti přineslo tomu boji evropskému, dodělalo se mírem westfalským výsledku nejnepatrnějšího, však následky války 30leté byly pro Rakousko velmi významné a trvalé.

Panovníci rakouští bývali od r. 1556. (Ferdinand I.) zároveň panovníky v říši německé jakožto císaři římsí, a proto osudy říše rakouské úzce souvisely s osudy říše německé. Rakousko tudíž často bylo nuceno podřizovati politiku svou vlastní politice říše německé, však mír westfalský r. 1648. svými následky z říše německé je vyloučil, ač státoprávní odloučení vysloveno bylo teprve r. 1806.

Válkou 30letou byla moc císařská v říši německé skoro vyvrácena, proto císaři římsí po r. 1648. cítili se více panovníky rakouskými. Politika Rakouska přestala býti totožnou s politikou terri- torií říšských, ono hledalo pak pokrok ve svém

¹⁾ *Egger* : „Gesch. Tirols“ II. str. 467. *Woltmann* : „Gesch. des Westf. Friedens,“

vlastním nitru, ve své vlastní síle, v zájmech státního života rakouského. Mírem westfalským r. 1648. upevněna byla státní samostatnost Rakouska.

V Rakousku samém pak válkou 30 letou provedeny byly ve vnitřním zřízení změny tak důležité, že právem tvrditi možno, že dobou tou počíná nová epocha dějin rakouských. Chceme tedy podati obraz tohoto Rakouska, jakým bylo uvnitř i za hranicemi v prvním desetiletí po míru westfalském a budeme přihlížeti se zvláštní pozorností k zemím koruny české.

Hlavní rysy obrazu toho jsou následující: Ve vnitřním stavu způsobeny byly veliké změny trvalých následků převratem ve zřízení zemských a ve stavu náboženství, kterým vysoko povznesena byla moc panovnická na ujmu svobod stavů v zemích českých a německo-rakouských a obnoven v nich panství církve katolické. Převrat ten byl proveden užitím prostředků, které hned tehdaž podryly blahobyť zemí těch hrozným pokutováním a rozplašením zámožnějšího obyvatelstva; bída pak obecná byla potom dovršena spustošením od vojsk nepřátelských a břemena války nesnesitelnými, od nichž po tak dlouhý čas nebylo žádné úlevy.¹⁾

Za války 30leté mizela ze střední Evropy ušlechtilá jemnost. Hrubost ducha lidského byla výplodem onoho krutého a bezohledného boje, jenž trval skoro celý věk lidský, otupil cit osobní bezpečnosti a změnil všechn duševní vzlet ve starost o bídou existenci. Pro vědy a umění místa nebylo.

Rozhlédneme-li se tedy po Rakousku po míru westfalském, jest všude obraz neutěšený.

¹⁾ Tomek: „Novější dějepis R.“ str. 259. ř. 27 etc.

A. Celá říše a úřady celé říši společné.

Mocnářství Rakouské po míru westfalském zaujímalo prostor dosti malý. Patřily k němu: Čechy, Morava, celé Slezsko, Rakousy pod a nad Enží, Tirolsko s Vorarlberkem, Korutany, Štyrsko, Krajina, čásť Uher a Charvátska. Na sever sáhlo až ku střední Odře, na jih až k moři jaderskému, ale uvnitř bylo malé, poněvadž větší čásť Uher patřila pašalíku tureckému a knížetstvu sedmihradskému. Objem jeho byl něco přes 6000 □ mil čili 330.4000 □ klm. se 12 miliony obyvatelstva.¹⁾

Budova státní neměla žádného jednotejného zřízení státního pro všechny země, nýbrž byla rázu *foederativního*. Nebylo jednotného zřízení, ani společného zákona, ani jednotné správy, nýbrž země rakouské dělily se na *tři* zcela samostatné celky státní, z nichž každý měl své zřízení zemské, své zákonodárství a své soudnictví, svou moc policejní, ba i své linie a zákony celní.

Cechy, Morava a Slezsko Dolní i Horní tvořily skupinu zemí českých, *Uhry a Chorvátsko* skupinu zemí uherských a *ostatní země* zvány bývaly dědičnými zeměmi rakouskými. Skupiny tyto v jednotu pojal jen panovník společný a tři nejvyšší poradní sbory zřízené již Ferdinandem I., totiž: dvorská tajná rada, dvorská rada vojenská a dvorská rada komorní, všeckny i s panovníkem od r. 1617. sídlem ve Vídni. Ty tři sbory dodávaly personální unii dotčených skupin zevnějšíku realního.

Nejprve promluvíme o těchto ústrojích celému Rakousku společných a pak o vnitřním stavu každé skupiny zvláště, poněvadž každá podržela

¹⁾ *Wolf*: „Fürst Lobkowitz“ str. 34 a *Spruner*: „Historischer Schulatlas“ Nro. VI.

svůj samostatný ráz namnoze rozdílný od rázu skupin druhých.

Jednotu Rakouska repraesentoval panovník, dvorská tajná rada, dvorská rada komorní a dvorská rada vojenská. Práva panovnická nebyla ve všech skupinách stejná, proto promluvíme o nich při jednotlivých skupinách.

1. Nejvyšším společným úřadem byla *tajná rada*. To byl nejvyšší poradní sbor panovníkův a řídil veškeré nejdůležitější záležitosti, které, když panovník byl společný, musily býti společny všem skupinám. Ona řídila zvláště záležitosti války a míru se týkající a po r. 1620., když sesílena byla moc panovnická v zemích českých a rakouských, jednala o každém porušení práva panovnického, činila králi návrhy k novým zákonům atd. Co v radě té se uzavřelo, tím panovník vázán nebyl i mohl se rozhodnouti dle své vůle, ač zřídka tak činil. Do sboru toho volány byly osoby ze všech skupin a původní počet jich (4—5) byl značně rozmnožen za Ferdinanda III., ač ke skutečným poradám voláno bylo vždy jen 6—8 mužů. Praesidentem býval nejvyšší král. hofmistr, pravidelně býval v ní též nejvyšší kancléř český a od r. 1617. dva radové uherští. Země horno- a vnitrorakouské měly svou vlastní dvorskou tajnou radu ve Štyrském Hradci, ale byla podřízena tajné radě vídeňské. V l. 1648—58 byl předsedou Maxm. z Trautmannsdorfu († 1650) a Maxm. Dietrichstein, ač rozhodné slovo vedl kníže J. Auersperg. R. 1670. tajná rada nahrazena konferenčním ministerstvem.

2. *Dvorská rada vojenská*. Když válka byla zdvižena, týkalo se to obyčejně všech zemí rakouských, proto měl panovník zvláštní poradní sbor vynikajících mužů, jimž předkládal věci vojenství a obrany hranic se týkající. Tato dvorská rada vojenská zavírala vždy smlouvy se stavy každé země o stavění a zaopatřování vojska,

zvláště po válce 30leté, když zavedeno bylo v Rakousku stále „válečné vojsko Jeho c. Maiestatu a říše německé.“¹⁾ Volání do ní byli mužové všech skupin zemských, předsedou byl šlechtic český kníže Lobkovic po smrti (1652) hraběte Šlika. Vedle této hlavní rady vojenské byla od r. 1578. také jedna stálá dvorská rada vojenská ve Št. Hradci pro obranu zemí vnitrorakouských a Chorvatska proti Turkům. V době po 1648. byl předsedou jejím hrabě Tattenbach.

3. *Dvorská rada komorní.* Panovník vládl ve všech skupinách velkým korunním jménem zcela neobmezeně od sněmů zemských, vládl tedy ve všech zemích znamenitou mocí dle své vlastní vůle a právě tato moc dodávala panství domu Habsburského a Rakousku základu velmi reálného.²⁾ Ku zachování přehledu těchto důchodů zřízena byla dvorská rada komorní. Ona, hledíc ku potřebám vojenským i zahraničním, předkládala ročně panovníkovi rozpočet, kolik bylo třeba žádati od sněmů a kolik mohl sám krýti. Po r. 1648. měla již nejvyšší správu všech státních financí, byla vlastně společným finančním ministerstvem všech skupin a tudíž nejpevnějším pojítkem jich v jednotu státní. Předsedou byl David Ungnad a od r. 1657. J. L. Zinzendorf. Ona připravovala státní rozpočet. Příjmy její plynuly ze statků státních a konfiskovaných, hlavně však z různých daní a různých výsad obchodních. Příjmy byly před válkou 30letou větší, ale po ní menší než vydání, jež šlo hlavně na udržování dvora, vojenství, správy civilní a splácení dluhů ve válkách vzniklých. V čele komory byl předseda, místopředseda a několik komorních radů. Předseda hrabě Zinzendorf úřadoval velmi nepoctivě, obohativ sebe

¹⁾ Wolf: „Gesch. Bilder“ II. str. 25.

²⁾ Tomek: „Dějiny zřízení zemského v Čechách.“
Přednášky z r. 1881.

na ujmu státu. Dvorská komora ve Vídni byla středem zemské komory české, uherské a zemí dolnorakouských. Země hornorakouské měly svou dvorní komoru v Innspruku (1565—1665) a země vnitrorakouské ve Št. Hradci.

Těmito třemi úřady značila se jednota všech zemí rakouských, ač působení jejich neslo se více ku řízení zahraničních událostí, k věcem, kterých se vyžadovalo ku zachování moci mocnářství v poměrech zahraničních.¹⁾ Skutečně centralním úřadem byla jen dvorská komora, avšak tajná a vojenská rada nebyly přísnými oficiálními instancemi nad úřady českými neb uherskými, návrhy jejich jakožto poradných sborů panovníkových, pokud se týkaly koruny české neb uherské, přecházely do české neb uherské kanceláře.²⁾ Mezi těmito úřady centralními a provincialními nebylo přesně určených mezí, celý správní organismus v letech 1648—1658. byl obrazem nepořádku a úpadku.

Abychom podali podrobnější obraz vnitřního stavu Rakouska, obrátíme se do každé skupiny zvláště.

B. Jednotlivé skupiny říšské.

a) Země koruny české.

Objem koruny české za války 30leté byl zmenšen o Horní Lužici (1635.), takže patřily k ní: království české, markrabství moravské a Horní i Dolní Slezsko. Království české k usnadnění správy veřejné dělilo se na *kraje*. Zvláštní teritoria tvořilo: Kladsko, Chebsko a Loketsko, jež

¹⁾ Mayer : „Öst. Gesch.“ II. str. 116., Tomek : „Dějepis zřízení zem. v Č.“ a Kalousek : „Státní právo české,“

²⁾ Kalousek : „Státní právo české,“

spravovány byly stavovskými výbory podřízenými vládě zemské. Markrabství *moravské* bylo také rozděleno na *kraje*. Zvláštní territorium tvořilo biskupství olomúcké a knížectví opavské, jež tehdy ještě k Moravě se počítalo. Vévodství *slezské* bylo rozdrobeno na některý počet *knížetství*, která dílem patřila polosvrchovaným knížatům dědičným, dílem již přímo králům českým, byla to tedy foederace menších teritorií.

Země koruny české tvořily samostatný celek státní,¹⁾ spojený s ostatními částmi domu rakouského jen společným panovníkem, z čehož plynula nevyhnutelně toliko jednota politiky zahraničné s druhými částmi mocnářství a vedle toho možnost zachování v jisté míře stejných zásad a způsobů ve správě vnitřní. V záležitostech zemských měly Čechy, Morava i Slezsko samosprávu a rovnou oprávněnost v záležitostech říši české společných. Společným byl jim jen panovník, dvorská kancelář, komora česká, královský soud nad apelacemi, správa lén koruny české a nejvyšší mincmistr. Každá země měla svůj sněm zemský, zemské zřízení, úřednictvo, zákony a soudy zemské.

Nejvyšší moc v zemích těchto rozdělena byla mezi panovníkem a stavy zemskými. Míra práv jejich stanovena byla obnovenými zřízeními zemskými Ferdinanda II., deklaracemi Ferdinanda III. z r. 1640. jakož i jinými nařízeními vydanými za války 30leté, takže byla asi následující:

1. Panovník a úřady královské.

Moc panovníkova stala se *absolutní* a moc stavů uvedena byla na míru práv stavovských v zemích německorakouských. Král český byl mar-

¹⁾ Tomek : „Sněmy české“ str. 7.

krabím moravským a nejvyšším vévodou slezským. Královská moc byla dědičná v mužském i ženském potomstvu, proto r. 1646. král Ferdinand III. stavům jednoduše oznámil, že dá korunovati syna Ferdinanda IV. a r. 1656. stavové čeští poslední den zasedání sněmu zemského, dne 12. srpna, za přítomnosti císařovy slibovali věrnost Leopoldovi I., který teprve po zasedání sněmu dne 14. srpna byl korunován.¹⁾

Král svolává sněmy a sjezdy zemské a předsedá jim buď sám anebo svými kommissary; najímá vojsko do služeb svých, a stavové jsou povinni na jeho rozkaz táhnouti i za hranice zemské,²⁾ král tedy má nejvyšší moc vojenskou a právo válku i mír zavírat. Král vydává sám zákony (*ius legis ferendae*) o soudech a právech, dle kterých se soudy zemské spravovaly. Král udílí právo obyvatelské jakož i šlechtictví, komu chce, má právo raziti minci a vládne velikými regaliemi. Král jest zároveň nejvyšším soudcem v koruně české.

V čele správy zemské a moci výkonné stála nejvyšší kancelář česká a jí podřízeni byli nejvyšší úředníci a soudcové zemští. Nejvyšší úředníci zemští dosazováni byli králem vždy na 5 let, byli tedy úředníky královskými, ale byly to vždy osoby v zemi usedlé stavu panského nebo rytířského. Poněvadž král nepřebýval v zemi, vykonával práva svá místodržitelstvím zemským. K místodržitelstvu českému počítali se všichni úředníci zemští. Místodržitelstvo moravské bylo zbaveno rázu stavovského a 19. prosince r. 1636. bylo zřízeno jako úřad čistě královský pod jménem královského tribunálu. Zemský hejtman, do r. 1636. náčelník stavů a úředníků moravských,

¹⁾ Datum to vzato je z *Beckovského*, a to dotvrdili i Tomek „Sněmy české“ str. 85 etc. a Kalousek „St. p. č.“ str. 228; je tedy udání *Kronesovo* ve III. str. 558 nesprávné.

²⁾ Kalousek: „S. p. č.“ str. 119.

stal se presidentem tribunálu a jemu k radě přidáni byli úředníci královští: kancléř, dva radové (Čech a Němec), sekretář a několik kancelářských. Kr. tribunálu byly podřízeny všechny úřady a soudy v zemi.¹⁾ Pro Slezsko byl místodržitelstvem tak zvaný *vrchní úřad* (Oberamt) s touže mocí a téže povahy jako tribunal moravský.²⁾ Jemu byly podřízeny všechny úřady zemské v jednotlivých knížetstvích (hejtmané zemští s přidánými radami) a předsedal mu nejvyšší hejtman zemský. České místodržitelstvo, král. tribunal a král. vrchní úřad byly prostředníkem mezi panovníkem a stavy zemskými, vedly správu země a řídily sněmy zemské.

Nejvyšší úředníci zemští vykonávali zákony a rozkazy panovnickovy jak ve věcech náležejících do oboru neobmezené moci jeho, tak také v takových, které se vyřizovaly dle usnesení mezi králem a sněmem. Oni přísahali jen králi a dědicům jeho, proto nazýváme je úředníky královskými, ač tehdy jmenovali se *zemskými*. V době po r. 1648. bylo v *Čechách* 16 úředníků zemských, k nimž čítaly se již i všechny úřady dvorské. Nej důležitější byly: úřad nejvyššího purkrabí, nejvyššího hofmistra, maršálka, komorníka, sudího, kancléře, písaře zemského, podkomoří zemského, purkrabí kraje hradeckého, sudího dvorského či manského, praesidenta soudu nad appellacemi, praesidenta komory královské, mincmistra, prokuratora královských měst, hejtmana lén německých, a hejtmana hradu pražského.

Na Moravě bylo 6 nejvyšších úřadů zemských: hejtman markrabství moravského, nejvyšší komorník, sudí zemský, sudí dvorský, podkomoří a písař zemský.

Slezsko bylo rozdrobeno na několik foedera-

1) d' Elvert: „Zur öst. Verwalt.“ str. 198 etc.

2) d' Elvert: Die Verfassung . . . Schlesiens str. 41 etc.

tivních knížetství. Úřady zemské byly zastoupeny král. vrchním úřadem (Oberamt), jemuž v čele stál nejvyšší zemský hejtman s několika radami a úředníky. Kromě úředníků při vrchním úřadě měl král úředníky své jen ve knížetstvích jemu patřících a to v každém zemského hejtmana s některými jinými úředníky. Nejvyšší úředníci zemští měli na starosti vedle zmíněných záležitostí *politických* hlavně zemské soudnictví a finančnictví jako v dobách dřívějších.

Soudnictví bylo *ú*zce spojeno se správou zemskou, takže soudce jedné země nemohl státi se soudcem země jiné. V Čechách nejdůležitější soudy byly: 1. soud zemský, jenž se dělil na *větší* a *menší*, 2. soud purkrabí pražského, 3. soud dvorský či manský, 4. soud nad appelacemi na hradě pražském, 5. na kancelář českou ve Vídni přešla moc královského soudu komorního.¹⁾ Ostatní soudy v zemi (městské, duchovenské a vrchnostenské) nepočítaly se ku zemským. Na Moravě byl král. tribunal a soud zemský *větší* a *menší* od r. 1641. již jen sídlem v Brně. Při *větším* zemském soudě zasedali uvedení nejvyšší úředníci zemští a nejvyšší zemský maršálek český, byl-li právě na Moravě usedlý (měl-li statky na Moravě), biskup olomúcký, několik radů stavu panského a 6 radů stavu zemanského, celkem 18 osob stavu panského a 6 stavu zemanského.²⁾ *Menší* soud zemský byl rekonstruován dne 14. února 1642. a zasedali na něm: »nejv. zem. písař, Římského Císaře Majestatu radové a zemští kr. menší úředníci při *dskách*« a to: vicekomorník, vicepísař, vicesudí, menší písař při *dskách* a purkrabí; pak komorníci, registrator, *ingrossator*, kance-

1) Obsazení a kompetenci soudů těch neudáváme, poněvadž by se věc náramně protáhla a je snad dosti známá.

1) *d' Elvert*: „Zur öst. Verw. Gesch.“ str. 251 etc. Roku 1652. zemský soud skládal se ze 16 osob stavu panského a 4 stavu rytířského. (Tamže str. 259)

listé a púhončí, kteří byli pomocníky jeho.¹⁾ Ve Slezsku nejvyšším soudem zemským byl *kr. vrchní úřad*, jemu podřizem byl *vrchní soud knížat* (Oberfürstenrecht-iudicium parium) jakož i soudy zemské (Fürstenrecht) v jednotlivých knížetstvích.²⁾

Odvolání ode všech těch soudů šlo ku králi, který, když odvolání přijal, nařídil takzvanou *revisí*, takže strany mohly žádati, by pře samým králem byla revidována. Ve případech takových král povolal k tomu nejvyššího kancléře s několika radami a ti mohli učiniti králi jiný návrh nálezu. Kancléř český Jan Nostic byl nejvyšším úředníkem královským, který však, poněvadž stále musil býti při osobě králově, sídlil ve Vídni. Jeho prostředkem přicházely do zemí koruny české všechny rozkazy a listy královské k úřadům zemským. Pro Slezsko, kam vydávaly se věci jazykem německým, zřízena byla při kanceláři české zvláštní německá expedice. Král skrze kancléře vykonával moc zákonodárnou, výkonnou i soudní ve všech zemích koruny české, byla tedy *kancelář česká* pravým nejvyšším úřadem nad Čechami, Moravou a Slezskem a na ní závisela působnost úřadův zemských ve věcech politických a soudních.

Záležitosti finanční v zemích koruny české řídila »královská rada komorní v Praze« sestavená ze 6 osob. Koruně náležely rozsáhlé zemské statky, léna, cla, stříbrné a jiné doly, odúmrtí, zvláštní důchody z královských měst, ze Židů a jiných věcí rozličných, čehož všeho správu vedla rada komorní, podřízená dvorské komoře ve Vídni.

Úřady dvorské staly se pouhými tituly, poněvadž panovníků v zemi nebylo. Konaly se jen při korunování nebo holdování.

Pod nejvyššími úřady zemskými stáli *hejtmané krajští*, představení jednotlivých krajů. Krajů

¹⁾ d' Elvert : Tamže str. 260 etc.

²⁾ d' Elvert : „Die Verfassung . . Schlesiens“ str. 41 etc.

bylo v Čechách 15: hradecký, chrudimský, čáslavský, kouřimský, bechyňský, prachenský, plzeňský, rakovnický, podbrdský, vltavský, slánský, žatecký, loketský, litoměřický a boleslavský. V každém kraji bývali dva hejtmanové jeden stavu panského, druhý rytířského, a oba musili býti usedlí v kraji svém. Jim náleželo bdíti nad veřejnou bezpečností, jmenovitě měli stíhati zločince a přetrhovati nepořádky, mimo to pak byli nápomocni stavům a jejich komissím při vymáhání berní, při odvodu a ubytování vojska i jiných věcech na ně složených. Zato dostávali od stavů jistý roční plat, takže zaujímali jakési dvojité postavení jsouce úřady královskými a částečně i stavovskými. Morava dělila se na 6 krajů: jihlavský, znojemský, brněnský, hradišfský a olomúcký, který se dělil ještě na přerovský. V každém kraji byl jeden hejtman ustanovený od krále ze šlechty, ale do r. 1640 neplacený.¹⁾ Slezsko hejtmanů krajských nemělo, nýbrž hejtmany zemské. Slezsko mělo zřízení stavovské od českého i moravského úplně rozdílné. Již od 14. století dělilo se v 18 knížetství, z nichž po r. 1648. již jen 3 a to: *Lehnické*, *Brežské* a *Volavské* měla úplně samostatná knížata s plnými právy svrchovanými, byli to poslední Piastové (vymřeli r. 1662, 1664 a 1672).²⁾ Ostatní knížetstva připadla dílem koruně a držel je král přímo jako dědičná knížetstva, dílem dal je novým knížatům, ale již s právem omezeným: bez moci zákonodárné, bez práva ukládati daň, bez vyššího soudnictví. Tak kp.: Opolí a Ratiboř patřily princí polskému Karlu Ferdinandovi, biskupu vratislavskému († 1655), Krňovské a Opavské Lichtensteinovi, Münsterberské od r. 1653. Janu Weighardovi z Auersperga, Olešnické od r. 1647.

¹⁾ d' Elvert: „Zur Ö. Verw. G.“ str. 236. Po r. 1640. dostávali osoba panská 800 zl., rytířská 500 zl.

²⁾ Grünhagen: „Gesch. Schlesiens.“ II. str. 312, 90—97. a d' Elvert: „Die Verfassung v. Sch.“ str. 42—47.

vévodovi württemberskému atd. V každém jednotlivém knížetství zastupoval pána svého *zemský hejtman*.

Nižších úřadů zemských (královských) nebylo. Pod hejtmany krajskými stály *krajské soudy*, jimž podřízeny byly jednak soudy městské, jednak vrchnostenské na jednotlivých panstvích. Ve Slezsku zemským hejtmanům byly podřízeny soudy stavovské (*Fürstenrecht*).¹⁾

2. Stavové a úřady stavovské.

Sněm zemský repraesentoval vždy stavy zemské, proto práva sněmů zemských jsou zároveň právy stavů zemských. K stavům byl počítán, jen kdo měl statek aneb úřad zemský, nebo koho král do stavu zemského povýšil, a královská města. Každá země měla svůj sněm zemský, toliko do *sněmů generalních* jezdili stavové čeští, moravští a slezští, však v l. 1648—58. nebyl svolán nikdy.

V *Čechách* a na *Moravě* byly na sněmě zastoupeni *čtyři* stavové:

1. Stav **duchovní**, k němuž patřili: arcibiskup jako primas království českého, vyšší duchovní, kteří měli právo užívati insule, a praelati kapitul a klášterů nadaných statky zemskými. Podobně na Moravě, kde první místo měl biskup olomúcký.

2. Stav **panský**, k němuž počítali se vévodové a knížata, hrabata a pak starší i novější páni zemští.

3. Stav **zemanský**, jenž všeobecně slul již rytířským.

4. Stav **městský** zastoupen byl jen několika poslanci. V *Čechách* místo 42 měst, která před

¹⁾ V jednotlivých knížetstvích byli 4 stavové: 1. Páni, 2. rytíři, 3. preláti a 4. města. (*Ibidem*: 32—33.)

r. 1620. chodila do sněmu, měla tam místo a hlas po válce 30leté jen 4 města: Praha, Kutná Hora, Plzeň a Budějovice. Na Moravě bylo málo měst královských jen: Brno, Olomúc, Znojmo, Jihlava, Hradiště, Unčov a Kyjov a ta všechna měla na sněmě jen jeden hlas.¹⁾

Ve *Slezsku* sněm knížat (Fürstentag) zastupoval celou zemi; naproti králi a koruně stál na rovni sněmu zemskému v Čechách a na Moravě. *Knížecí sněm slezský* (conventus publicus) skládal se ze 3 komor či kurií:

1. Do první chodila svobodná knížata a biskup vratislavský, kteří měli hlas virilní; dále stavovští páni (Freiherren), držitelé to velkých svobodných panství, počtem čtyři a měli jen jeden hlas. Nižší šlechta na panstvích členů kurie první nebyla zastoupena na sněmě knížecím, nýbrž scházela se na sněmy zemské v příslušných knížetstvích, která měla zvláštní zřízení zemské.

2. Ve druhé kurii zasedali volení poslanci rytířstva z knížetství jsoucích v přímém držení krále (dědičných knížetství) a poslanci města Vratislavi. Měli po jednom hlasu.

3. Třetí kurie skládala se z poslancův měst (9) a měla 6 hlasů. Každá kurie²⁾ měla naproti druhým jeden hlas, který se řídil většinou hlasů uvnitř každé kurie zvláště, ale celý sněm byl závislý na vrchním kr. úřadě, jehož předseda, nejvyš. zemský hejtman, měl konečné votum a sestavuje usnesení sněmu, mohl se přidati k některé kurii, čím bylo rozhodnuto.³⁾

Sněmy scházely se jednou v roce a svolával je král. Jen v nenadálých a rychlých potřebách svolán byl toliko *sjezd* stavovský, jako v Čechách

¹⁾ d' Elvert: „Zur öst. Verwaltungsgesch.“ str. 247—49.

²⁾ d' Elvert: „Die Verfassung... Schlesiens“ str. 41—43.

³⁾ Grünhagen: „G. Sch.“ str. 349.

r. 1652 a 1655, který mohl vyřídití potřebné záležitosti jménem celého sněmu. Král zahájil sněm buď osobně (český r. 1656. a 1657.) nebo svými komissary, další pak řízení vedlo místodržitelstvo. Sněmy zemské byly si velmi podobny. Vláda žádala napřed daň a stavové porokovavše o ní povolili ji ač ne vždy v té výši, jak vláda žádala. Na to vyřízeny královské proposice a pak stavové směli jednati »o jiné lehčejší a menší věci, kteréžby se královské osoby a vyvýšenosti, důstojnosti a regalií netýkaly.«¹⁾ Oč se pak usnesli, to král schválil zákonem. Práva sněmů zemských byla dosti omezená. Zákonodárství patřilo koruně, zákony prováděli však stavové, kteří přídavky svými mohli je často i měniti. Stavové povolovali berně a z toho plynula i jistá práva zákonodárství a soudů se týkající. Vidíme tedy, že stavové velkých práv politických neměli, což bylo prospěšno alespoň potud, že tím účinněji starali se o hmotné povznesení země. Hlavní činnost sněmů rozvíjela se v *oekonomii zemské*, v rozměřování daně a ve vybírání vojska. Domáhali-li se nějakého práva historického, byli příkře odbyti jako roku 1658. stavové moravští, když předložili králi stížnosti své »gravamina« zvané.

Bernictví spočívalo úplně v rukou stavů.²⁾ Žádná berně přímá ni nepřímá nesměla uložena býti bez svolení stavů. Čeho z důchodů komorních se nedostávalo na potřeby obecné, mělo dosazovati se berněmi. Král, žádaje berně na sněmě, vyložil stav věcí politických, zvláště zahraničných, a vyplývající z toho potřeby své a dle nich vznášel

¹⁾ Tomek : „Sněmy české“ str. 3.

²⁾ V obnoveném zřízení zemském král dí : „Nechceme také žádné berně a daně od příslušných stavů našich jinačeji nežli na sněmích, podle artikule pod literou A. 5. položeného, žádati a mimo to, co by tak kdy stavové svolovali, na ně žádných daní a berní neukládati.“ Tomek : „Sněmy české.“ str. 3.

na stavy žádost o pomoc jejich buď docela všeobecně, buď také s pojmenováním toho neb onoho druhu berně, jehož si přál. Stavové povolovali berně, však nesměli to vázati na podmínky, aby jimi chtěli rozmnožiti svobody politické. Oni ustanovovali, jaký druh berně chtěli zavésti a v jaké výšce. Nejobyčejnější byla berně z usedlostí selských. Dle této berně ukládala se pokaždé také berně na každého usedlého souseda ve městě. Častá byla též berně z domů, byla však ve městech větší než na venkově a nevybírala se každého léta (1650.). Někdy bylo vybíráno posudné z piva a vína (vedle onoho v Čechách z r. 1547). R. 1657. žádal král Leopold, by stavové čeští zadali mu *navždy* právo posudného, ale oni toho neučinili a svolili raději na 10 let po 100.000 zl., což se pak krylo částečně daní z hlavy. Zvláštní daň byla ukládána Židům. V Čechách bylo ustanoveno r. 1654, by Židé platili $\frac{1}{45}$ tinu celé berně zemské, z čehož $\frac{2}{3}$ platili Židé pražští a $\frac{1}{3}$ venkovští. Také na Moravě a ve Slezsku bývala Židům ukládána daň poměrná s berní celé země. Vedle těchto byly i jiné druhy berní, jež se ukládaly dle potřeby. Kromě berní byly dosti obyčejny i značné *dary* dávané panovníkovi při některých slavných událostech rodinných ku př. při svadbě, narození prince, princezny atd. Vedle peněžité berně byla ve větších potřebách vybírána též daň v obilí pro vojsko a jistý počet jízdeckých koní, remond zvaných. Jistý druh této berně in natura bylo povolování odvodu k vojsku, takže na sněmích byl žádán vedle berně i jistý počet rekrutů, jež stavové najali, ošatili, ozbrojili a vydržovali až do času úplného vycvičení, kdy je přejal stát. Byla to jakási náhrada za starou hotovost zemskou. Sněmům náležela péče o zaopatřování a ubytování vojska do země vloženého vůbec, což stavové čeští přejali na sebe r. 1650, moravští a slezští platili na to zvláštní daň na

každém sněmě žádanou. Ohromného nákladu na vojsko bylo třeba zvláště r. 1657. a 1658. následkem války švédské a spletek sedmihradských. Stavové svého vojska neměli, toliko ve městech královských zachovaly se ozbrojené vojenské sbory více pro česk než potřebu. Vojsko bylo podřízeno dvorské vojenské radě ve Vídni.

Stavové stanovili i způsob, jakým berně svolená měla býti vybírána a jak měla býti rozvržena na jednotlivce. V Čechách odváděla berni každá vrchnost ze svých statků dle počtu usedlostí, kolik jich měla. Na Moravě odváděla se pozemková daň dle počtu zbrojných koní (Gildpferde), které každá vrchnost byla povinna stavěti. Roku 1642 dne 17. února snesl se sněm, by zvláštní kommisie odhadla všechny statky na Moravě a na jmění 20.000 tolarů měl býti určen jeden kůň zbrojný, na celou Moravu nejvýše 800 koní.¹⁾ Z každého zbrojného koně platilo se pak dle potřeby, jak celá berně byla povolena. Již před r. 1642. i potom skoro na každém sněmě zemském stěžovaly si vrchnosti, že to rozdělení není spravedlivé, vládě se to však líbilo a teprve v l. 1656—58. byla zavedena daň dle příznávacích archů podle lánů.²⁾ Ale ani potom vrchnosti nebyly spokojeny a vládě nelíbilo se to docela, takže stále vyžadovala nový »modus contribuendi.« Ve Slezsku vybíraly se daně stále dle starého katastru daňového z r. 1527, který sestrojily vrchnosti samy dle vlastního, dobrovolně provedeného, odhadu jmění svého a platívalo se 1—20 tolarů z 1000 tol. jmění.³⁾

Sněm určil, kolik každá vrchnost měla dáti. Určitou část této quoty platili držitelé usedlosti tedy poddaní a ostatek vrchnost. V počtu usedlostí nastal následkem války 30leté veliký zmatek, proto

1) *d' Elvert*: Beiträge zur G. der Rebellion etc. str. 649.

2) *d' Elvert*: Ibidem str. 652.

3) *d' Elvert*: „Die Verfassung von Schlesien“ str. 40.

r. 1652. v Čechách byla zřízena zvláštní komisse visitační, která měla zjistiti počet usedlostí v celé zemi. Za usedlost počítal se jistý výměr polností, takže kp. čtyři chalupníci vzali se za jednu usedlost. Na Moravě vybírala se berně dle onoho odhadu z r. 1642. dle koní zbrojných, až v l. 1656—58. berně byla rozvržena dle lánů jednotlivých vrchností. Ve Slezsku bývala rozvrhována na jednotlivá knížetství dle jmění, ale i tam nařikali, že nespravedlivě. Počet usedlostí byl dobře znám na základě příznávacích archů vrchností. Dle těch archů byl sestaven katastr. V Čechách v každém kraji byly ustanoveny 2 osoby (zemský prelát a radní města krajského), na Moravě 4 osoby (po jedné z každého stavu), by zkoumaly příznávací archy a oznamovaly nesprávnosti místodržitelstvu, které se postaralo o přísné potrestání.

Ferdinand IV. často žádal stavů českých, by se zavázali odváděti berni v celosti v určité sumě, oni však dlouho se protivili, až r. 1652. svolili, ač neradi, představující: »že by to jejich milé vlasti nebezpečné a škodlivé, anobřž také proti jejich předkův příkladům, výstrahám a předcházením bylo,«¹⁾ ale již tak potrvalo. Stavové i potom vybírali sumu tu dle domů a usedlostí. Co tak v hlavní sumě se nesešlo, vymáhali způsoby jinými, sešlo-li se více, podrželi to za sebou pro leta následující, dílem pak pro vydržování rozličných ústavů zemských. Berně byla v Čechách rozvrhována na usedlosti dle krajů, dále na hrabství Kladské, které platilo $\frac{1}{20}$ berně zemské, což r. 1657. po velkých stížnostech sníženo bylo na $\frac{1}{30}$; na Chebsko, které do r. 1654. platilo $\frac{1}{50}$ a od r. 1657. $\frac{1}{70}$ tinu berně zemské; pak na Loketsko, na města a obce židovské. Na Moravě platily všechny vrchnosti bez rozdílu stavu a místa dle koní zbrojných, toliko biskup olomúcký: arci-

¹⁾ Tomek : „Sněmy české“ str. 17.

kníže Leopold Vilém, na nějž asi 40 koní připadalo, dokud biskupem on bude, byl osvobozen a quotu jeho vzali na sebe ostatní stavové.¹⁾ Stavové vůbec mohli od berní osvoboditi, koho chtěli, tak čeští r. 1649. a 1650. osvobodili Pražany a r. 1650. vydali zákon, kterým k ulehčení nového osazení spustlých měst, městeček a vesnic všichni, ježto by v nich dům anebo statek nově vystavěli a v něm obývali, ode všech berní na 3 leta byli osvobozeni. Podobně ustanovil r. 1650. i sněm moravský a ve Slezsku zvláště Piastové v knížetství Břežském, Lehnickém a Olavském.²⁾ Poddaným, kteří r. 1650, prosté státky ujali, byly prominuty na 3 leta všechny úroky a platy vrchnostem povinné. S právem povolovati berní souviselo nevyhnutelně také právo stavů, že bez jejich svolení země nesměla býti zadlužena. Jestliže panovník chtěl učiniti nějakou půjčku na zem, musil k sněmu se obrátiti a tu stavové vydali dlužní úpisy věřitelům a spláceli je z berní zemských.

Berní z celé země vybírali tak zvaní »nejvyšší berníci zemští.« Byl to sbor čtyř mužů po jednom z každého stavu a několik podřízených písařů. Berníkům odváděly berní sebranou všechny vrchnosti a města, a oni vydávali ji k účelům potřebným na assignace od krále přicházející skrze kancelář dvorskou. Počet z příjmů a vydání činili stavům. Na Moravě odváděly vrchnosti berní krajským berním a ti kr. důchodnímu úřadu (Rentamt) v Brně, podřízenému kr. tribunálu i komissi stavovské, sněmem zvolené.³⁾ Ve Slezsku stavové (Fürstentag) povolili berní, která rozepisovala se po každém knížetství zvláště a vybírána hyla od berních úřadův knížecích. Tyto odváděly ji generalnímu berničnímu úřadu ve Vratislavě, který byl podřízen výboru stavovskému i vrch. úřadu král.

¹⁾ *d' Elvert*: Beiträge zur G. der Rebellion str. 642.

²⁾ *Grünhagen*: Gesch. Schlesiens. II. str. 310.

³⁾ *d' Elvert*: „Zur öst. Verwaltungs-Gesch.“ str. 293.

Sněmové povolovaly berní obyčejně: 1. na potřeby vojenské, 2. na potřeby dvoru císařského, 3. na potřeby zemské. Stavové svolivše berní vyhradili si výminky, kterými sobě pojistily, aby peníze skutečně a řádně obrátily se k účelům potřebným. Na správu důchodů komorních neměl sněm přímého vplyvu, působil však nicméně přednášením stížností a žádostí. Tak r. 1654. a 1655. stěžovali si hlavně na obchod solní, jež měla koruna, téhož roku na zvyšování cla a r. 1658. na lehkou minci.

Kromě těchto záležitostí finančních zasahovala zákonodárná činnost sněmů do rozličných odvětví správy veřejné, jako jmenovitě do záležitostí obchodu a policie obchodní, venkovského hospodářství, veřejných staveb, péče o veřejnou bezpečnost a jisté vykonávání spravedlnosti, též do záležitostí církevních. Tak r. 1650 a 54. vyšel v Čechách zákon o opravování silnic, cest, stezek, mostů a jezů na vodách, jímž připomínala se povinnost těch, kteří měli na nich cla a mýta, aby vedli potřebný náklad na to.¹⁾ Když za příčinou lacinosti obilí hynulo venkovské hospodářství, vydal sněm český r. 1656. usnesení, aby pokaždé o suchých dnech od hlavní komissí spolu s místodržitelstvem »vedle slušnosti též jednoho nebo druhého místa spůsobilosti a hojnosti obilí tu se nacházejícího« taxa obilní ustanovena byla, pod kterou prodáváno býti nemělo. Na venkově byly cesty a zvláště lesy dosti nebezpečny pro množství loupežníků, pozůstatek to války 30leté, proto r. 1650 vydán byl v Čechách císařský patent proti loupežníkům, vůbec Petrovským řečeným, by se proti nim právo přísně konalo a krátce. Rovněž na Moravě vycházely podobné patenty a sněm zemský rok z roku poroučel stíhati loupežníky »Valachy« zvané »und anderes räuberisches Gesindel.«²⁾ Podobně

¹⁾ *Beckovský*: Poselkyně II. str. 424 etc.

²⁾ *d' Elvert*: „Beiträge zur G. der Rebellion“ str. 597.

i ve Slezsku. Vrchnosti z příčiny útrat na vychování vězňů málo toho dbaly, proto r. 1658. stalo se v Čechách usnesení, aby z pokut sběhlých pro lehkomyšlné nastupování na revisí ve právních rozepřích jistý díl ku podpoře chudým držitelům poprav vykázán byl. Sněmy zaváděly též různé ústavy a zařízení zemská k obecnému dobrému, z nichž nejdůležitější bylo zařízení lékařův a bradýřů (ranhojičův) zemských. R. 1654 stavové čeští obnovili místo prubíře zemského, r. 1658. zřídili jízdeckou školu v Praze atd., stavové moravští ustanovili některé zemské učitele: řeči, jízdy, šermu, tance atd., zeměměřiče atd.¹⁾ Stavové musili pečovati o vydržování všech zemských zařízení a zaplatiti nedoplatky na ně již z války 30leté. Tak r. 1649. žádal císař stavů moravských o 26.000 zl. na platy úřadům královským v zemi a r. 1650 již vůbec, by stavové vzali na sebe platy všech úřadů královských v zemi. Stavové čeští převzali r. 1652. na sebe i platy kancelářských úředníkův při místodržitelstvu a hejtmanů krajských, jimž ale již r. 1650. stavovský plat zmenšen byl o polovici s ohledem na to, že jim v pokojných letech práce ubylo. Jednalo-li se na sněmě o věc, která potřebovala bedlivějšího vyšetření neb jiných přípravných prací, zvolili stavové napřed k tomu *komissi* ze svého prostředka a rovněž komisse takové bývaly voleny ku provedení věcí sněmem uzavřených, takže jimi provozovala se vůbec správa záležitostí do oboru činnosti sněmů náležejících, pokud nebyla zanechávána úředníkům zemským. Komisse ty užívaly při vykonávání úřadu svého pomoci úřadův krajských. Když v Čechách r. 1652. berně poprvé svolena byla v určité sumě, bylo třeba všechny věci, které stavové spravovali, spojití více v jedněch rukou a proto byla zřízena pro všechny

¹⁾ d' Elvert : „Zur öst. Verwalt.“ str. 197.

tyto věci jedna toliko »hlavní komissie« 12 osob po třech z každého stavu. Hlavní ta komisse (stala se začátkem stálého výboru zemského) šířila stále obor činnosti své; tak r. 1652. svěřeno jí bernictví a vše, co s ním souviselo, jakož i právo dosazovati jiné komisse. R. 1656. bylo jí svěřeno celé řízení stran ubytování a vychovávání vojska, ona stanovila taxe obilní, daň z hlavy atd. Ona byla hlavním výkonným ústrojem sněmu, zastupujíc jej, když nebyl shromážděn. Moc její bývala vždy od sněmu prodlužována až r. 1674. vláda ji zrušila. Na Moravě bývala komisse stavovská volena dle potřeby při každém zasedání sněmu a to po jednom nebo dvou členech z každého stavu a předsedal jí vždy zemský hejtman: od 1648—55. Jan hrabě Rottal a od 1655—64. hrabě Sereni. Působnost moravské komisse stavovské nebyla tak rozsáhlá jako české, věci důležitější vyřizovali kr. krajští hejtmané. Na Moravě vůbec činnost stavů byla podřízena úřadům královským více než v Čechách, stavové neměli vůbec žádné samostatnosti, jsouce ve všem odvislí od zemského hejtmana, který jako hlava kr. tribunálu byl nejvyšším úředníkem královským. Také ve Slezsku stavové bývali úplně odvislí (kromě Piastů v Lehnici, Olavě a Břehu) od vrchního zemského hejtmana (do r. 1653. Jiří Rudolf kníže Lehnický a od 1653—64. synovec jeho Jiří III.), takže knížata osobně sněmu se vyhýbala a vysílala tam své vyslance, kteří s ostatními tvořili: *conventus publicus*.

Sněmy zemské byly konečně strážcem *celestvosti* koruny české, takže král nesměl ničeho z ní prodati nebo darovati bez svolení sněmu, tak kp.: r. 1649. sněm musil býti žídán o svolení ku prodeji komorního jmění Benátek a Lysé.

Poměry společenské.

Povšechný stav zemí koruny české a poměry společenské v nich v nejbližší době po válce 30leté jsou nejsmutnější částkou veškerých dějin zemí těchto. Povstání české bylo potrestáno konfiskací statků, jež činila v Čechách asi 30,000.000 zl. a na Moravě asi 4,916.872 zl.¹⁾ Protireformace zbavila země tyto zámožnějších a pracovitých tříd obyvatelstva a »válka 30letá zpustošila je a znužila národ český, jak před tím ještě žádná podobná bouře, nevyjímajíc ani velké války náboženské v XV. stol.«²⁾ Málokteré země byly v dlouhé oné válce tak tísněny nepřátely i přátely jako země koruny české. Proto také ve všech zemích koruny české zpráva o míru westfalském byla přijata s velikou radostí, všude prý »Pánu Bohu z toho pokoje díky se vzdávaly a v hlavnějších městech kolby a jiné kratochvíle se strojily«.³⁾ Míru těšili se i protestanté, ač jim přízniv nebyl. Jeden slezský pastor o tom napsal: »Jaké je to dobrodiní boží, nemůže zajisté jazykem lidským vysloveno a poděkováno býti.«⁴⁾ Švédové ani po míru westfalském neopustili zemí českých, tiskli lid daněmi a dávkami všeho druhu, loupili ještě archivy i biblioteky, až teprve po dlouhém vyjednávání v Praze a Norimberce (1649.) opustili r. 1650. zemí úplně vyssátou.

V Čechách, na Moravě i ve Slezsku bylo na tisíce vesnic a měst spáleno a zpustošeno, tak, že mnoho z nich nezdvihlo se již nikdy. V Če-

1) *Wolf*: „Geschichtliche Bilder aus Österreich.“ II. Wien 1878, str. 351.

2) *Tomek*: „Dějepis království českého,“ 4. vyd. v Praze 1876, str. 299—300.

3) *Beckovský*: „Poselkyně starých příběhův českých.“ II. 3. v Praze 1880, str. 402. a *Zaczkowicz* v kronice kláštera minoritského v Olomúci, vydané B. Dudíkem ve Vídni r. 1881, popisuje slavnosti v Olomúci.

4) *Grünhagen*: Gesch. Schlesiens. II. str. 310 ř. 2.

chách před r. 1618. bylo 738 měst a kolem 34.000 vesnic, po r. 1648. jen 230 měst a 6000 vesnic a sotva 30.000 daně schopných poddaných.¹⁾ Na Moravě a ve Slezsku byly poměry ještě smutnější.²⁾ Města skoro všechna buď celá, buď z části, byla obrácena ve spáleniště, z něhož jen po dlouhém čase mohla navraceti se ke své někdejší podobě.³⁾ Jen Švédové spálili a zbořili v Čechách 215 zámků, 80 měst a 113 vesnic, na Moravě 63 zámky, 22 města a 333 vsí, ve Slezsku 118 zámků, 36 měst a 1025 vsí.⁴⁾ Obyvatelstvo měst a vesnic tolikrát vypuzeno ze svých bydlíšť a vydrancováno ze všeho, co mělo, zřídlo hladem, nouzí, mečem nepřátelským a vystěhováním v takové míře, že v Čechách ze 3 millionů obyvatelů před válkou 30letou zbylo jen asi 800.000. Na Moravě bylo na počátku 15. století skoro 2 milliony obyvatelů⁵⁾ a r. 1634 již jen asi 300.000,⁶⁾ a ve Slez-

¹⁾ *Lorenz* : „Die österr. Regentenhalle,“ Wien r. 1859. str. 445.

²⁾ *d' Elvert* : „Beiträge zur Gesch. d. böhm. Länder insb. Mährens im 17. Jahrh.“ IV. Brno 1878. IV. str. 274. a *Grünhagen* : „Gesch. Schl.“ II. str. 309—317.

³⁾ Z mnoha příkladů uvádíme jen jeden v moravském městě *Olomúci*. *Dudík* ve spise „Schweden in Böhmen und Mähren 1640—1750,“ Brünn 1879. str. 370. podává zprávu současného té době Jana Jakardovského ze Sudic : „In der Stadt waren vor Ankunft der Schweden 700 bürgerliche, adelige und geistliche Häuser ; jetzt (1650) aber sind aus den 77 adeligen und geistlichen Häusern 23 zum Bewohnen tauglich, 18 halb ruinirt, 36 ganz zusammengefallen. Von den 623 bürgerlichen Häusern werden noch 145 bewohnt, halb zerstört sind 242, ganz eingerissen 236. Übrigens waren in den Vorstädten, die der städtischen Gerichtsbarkeit unterstanden, über 656 Häuser, von welchen keines mehr übrig ist. Einwohner waren im J. 1640 über 30.000, nun aber beträgt ihre Zahl nur über 1675, jedoch vermehrt sich diese, weil täglich die Abwesenden wieder ankommen.“

⁴⁾ *Dudík* : tamtéž str. 377.

⁵⁾ *d' Elvert* : Beiträge etc. sv. 23. str. 278.

⁶⁾ *d' Elvert* : Beiträge etc. sv. 23. str. 289.

sku klesl počet obyvatelstva válkou o 200.000 lidí.¹⁾

Národ klesl co do počtu, síly a blahobytu i duševních zájmů. Chudoba svírala největší část obyvatelstva. Na to stěžovati sobě slyšíme r. 1650. stavy české.²⁾ Stavové moravští rok od roku (1649—1663) stěžovali sobě na sněmích zemských na velikou chudobu svou i svých poddaných, do níž upadli válkou 30letou. K tomu přidružovaly se: veliká neúroda, povodeň, pád dobytka (1653.) a požáry (1654), a přece prý „do země nic se nepřiváží, nýbrž všechny peníze jen ze země vyvázejí.“³⁾ Podobné stesky bylo slyšati i ve Slezsku, kde necitelná šlechta chtěla rychle zotaviti se na vrub ubohých, hladem mroucích, poddaných.⁴⁾

V zemích našich nebylo kapitálu, by se ho užilo ku povznesení národního hospodářství, nebylo žádné právní jistoty a tudíž také žádného úvěru, by povznesl se průmysl a obchod, nebylo ani takoruka možno zpeněžiti výrobky zemědělské. Města byla zbavena zámožnějších tříd, průmyslu a obchodu nedostávalo se předešlých základů blahobytu, potomní svízele utlačily pilnosť řemeslnickou tak, že zmařena tím možnosť nového povznesení. Nebylo nikde pracovních sil, tak že nádenníkům musila býti placena až trojnásobná mzda, což dusilo zajisté všecek průmysl a hospo-

1) *Grünhagen*: *Gesch. Schl.* II. str. 310. Pro království české přidružujeme se udání nalezených v Tomkově, „Dějepis král. českého“ 4. vyd. str. 299—301 a v práci Gindelyho: „Über die Lage der bauerlichen Bevölkerung in der Zeit 1648—1848“ ve výroční Zprávě učené společnosti v Praze 1880.

2) „Die Verwüstung unseres geliebten Vaterlandes ist Jedermann offenbar, das Credit- und Schuldenwesen dahin gediehen, dass adelige und ehrliche Leute bei allem Fleiss in grössten Abfall ihrer Nahrung und Wirtschaft kommen.“ *Wolf*: *Gesch. Bilder* II. str. 153.

3) *d' Elvert*: „Beiträge etc.“ IV. sv. 23. str. 274—75.

4) *Grünhagen*: „*Gesch. Schl.*“ II. str. 313.

dárství polní. Rolník, řemeslník a obchodník byl tísněn velkými daněmi a neobmezenou libovůlí vrchností, nadto pak hojným tuláctvem, zlodějstvím a jinými druhy vyvrhele společnosti lidské, neblahým to výplodkem války 30leté a propuštěné soldatesky. Zkrátka veřejný i soukromý blahobyt měst a vesnic byl ztroskotán, jádro národní společnosti bylo uvedeno na mizinu. Z tak velikého úpadku blaha obecného mohly země ty vyvedeny býti jen dlouhou činností dobře zřízené správy veřejné, kteréžto se jim však ne vždy dostávalo. Sněmy zemské: český, moravský i slezský často připomínaly vládě ten neblahý stav země, žádající, by ušetřena byla stálých berní; ale vrchnosti myslely při tom vždy sobecky jen na sebe tak, že vláda několikrát vyzývala stavy, by také oni poddaným v povinnostech ulevili. Nicméně vyznati třeba, že vláda i sněmy zemské hleděly upřímně zlepšiti nešťastný stav obyvatelstva mnohými prospěšnými ustanoveními, však ne tak upřímný a spravedlivý bývaly všechny vrchnosti, které na statcích svých měly provésti ona prospěšná ustanovení vlády a sněmů zemských.¹⁾ To seznáváme ze všech patentů císařských i usnesení sněmů zemských v l. 1649—1659., a to v Čechách, na Moravě i ve Slezsku.²⁾

Nejmocnější a nejváženější třídou obyvatelstva v zemích našich v těch dobách bylo *duchovenstvo*, které mocí a vážností zatemňovalo všechny stavy světské.

Clerus saeculární i regularní tvořil na sněmích první stav, množil své jmění a často zasa-

²⁾ *d' Elvert*: „Beiträge zur Gesch. der Rebellion, Reformation, des 30jähr. Krieges und der Neugestaltung Mährens im 17. Jahrh.“ ve spisech c. k. mor. sl. spol. sv. 16. v Brně 1867. str. 598.

³⁾ *Tomek*: „Sněmy české dle obnoveného zřízení zemského Ferdinanda II.“ v Praze. 1868. *d' Elvert*: Beitrage sv. 16. 555 sl., sv. 23. 248 sl.; *Grünhagen*: G. Sch. II., str. 312 sl.

hoval i v běh událostí obecných. Duchovenstvo požívalo u nás největších výhod a nejprospěšnějších privilegií, vláda podporovala je všemožně, poněvadž ono jí to splácelo na sněmích. Církev byla největším statkářem: tak v Čechách statky církevní měly cenu 36 millionů, arcibiskup pražský měl 9, kapitula 16 velkých panství a jmění jesuitů počítáno na 15 millionů.¹⁾ Na Moravě jmění cleru rozmnožilo se úžasně, statky duchovenské zaujímaly $\frac{3}{8}$ veškeré půdy a množily se stále tak, že r. 1669. císař Leopold I. uznal za dobré omeziti to ustanovením, že statky zemské smějí býti prodány »mrtvé ruce« jen se svolením císařovým.²⁾ Ve Slezsku začalo se duchovenstvo katolické a statky jeho množiti teprve po r. 1648.,³⁾ ale nedosáhlo poměrně nikdy té výše jako v Čechách a na Moravě. Biskupové, praelati, kanovníci a opati byli feudální aristokracií.

Místa biskupská a kanovnická bývala obsazována výhradně šlechtou, mnohdy šlechtic dostal nějakou praebendu již v kolébce. Majetek »mrtvé ruky« se množil, počet klášterů rostl úžasně. Na statcích církevních byl biskup neb opat světskou vrchností, tudíž vykonával iurisdikci, vybíral daně, stavěl rekruty a držel sedláka v tuhém poddanství a těžké práci. Duchovenstvo mělo největší moc v životě veřejném, neboť nejen že ovládalo veřejné mínění, nýbrž domáhalo se i veřejných práv. K soudu duchovnímu potahovalo stále větší množství pří a odvolávání dopouštělo jen k soudu (arci)biskupskému, odkud v poslední instanci bylo odvolání k papeži.

Po duchovenstvu nejmocnější byla *šlechta*, která i po válce 30leté dělila se na *vyšší* a *nižší* či na pány a rytíře. Byla to pozemková aristokracie, která v době po válce 30leté hledala a

¹⁾ Wolf: „Gesch. Bilder etc.“ II. str. 10.

²⁾ d' Elvert: „Beiträge“ sv. 23. str. 289.

³⁾ Grünhagen: Gesch. Schl. II. str. 317—334.

nalézala největší moc ve státních úřadech. Řady šlechty v zemích koruny české zřídly velmi během protireformace a války 30leté a staly se v nich veliké změny. Šlechta domácí skoro zmizela a byla nahrazena šlechtou cizí: italskou, španělskou, německou, německo-rakouskou, rodinami vojenskými a úřednickými, a všechny tyto živly vřazeny byly ve zbytek staré šlechty domácí. V Čechách před válkou 30letou bylo 254 rodin panských a 1128 rodin rytířských, tedy 1382 rodin šlechtických. Za Leopolda I. byla tam již jen 441 rodina šlechtická: 10 knížat, 110 hrabat, 83 panských, 238 rytířských rodin. Ze starých zachovaly se rodové: Lobkoviců, Černínů, Valdštejnů, Šternberků, Kolovratů, Vrbnů, Šliků, Nosticů, Martiniců a Vorašických, Nově přibyli: Aldringové, Althan, Colloredo, Gallas, Götz, Dietrichstein, Maradas, Morzin, Mansfeld, Colalto, Fürstenberg, Piccolomini, Montecuculi, Hoyos, Stadion, Schönborn, Taxis, Liechtenstein, Harrach, Brenner, Ungnad, Auersperg, Herberstein, Khewenhüller, Stahremberg, Windischgrätz, Zinzendorf, Eggenberg, Schwarzenberg, Trautmannsdorf, Thun atd.¹⁾ Na Moravě do staré šlechty domácí dostalo se mnoho nové, cizí, již v létech 1555—1600. na příklad: Dietrichstein, Althan, Teufenbach, Strein, Thurn, Roggen-dorf, Stockhammer, Heussenstamm, Hofmann, Fünfkirchen, Hardeg, Tobar, Salm, Rottal atd., a za války 30leté byly řady její úžasně rozmnoženy, na příklad: Liechtenstein-Kastelkorn, Berka, Berchtold, Brenner, Collato, Magni, Bonarina, Cerboni, Forno, Morawetz, Mignoni, Miniati, Werdenberg, Questenberg, Schaumburg, Schmied, Meggau, Prosskau, Minkwitz, Oppernsdorf, Souches, Vetter, Ugarte, Walderode, Stomm, Wallis atd. K těm přidružilo se mnoho šlechty nově vzniklé ze stavu úřednického a vojenského a konečně

¹⁾ Wolf: „Gesch. Bilder“ II. str. 13.

mnoho šlechty uherské, která měla statky na Moravě. Ve Slezsku dostalo se mnoho nové šlechty hlavně do dědičných knížectví králových: Svidnického, Javorského, Opolského, Ratiborského, Těšínského, Hlohovského a Vratislavského. Kterákoliv knížectva spadla na krále za války 30leté ať odúmrtí, ať konfiskací, byla dána nově, císaři ve všem úplně oddané šlechtě, na př.: knížectví Krňovské a Opavské (1622.) Lichtensteinovi, Opolské a Ratiborské (1645.) princům polskému Karlu Ferdinandovi, který jakožto biskup vratislavský do roku 1655. měl i knížectví Nisské; Minsterberské (1653.) Auerspergovi; Zaháňské (1646.) Lobkovicovi a Olešnické (1647.) vévodovi württemberskému. Tato nová knížata dostala knížectví již s právem omezeným. Toliko ve třech knížectvích: Lehnickém, Břežském a Olavském zachovali si po r. 1648. Piastové, a to bratři Jiří, Ludvík a Christian úplnou samostatnost s právy od dávných dob platnými.

Již Ferdinand II., nedbaje starobylých práv zemských, osadil země české šlechtou cizí, přiřkl sobě právo inkolatu zemského a nařídil, aby cizinci ti, proti právu usedlí, byli zůstaveni při právu obyvatelů zemských a jedni mezi pány, druzí mezi zemany aby přijati byli. *Stav panský* či šlechta vyšší byla rozmnožena cizími knížaty a vypínala se nad šlechtou nižší jak v titulech, tak lesku. Nejvznešenější byl titul říšského knížete, vévody nebo hraběte, které tituly vláda ráda udílela, poněvadž si jimi zavazovala šlechtu na sněmích. Dynastie a vláda opíraly se o tuto vyšší šlechtu, již vyhrazena byla všechna vyšší místa v úřadech zemských, dvorských a praesidentských.¹⁾ Tato šlechta byla hrdá, ctižádostivá a

*Co to bylo
provoz?*

¹⁾ V Čechách měli páni tyto úřady: nejv. purkrabího, hofmistra, komorníka, kancléře, dvor. sudího, praesidenta nad apelacími atd. *Zemanům* patřily: úřad zem. nejv. písaře, podkomořího a purkrabího kraje hradeckého. Na Moravě

panstvíchtivá; mezi sebou byla svárlivá a žárlivá, naproti nižším mocná a srdce tvrdého, ač sama ráda vyhýbala se břemenům obecným.

Šlechta nižší klesala, ona podržela ještě práva svá, ale chudla tak, že neměla účastenství ve vládě. Ke šlechtě vyšší jevila rovněž velikou nechuf. Avšak obě třídy šlechty v nerozdílnou jednotu pojila necitelnost a nesvědomitost naproti poddaným a nevýslovné pohrdání měšťanem. Většina šlechty po válce 30leté nedbala blaha obecného, jí nade vše šlo blaho vlastní, ona s duchovenstvem repraesentovala stavy zemské, tito stavové však nerepraesentovali více národ, nýbrž majetek a zájmy šlechty a duchovenstva. Větší čásť statků zemských v zemích českých byla po r. 1648. majetkem cizinců, k tomu ještě větším dílem surových vojáků, kteří neměli žádných svazků společných osudů s lidem sobě poddaným, kteří neznali slitování nad ním, naopak domnívali se, že jim dovoleno jest páchat vše na poddaných, a ti že jsou jim povinni za to ještě vděčností, oddaností a úctou. Šlechta chovala se naproti poddaným svým v každém ohledu necitně, a to ve všech zemích koruny české bez rozdílu.¹⁾ Za jejich příkladem šla také šlechta domácí a tak lid selský v dobách těch byl uveden v poddanost

pánům : úřad nejv. zem. hejtmana, komorníka, sudího ; *zemanům* úřad nejv. dvor. sudího a nejv. z. písaře. Kr. podkomoříim býval střídavě pán a zeman.

¹⁾ Důkazem našeho tvrzení je nám cíś. edikt ze dne 9. října 1651, který kárá zpustlou šlechtu slezskou. Edikt zní gegen die „Unruhigen und Friedhässigen von Adel und andere muthwillige Leute, deren viele in Schlesien sowohl in Städten als auf dem Lande herumziehen und gemeinglich ungebeten zu Hochzeiten, Kindertaufen, Begräbnissen, Gasterien etc. eindringen — gottlästlich schwören, fluchen und schelten, allerlei Schand und ärglichen Zoten und Discourse leichtfertig ausschütten, allerlei Tumult anstiften, die Speisen ärger als viehisch verunehren, Öfen und Fenster einschlagen, in den Zimmern Degen zücken, Büchsen und Pistolen lösen usw.“ *Grünhagen* : II. str. 316.

hnusnou. Necitelným vrchnostem byl ponechán k libovolnému nakládání takofka beze vší ochrany právní, neboť vrchnosti měly nad ním moc soudní a správní. Někdy vláda sama uznala za dobré ujeti se ubohého lidu poddaného, což častěji činil lidumilovný a útlocitný císař Leopold.

Jádrem národa jako vždy byl lid *městský* a *selský*. Města utrpěla nejvíce provedením protireformace a následkem běhů válečných. Jednotě víry byl obětován ohromný kapitál jmění a síly. Města dělila se na královská či svobodná a poddaná či nesvobodná.

Města královská měla před válkou 30letou autonomii, tvořila zvláštní stav, chodila na sněm a měla tam virilní hlasy. Též města poddaná měla před válkou 30letou dosti velkou autonomii, na sněmě však zastoupena nebyla. Po válce 30leté neměla žádná města ani autonomie ani plného práva stavovského. Byla sice zastoupena na sněmích zemských, ale kdežto ostatní stavové měli hlasy virilní, měla z 42 měst královských v Čechách jen 4 města 4 hlasy za všechno měšťanstvo a to: Praha, Kutná Hora, Budějovice a Plzeň. Pražané žádali ku konci r. 1648. krále, by pro zásluhy při obraně města navrátil jejich městům místo na sněmě a hlasy virilní, avšak teprve 20. dubna 1649. obdrželo hlas Staré Město, 2. května i Nové Město, a Malá Strana až roku 1657.¹⁾ Na Moravě bylo 7 měst královských: Olomúc, Brno, Znojmo, Jihlava, Uh. Hradiště, Unčov a Kyjov. Ta vysílala na sněm 14 poslanců, ale měla jen jeden hlas.²⁾ Ve Slezsku královské město Vrati-

1) *Čelakovský*: „Postavení král. měst na sněmích“ v Časop. čes. Musea roku 1869. — Podrobné zprávy o městech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v té době podává nám Dudík: „Schweden in B. und M. 1640—1650.“ str. 377; *Wolf*: „Gesch. Bilder etc.“ II. str. 150 etc.; *d' Elvert*: „Beiträge etc.“ IV. sv. 23. str. 276 a 317 a *Grünhagen*: Gesch. Schl. II. str. 310 etc.

2) *d' Elvert*: „Beiträge etc.“ sv. 23. str. 297.

slav mělo hlas virilní, ostatních 9 měst: Svidnice, Javor, Hlohov, Středa (Středa a Namyslov), Opolí, Lehnice (Lehnice, Břeh a Olava) mělo 6 hlasů.¹⁾ Poslanců městských na sněmě mnoho dbáno nebývalo, byli voláni takořka jen ad verbum audiendum, když čten byl postulat daní neb usnesení sněmovní. V příčině povolování daní mohla města podati jen písemné votum, jehož ostatní stavové málokdy dbali. *Poddaným městům* a městečkům utrhovalo se od vrchností na živnostech a na právích upsaných, tak že musila jako sedlák platiti desátek a robotu. Z toho vznikly velké spory mezi magistraty a vrchnostmi, ale pro města nebylo nijakého dovolání spravedlnosti při úřadech zemských, kterým představeni byli rovněž držitelé panství. Autonomie měst tak poklesla, že jim nezbývalo než rozdělování státních a obecních povinností, což v těch dobách nešťastných a bídných bylo úkolem velmi nevďečným, tak že slušnější občané vyhýbali se čestným úřadům v obci. Města spravovala se svými purkmistry a konšely, avšak pod touhou úzdou královského podkomořího a královských rychtářův, ve větších městech královských hejtmanů, kteří v radě městské mívali první místo, bděli nad plněním zákonů a rozkazů, nad zachováváním pokoje a pořádku, nad policií a obecním jměním. Města poddaná měla jen tehdy magistrat, když vrchnosti svěřily jim soudnictví. Vláda i vrchnost dbaly vždy o to, by ve městech královských a vrchnostenských dostali se k úřadům jen dobří katolíci, kterých nebylo nikde nazbyt. A poněvadž slušnější občané často úřadům se vyhýbali, dostávala se správa obecní zhusta do rukou jednotlivých rodin, které jmění obecního hanebně zneužívaly, nadcházejíce si při tom všelijak úřady královské. Policie byla obyčejně v úpadku, poněvadž obce

¹⁾ d' Elvert: „Zur Gesch. Sch.“ sv. 7. str. 45.

byly tísněny velkými dluhy. Města královská měla úplnou soudní moc nad občany a příslušníky obce, soudy městské byly první a skoro poslední instancí, neboť jen ve věcech nejtěžších (vražda, zemězrada) šel rozsudek městský k soudu apelačnímu v Praze. Odvolání z rozsudku městského šlo jen k soudu appellačnímu nebo ku královské revisi, což bylo vždy spojeno s velkými obtížemi. V radnicích byly komory mučednické pro právo útrpné. Jednotné organisace měst nebylo, ba mnohdy ani v jednom městě nebylo jednoho práva (ku př. v Praze byla 4 města a všechna v právích se různila). Nedostatek jednotného práva byl citelný ve všech zemích, zvláště ve Slezsku, ale ani vláda ani stavové neodvážili se odstraniti práva jednotlivá. V ohledu korporativním podrželo měšťanstvo svou důležitost a sílu, jen chyběla mu uvnitř svoboda, kapitál, dílny a obchod. Všechn průmysl a výroba všeho dály se dle cechů. Každý cech měl své zvyklosti a svobody. Bez práva měšťanského nikdo nesměl býti ve městě řemeslníkem samostatným, a žádný sedlák nesměl držeti městský pozemek. Čeládka a tovaryši byli prý zlomyslní, líní a lehkomyšní. Nečestno bylo býti katem, pohodným, biřičem, nemanželským dítětem a kridatářem. Ti nesměli míti ani domův ani pozemků.

Ačkoli vidíme, že postavení měšťanovo nebylo skvělé, bylo přece závidi hodno naproti *postavení sedlákovu*. Za války 30leté vzdělávání půdy v zemích koruny české hluboce pokleslo. Při blíženi se vojsk utíkával lid selský do lesův a skrýši a skrýval se tam, pokud lid zbrojný se nevzdálil. Potom vycházel, aby kvapným zděláním kousků polí zjednal si výživu, aby sbořeníště domu svého jakž takž upravil za obydlí. Tím vzrůstal nedostatek, rostla bída, polí více a více leželo ladem, mnohá zarostla travou a křovinami. Dobytek domácí buď nepřítel vzal, buď

nedostatkem hynul, nebo jej hladový sedlák musil zabiti. Vesnice jedna po druhé zanikala, a když po válce nastal pokoj, byla zpustošená pole s velkým namaháním buď znovu vzdělána, nebo v panské statky měněna. Za tou příčinou přičiněním vlády vydávaly sněmy zemské snesení, »kdo dům si vystaví, nebo pole nově vzdělá, by od data toho sněmu (1650) prost byl všech poplatků na 3 leta.« Také vydávaly sněmy na umenšení bídy a povznesení hospodářství tak zvaná »moratoria« (1650, 1654, 1658), kterými dlužník byl na jistý čas sprostěn povinnosti platiti dluhy věřitelům.¹⁾ Poměr poddaných sedláků k vrchnostem před válkou 30letou zakládal se na smlouvách, po ní jen na libovůli. Stav selský byl poddaným v tom smyslu, že podřízen byl soudní moci šlechty neb korporace nějaké a nebyl svobodným majitelem půdy, nýbrž seděl na půdě cizí, zač musil těžce pracovati a mnoho platiti. Sedlák byl osobně nesvobodným, až na malé výjimky, a bez dovolení vrchnosti nesměl půdu opustiti, byl takorba fundus instructus, ano i děti jeho podlehali moci pánově.

Proto v l. 1648—58. sněmy zemské vydávaly snesení, »aby z Moravy do Čech a z Čech do Moravy (což se i o Slezsku rozumí) sběhlí poddaní svým vrchnostem navráceni byli.«²⁾ Snesení podobná, by poddaní »pro sousedskou shodu« vydání byli, opakoval rok z roku sněm český, moravský i slezský, ale zdá se, že vrchnosti přísně se tím neřídily. Sedlák bez dovolení vrchnosti nesměl se ženiti nebo syna na řemeslo dáti, děti jeho musily 3 léta, děti chalupníkovy 2 léta nebo rok sloužiti u vrchnosti. Vrchnosť měla soudni-

¹⁾ Snesení příslušných sněmů u *Beckovského* II. 3 str. 419. etc., d' *Elverta* sv. 16. str. 575, 599, 601. etc. a *Grünhagena* strana 313. etc.

²⁾ *Beckovský* : II. 3 str. 419. a snesení sněmů moravských k r. 1652, 53, 54 etc. u d' *Elverta* : sv. 16. str. 575—611.

nictví a policii nad poddanými, rozdělovala a vybírala všechny povinnosti. Rychtář měl nižší moc policejní, vykonával zákony státní, ale byl více úředníkem vrchnostenským než samostatným. Vrchnosti užívaly moci své ke stálému rozmnožování platů a povinností, chtěje na vrub poddaných brzy zotaviti se z pohrom válečných. Jen některé vrchnosti (na př. kníže lehnický, březský, olavský) ulevovaly poddaným hojně v jejich povinnostech, by rychle osadily zpustlé statky své. Sedlák musil odváděti nesčetné dávky; vláda, vrchnost i duchovenstvo braly, kde co bylo. Vládě platil daň pozemkovou, domovní, někdy (1657) i osobní a jiné; vrchnosti platil úrok (peníze nebo vejce, kuřata, ovoce, obilí atd.), velký a malý desátek, pozůstalost, mýta, cla soukromná atd., čehož bývalo až nad slušnost tak, že sněm moravský r. 1651 ustanovil, by všechna mýta, mostné a cla, od r. 1618 v zemi zavedená, byla zrušena a vrchnosti by s poddanými mírně zacházely. Podobně sněm český r. 1645.¹⁾ Vrchnosti měly mnoho pozemků, a ty aby jim nezůstaly ladem ležeti následkem klesnutí obyvatelstva, zvyšovaly roboty nad slušnost a spravedlnost. Právě jmenovaná snesení sněmů na ochranu poddaných jsou nám smutným sice, však jadrným svědectvím toho, že vrchnosti poddané své příliš utiskovaly. Kdežto v 16. století robotoval sedlák 10—20 dní roboty ruční a několik dní roboty jízdné (tažné), musil po roce 1648 robotovati 5- až 10krát více. Musil vrchnosti pole vzdělávati, dříví voziti, len přísti, rybníky čistiti, cesty spravovati, zvěř honiti, obilí své jen ve mlýně panském mlíti, pivo nebo kořalku jen v nálevu panském kupovati. Vrchnosti žádaly často povozy 10—20 mil bezplatně, zvyšovaly všechny poplatky při jednáních úředních, ano i státní daň od poddaných vyšší požadovaly,

¹⁾ Beckovský: II. str. 424, a d' Elvert: sv. 16. str. 611,

než určena byla, a kryly tím daň vlastní. Dříčství úředníkův a písařův panských dotěžovalo jho, pod kterým sténala takto nejčetnější třída obyvatelstva. V zemích českých jednalo se dle přísloví: »rustica gens optima flens, pessima ridens.« Zvláště krutě vedly si vrchnosti: Lažanský, Mansfeld, Kleinau, Hartig atd. V takovém sklíčení nemohlo hospodářství povznést se z rán utrpených válkou 30letou. Cena pozemků klesla o více než desateronásobně, ba na mnohých místech půda tou měrou ceny pozbyla, že sedláci často utíkali od svých statků a musili býti poutáni k nim nucením, jak z uvedených snesení sněmovních viděti lze.

Tím, že většina půdy přešla do rukou šlechty a duchovenstva (klášterů), množil se na venkově proletariát, jako: muzikanti, komedianti, kejklíři, bubenníci, zpěváci, herci, ženky atd., a to vše přimnožovalo svízele sedlákovy tak, že osud jeho nebyl mnohem lepší osudu starověkého otroka.¹⁾ A proti všem nesčetným těmto útiskům byl sedlák bez ochrany právní. Dříve panovníci a úřady chránili sedláka před útisky vrchností, však po roce 1648 tiskla ho vláda také sama. Sněmy zemské ujímaly se sice poddaných mnohými slušnými a spravedlivými sneseními, ale snesení ta prováděti měly ony vrchnosti, proti kterým snesení zněla, rozumí se tedy, že neučinily nic. Vláda neznala stavu rolnického, pokládala feudální poměr sedláka ku vrchnosti za přirozený, právní a nutný. Toto postavení vrchnosti a jejich úřadů nad lidem obecným bylo nejsmutnější a nejslabší stránkou zřízení zemských. Teprve roku 1657 král

¹⁾ Charakteristicky líčí nám postavení českého sedláka jeden vrchnostenský úředník z r. 1669: Jeder weiss, wie der arme Unterthan geplagt ist; wenn der böhmische Bauer alle Arbeit, so ihm von der Obrigkeit auferlegt wird, leisten, alle Unbilden, welche ihm zugefügt werden, mit Geduld erträgt, kann er wohl unter die Zahl der Märtyrer gerechnet werden.“ u *Wolfa*: „Gesch. Bilder aus Öst.“ II. str. 17.

Leopold uznal za dobré prohlásiti: »es möge mit allem Glimpf regieret und der Unterthan lieber erhalten als verdorben werden.«¹⁾ Žel bohu, že vrchnosti si toho nevšimly a tak došlo ku povstání selskému roku 1680. Povstání to i všechna pozdější skončila vždy ke škodě poddaných tak, že osud jejich stále se horšil a stal se nesnesitelným, člověka stvořeného k obrazu božímu docela nedůstojným. Z nedůstojného toho otroctví vysvobodil stav selský alespoň z polovice r. 1775. císař Josef II., zač jest a zůstane vždy miláčkem a patronem stavu rolnického. Zbylé pak okovy novověkého otroctví nejen u nás, nýbrž v celé Evropě, rozbil blahodějný duch hrozná revoluce francouzské.

4. Poměry náboženské.

Mír westfalský pro poměry náboženské v Čechách a na Moravě neměl tak důležitého významu jako ve Slezsku. V Čechách a na Moravě poměry ty byly větším dílem ustáleny již během války 30leté a v Osnabrücku dala se jim jen forma zákonitosti, takže »mírem westfalským nadobro byla zmařena naděje těch, kdo doufali v návrat náboženské volnosti pro nekatolíky v Čechách a na Moravě.«²⁾

V zemích těch protireformace byla již dávno provedena, ukrutností neslýchanou a proto zůstalo tam i potom náboženství *katolické* jedině oprávněným přese všechny snahy emigrantů. Akatolíci byli pronásledováni a to nejen z příčin náboženských, nýbrž i politických, poněvadž vždy ochotně pojili se s živly císaři nepřátelskými. Císaři slušelo

¹⁾ Wolf: „Geschichtliche Bilder aus Öst.“ II. str. 20.

²⁾ Rezek: „Dějiny náb. hnutí v Čechách.“ I. str. 36.

Spisem Rezkovým a pak Kráslovým: „Arnošt hrabě Harrach“ nabyly poměry náboženské v Čechách po r. 1648. neobyčejné jasnosti a dokonalé úplnosti, s jakou nikdy před tím líčeny nebyly.

neobmezené ius reformandi, jehož také co nej-
přísněji užíval a nová *šlechta* česká a moravská
byla mu v tom nejpovolnějším nástrojem, ba na
každém sněmě zemském připomínala jej na právo
jeho co nejdůrazněji.

V době míru westfalského byli na mnohých
místech v Čechách a na Moravě Švédové a
s nimi vrátilo se zajisté do země mnoho protestantů,
nebo katolíci jen povrchní ukázali se zjevně
nekatolíky, zvláště na pomezí saském, slezském
a uherském. *Akatolický lid poddaný* ve městech
a vesnicích od počátku protireformace nebyl
nucen pro náboženství opouštět vlast svou jako
svobodní měšťané a šlechta, nýbrž naopak on
ani nesměl, byl prostě přinucen přiznati se ku
víře své vrchnosti tedy ku víře katolické. Přinucení
konvertenti však nebyli upřímnými katolíky, proto
při každé příležitosti vraceli se k náboženství
evangelickému. Kromě toho některé vrchnosti a
osoby nekatolické zůstávaly na statcích svých
aneb u svých příbuzných s povolením královským
na přímluvu arcibisk. Harracha, Slavaty a Adama
z Waldsteina. Mimo to mnohé katolické vrchnosti
měly na statcích svých nekatolické správce a
ti nechávali i poddaných při jejich víře. Konečně
bylo velmi mnoho far neosazených a farníci tudíž
měli osobní svobodu. Z toho všeho následovalo,
že v Čechách a na Moravě po r. 1648. byl dosti
velký počet nekatolíků a to nekatolíků jadrných
a často zarputilých. Nechuť a často nenávisť
nekatolického lidu poddaného k náboženství ka-
tolickému vyplývaly ne vždy z přesvědčení
náboženského, nýbrž mnohdy z odporu a nenávisti
ke krutým vrchnostem katolickým, které právě
tenkrátě tiskly poddané své, zvláště akatolické,
břemeny krutými. »Lidu poddanému v Čechách
i na Moravě »katolictví značilo porobu,«¹⁾ proto

¹⁾ Rezek: „Děj. náb. hnutí v Č.“ str. 20.

nechtěl přijímati víry katolické, vláda však, které protestantství bylo také politickým zločinem, nemínila zase v Čechách a na Moravě trpěti žádných akatolíků. Proto po r. 1648. protireformace začala se prováděti nanovo a to přísně a rozhodně bez ohledu na bídu země. Kde lid neprotivil se kommisím reformačním a ochotně přijal náboženství katolické, nakládáno s ním mírně, kde však se protivil, bylo s ním nakládáno přísně, ba mnohdy i krutě.

O přísné a bezohledné provedení *protireformace v Čechách* po r. 1648. staral se velmi horlivě vikář arcibiskupa pražského Caramuel, ale vláda neřídila se vždy a ve všem úplně radou toho příliš horlivého kněze, ač hlasu jeho bývalo pečlivě dbáno zvláště za Ferdinanda III. Tak vláda vydávala neustále patenty proti akatolíkům v Čechách a v tom ji horlivě podporoval *sněm zemský*. Nejprve patentem ze dne 17. května 1649. byli vypověděni všichni praedikanti a vrchnostem, které by je přechovávaly, bylo pohroženo ubytováním vojska. Brzy nato 25. září 1649. bylo rozkázáno všem vrchnostem, že nesmějí ani kněží ani úředníků nekatolických na statcích svých trpěti a poddané bez výjimky buď domlouváním anebo přísnoští že mají ke katolické víře přivésti.¹⁾ Zároveň bylo vydáno nařízení, že kacířští sedláci mají býti obtíženi vojskem více než katoličtí a poslušní poddaní,²⁾ kterýž rozkaz stal se pak normou při ubytování vojska. Příčiněním Caramuelovým vydali kr. místodržící 1. února 1650. na základě předešlých patentů rozkaz, kterým všem protestantům v zemi hrozilo se vězením, vypovídáním, vojskem, odnímáním statků ano i ztrátou hrdla, tím tedy byli *všichni protestanté* vypověděni ze země a pokutováním pohroženo

1) *Krásl*: „Arnošt hrabě Harrach“ str. 140.

2) *Jaksch*: „Gesetzlexikon etc.“ V. 40.

každému, kdo by jich přechovával. Následkem toho lid nekatolický stěhoval se ze země, zvláště z území friedlandského, libereckého, jáchymovského, blatenského a Božíhodu do Sas a Lužice.¹⁾ Na stížnost některých vrchností, které se bály o sílu pracovní, bylo nařízení to císařem zastaveno a vláda sama vydala v době od 23. března do 4. srpna r. 1650. několik patentů mírnějších,²⁾ na základě kterých měl se prozkoumati skutečný stav náboženství v zemi a měl se katolicismus zaváděti systematicky. Za tím účelem měli místodržící sestaviti pořádné seznamy nekatolických vrchností a úředníků v zemi a zároveň podati seznamy katol. farářů i jejich kvalifikaci a udati veškerý nedostatek církevní správy v zemi. Ne-katolickým vrchnostem a úředníkům dána lhůta 3 měsíců, by se v ní buď obrátili ku katolictví nebo zemi opustili. Všecky fary v zemi pak měly býti osazeny do 6 neděl katolickými duchovními, a faráři měli horlivě působiti na farníky své a čtvrtletně podávati krajským hejtmanům správu o stavu náboženství ve farnostech svých. Opatření ta zdála se Caramuelovi mírnými a proto jeho přičiněním žádal *sněm zemský* (24./10. — 7./12. 1650.) císaře o prostředky rozhodnější, aby nad náboženstvím katolickým bez ohledu na jakékoliv intervenci nebo přímlyvy dle královské povinnosti své a vykonané přísahy mocnou ruku ochrannou držel a všecky nekatolíky vypověděl.³⁾ Týž sněm učinil císaři hned návrhy, jak všecko obyvatelstvo na víru katolickou úplně obrátiti a všecken ne-katolicismus úplně vyplniti: 1. všecky patenty dosud proti nekatolíkům vydané by se přísně provedly, 2. obyvatelstvo nekatolické by se v zemi netrpělo, 3. úředníci a správcové nekatoličtí by

¹⁾ *Bílek*: „Katol. reform.“ Č. Č. M. str. 59. 61.

²⁾ Cís. patenty ze dne 2. dubna 1650., ze dne 9. dubna a 21. června u *Jaksche* V. 38.

³⁾ *Tomek*: „Sněmy české etc.“ str. 79.

se vypověděli, 4. poddaní nekatoličtí by byli odzbrojeni, 5. fary by byly osazeny a dostatečně nadány. Všem nekatolíkům v zemi byla dána lhůta 6 neděl, aby se buď obrátili nebo vystěhovali. Zároveň byla zvolena *12členná kommissee stavovská* po 3 členech z každého stavu, by návrhy ty provedla, zvláště by fary osadila. Kommissee ta se však nesešla a úkol její byl svěřen podřízeným kommissarům v jednotlivých krajích, kraj. hejtmanům a vrchnostem a byl proveden až po několika letech (1669.). Poněvadž farářů nebylo, měli v krajinách pohraničných missionáři vypomáhati. Patenty císařské z r. 1650. zůstávaly bez účinku, proto rozhodl císař zachovati se úplně po žádosti sněmu. Nejprve 3. března 1651. vydal nový patent proti nekatolickým úředníkům a správcům statků a dána jim lhůta 6 neděl. Kdoby v té době se neobrátil nebo nevystěhoval, měl býti pokládán za odbojníka proti rozkazům císařským a potrestán. Brzy nato 23. března 1651. byl vydán patent proti nekatolickému služebnictvu a zakázány všechny schůze nekatolíků. Zároveň poručeno odstraniti všechny podezřelé učitele a přikázáno vrchnostem, by v 6 nedělích podaly kanceláři dvorské seznam všech svých obyvatel s rubrikou o nekatolickém obyvatelstvu a neosazených farách.¹⁾ Zatím kraj. hejtmani pořídili dle snesení sněmu seznamy nekatolíků v jednotlivých krajích a tu shledáno nejvíce nekatolíků ve kraji Hradeckém a to: 40 rodin šlechtických a většina těchto panství: Poděbradska, Kumburska, Smiřicka, Náchodská, Opočenská, Novoměstská, Žamberská, Jilemnická, Hořická, Vamberská, Potensteinska, Dymokurská, Brandýská, Chlumecská a Landškronská.²⁾ Celkem v 7 severovýchodních krajích napočítalo se 115,560 ne-

1) *Bílek* : Ref. kat. v Č. č. M. str. 61—64.

2) *Bílek* : Ibidem. str. 64—71.

katolíků, nejvíce v Hradecku a Boleslavsku. Proto Caramuel vypracoval návrh, jak by nekatolictví ve krajích těch vyplněno býti mělo. Místodržitelé poslali návrh ten do Vídně, kde byl zmírněn, a 14. března 1651. vydán jako normale při provádění protireformace po celých Čechách.¹⁾ Normale to stanovilo: 1. By se přísný dozor vedl nad smíšenými manželstvími, zejména nad rodinami, kde žena je nekatolička; jakmile by se pozorovalo, že děti vychovávají se dle způsobu nekatolické matky, mají se rodičům odníti a dáti na vychování do rodin čistě katolických. 2. Renitentní a zatvrzelí poddaní mají podle možnosti stížení býti ubytováním vojenským. 3. Vrchnosti, které by činnost katolických missionářů s dostatek nepodporovaly, mají býti sepsány a seznam podán do cí. kanceláře zároveň s návrhem na příslušné tresty. 4. Přechovávač praedikantů, je-li stavu panského, má platiti 1000 dukátů pokuty, je-li stavu rytířského, 1000 říš. tolarů a, je-li stavu městského, 500 zl.; z toho má se dostati 50 zl. odměny dennunciantovi, který přechovávače vypátral a udal. Vydal-li ho hned také soudu v ruce, má obdržeti 100 zl. odměny. Kdyby přechovávačem byl sedlák aneb taková osoba stavovská, která není s to pokutu složiti, má jiným způsobem exemplariter býti potrestána. 5. Kdo prodávají a kupují knihy kacířské, mají býti přísně potrestáni ponejprve vězením pak vedle toho ještě nějakým trestem dle uznání. 6. Nekatolíci nemají se pochovávat do země zasvěcené. 7. Nekatolíkům mají se oddavky odepřítí.²⁾ 8. Kdoby kostely nekatolické, z nařízení arcibiskupova závěrné, otevřiti se vynasnažil, má hned uvězněn býti a v každém jednotlivém případě dle zvláštního rozhodnutí dvora potrestán. Normale to pak brzy

¹⁾ Jaksch: Gesetzlexicon etc. V. 39 u Rezka: „Děj. náb. hnutí v Č.“ str. 31 a 37—41.

²⁾ Rezek: „Děj. náb. hnutí v Č.“ str. 42.

*ještě s to
abych...*

*uznání =
poznání*

*Co je snáze
k sepsání,
co je vyne-
mání se,
ní zent*

15. dubna 1651. bylo ještě doplněno a zostrěno, by protestanté hodně vojskem byli sužováni, aby prý věděli, proč vojsko mají. Vrchnosti v přísaze holdovní měly přísahati, že při svaté římskokatolické víře pevně setrvají a poddané sobě svěřené k témuž povedou. Arcibiskup měl přihlížeti, by kněžstvo katolické horlivě úřad svůj konalo, kázalo, katechisovalo, dobré knihy rozdávalo a důležitější konverse veřejně před lidem ukazovalo. Zároveň 4. května 1651. bylo nařízeno poddaným, by vrchností svých poslouchali, a každá vrchnost, která by reformačních patentů a resolucí nedbala, nebo vlašnou byla v podporování katolické církve, měla býti pokládána za potupitele císařských nařízení, legum patriae, generalii a snesení sněmovních a dle toho býti také potrestána.¹⁾ Dle těch instrukcí začalo se tedy hned s obracením lidu na víru katolickou. Provedení protireformace po celých Čechách dle instrukcí uvedených bylo svěřeno zvláštní *protireformační kommissi*, již v čele stál Mikuláš svobodný pán ze Schönfelda jako světský kommissar a Rudolf Roder z Felsburku jako kommissar duchovní. Kommissi té bylo přidáno i něco vojska, které bylo udržováno na útraty kacířů. Roder projížděl Čechy a stanovil, do kterých míst kommissee má se odebrati. Úkol missionářský vzali na sebe Jesuité, Praemonstráti, Benediktíni a Piaristé a rozešli se na všechny strany, kde dle uznání kommissee činnosti jejich bylo třeba.²⁾ Arcibiskup Harrach vydal 20. března 1652. missionářům list plný něhy a ušlechtilého zápalu, plný mírnosti a proseb, aby počínali si střídme a obezřetně a zanechali přílišné horlivosti. Zároveň dal jim úplnou iurisdikci — mimo vraždy kněží — a nařídil, by knihy kacířské brali, ničili nebo

¹⁾ *Rezek*: „Dějiny náb. hnutí v Č.“ str. 43.

²⁾ *Bílek*: Katol. refor. v Č. č. M. 1881. str. 69—71.

do knihoven klášterních ukládali.¹⁾ Kommissse nevedla si vždy dle vůle arcibiskupovy, však ku přisnosti byla puzena skoro vždy lidem samým. Na mnohých místech setkala se s odporem, ale tam pomohli dragouni. Celkem do r. 1655. provedla kommissse úkol svůj úplně a dokonale. Nekatolíci ze severovýchodních a severních Čech zmizeli, ohromná většina jich přijala víru katolickou, někteří opustili raději vlasť a jen velmi málo zůstalo jich v nekatolictví.²⁾ Konvertenti byli z počátku katolíky ovšem jen na papíře, však rozumným působením svých duchovních přilnuli brzy ke katolictví upřímně.

Po r. 1648. bylo třeba prováděti protireformaci i na *Moravě*, zvláště na hranicích země západních, severních a východních. Úkolu toho podjali se missonáři jesuitští, jež v tom horlivě podporovala vláda i sněm zemský. Již 6. září 1649. prohlásil se sněm zemský pro jednotu *víry katolické*, by šlechta sama byla katolickou a ve víře té udržovala i své poddané. Snesení to ^{bylo} opakováno rok z roku a hned 1650. zostřeno ustanoveními, že *poddaní* všichni musejí býti buď katolíky, nebo se vystěhovati, a následkem toho přidržovaly vrchnosti poddané své při víře katolické žalářem, posty a mukami. O *vrchnosti* nekatolické postaral se císař Ferdinand III. nařídív resolucí ze dne 21. února 1651., že nekatolickým majitelům půdy právo v deskách zemských přísluší, ale nových vkladů činiti že nesmějí. Všichni statkáři nekatoličtí ve dvou měsících že mají se buď obrátiti, nebo katolíkům své právo k zastávání postoupiti. O něco později nařídil *sněm* (3/II.—22/II. 1651.), by zvláštní *kommissse visitační* prozkoumala dopodrobna náboženské poměry na *Moravě*, a za tím účelem provedla visi-

¹⁾ *Krásl*: „Arnošt hrabě Harrach“ str. 145 etc.

²⁾ *Rezek*: „Děj. náb. hnutí v Čechách“ I. str. 50.

taci všech far a farářů, by fary staré i nové osadila hodnými a vzornými faráři a, kde třeba, by dala vystavěti nové kostely a fary. Kommissi té v čele stáli král. kommissaři: Claudius svob. pán ze Sorina, zem. hejtman hrabě Rottal a Jan Jakardovský. V každém z 5 krajů zemských přidáno jim po jedné osobě z každého stavu, tedy čtyři osoby.¹⁾ Zároveň byla přísně nařízena po celé zemi katolická protireformace. Všem stavům nekatolickým i služebnictvu od nejvyššího do nejnižšího dána lhůta tříměsíční buď k obrácení se, buď k vystěhování. Taktéž nařízeno, by zvláštní pozor se dával na praedikanty na hranicích slezských a uherských a, kdo by je přechovával, měl býti trestán. Tak tedy protireformace měla se provésti všude a důkladně po celé zemi a ve všech vrstvách národa. Krajští hejtmani měli bdíti nad prováděním protireformace ve městech, vrchnosti nad lidem poddaným, ale všude mělo se užívati prostředků slušných, vedoucích na pravou cestu spasení.²⁾ Zdá se, že kommissee příliš horlivou nebyla, ba snad ani nebyla uvedena ve skutek, poněvadž r. 1652. stěžoval si sněm zemský, že mnozí vyššího stavu i prostého řádu v bludu a urputilosti trvají a snesení sněmu nedbají. Tudíž sneseno, že osoby neposlušné mají se uvězniti a statky jejich »plus ferenti« z nařízení král. úřadu prodati. Úředníci a správci nekatoličtí v zemi měli býti na 4 neděle uvězněni a ze země vypověděni. Dále sneseno, by ona kommissee z r. 1651. byla ve skutek uvedena. Však ještě r. 1653. stěžoval si sněm, že prý posud málo dbalo se snesení sněmovních a prosí, by z nařízení císařského se jich šetřilo. A skutečně již 3. března 1654. nařízeno patentem zem. hejtmana Rottala, by statky nekatolických vrchností prodaly se

¹⁾ d' Elvert : Beiträge sv. 16. str. 607,

²⁾ d' Elvert : Beiträge 16. str. 607.

»ex officio plus ferenti«, ze stržených peněz by se dluhy zaplatily a ostatek majitelům vydal. Všem nekatolíkům v zemi dána lhůta čtrnáctidenní jednou pro vždy. Však přes to všechno protireformace úplně provést se nadala, jednak že lid byl nepřístupný, jednak že mnohé vrchnosti o to nedbaly. O tvrdošijnosti lidu podali zprávu sami jesuitští missionáři na Valašsku r. 1650., že »skoro všechna jejich práce je marna a že raději tuto krajinu opustí. Lid prý sice zpovídá se a dá si přísluhovati, ale jenom na oko.«¹⁾ Hlavní však překážkou protireformace bylo to, že většina statků na Moravě i v Čechách byla opuštěna, a mnohé vrchnosti, by je osadily, braly koho a kde mohly. Bylo sice usneseno v Čechách již r. 1651., aby poddaní, kteří před reformací buď na jiná panství, buď do jiných zemí utíkají, byli zpět vydáváni, poněvadž jim právo k vystěhování nenáleží. Toto snesení r. 1653. bylo rozšířeno vzájemnou smlouvou i na Moravu a Slezsko, ale přece všechny vrchnosti nešetřily ho stejně svědomitě a rády přijímaly uprchlé poddané. Mnohé vrchnosti zase naopak šetřily snesení sněmovních příliš svědomitě a prováděly protireformaci příliš horlivě a násilně, zvláště na Třebíčsku, takže císař Leopold dne 2. května 1657. uznal za dobré napomenouti je, »dass in dergleichen Religionsreformationen Fällen mit allem Glimpf und Bescheidenheit produziert und es also eingerichtet werde, damit die Unterthanen so viel immer möglich erhalten als vertrieben werden.« Tím nemínilo se od protireformace upustiti, ale měla se prováděti mírně a rozumně. Následky té mírnosti jevily se za Leopolda brzy v ubývání nekatolíků.

Obtížněji než v Čechách a na Moravě bylo upravití poměry náboženské ve *Slezsku*. Slezsko za války 30tileté nebylo ani politicky tak ujař-

¹⁾ Václavek : »Děj. m. Vsetína« str. 197.

meno jako Čechy a Morava, v ohledu pak náboženském protestantismus udržel se tam pod ochranou saskou v úplné oprávněnosti vedle katolictví až do r. 1635., kdy císař mírem pražským uspokojil Sasy, a stal se volnějším ve Slezsku. Recessem pražským r. 1635. byla zaručena úplná svoboda náboženská *svrchovaným* knížatům slezským: brežskému, lehnickému, olešnickému, olavskému a městu Vratislavi. Ve knížetstvích *dědičných* přiřknuto císaři, jako bezprostřednímu pánu, »ius reformandi«, jaké měli všichni stavové říšští. Mírem westfalským r. 1648. vymohli Švédové pro bezprostředné poddané císařovy v dědičných knížetstvích tyto výhody: 1. Nikdo z poddaných nemá býti nucen pro víru se vystěhovati, však vykonávati bohoslužbu protestantskou jsou oprávněni jenom mimo hranice dědičných knížetství. 2. Protestanté dědičných knížetství smějí si vystavěti protestantské chrámy ve Svidnici, Javoru a Hlohově, avšak mimo obvod zdí městských.¹⁾ Celkem tedy po r. 1648. bohoslužba protestantská se zamezovala, však nucení se nedovolovalo.

Knížetství Hlohovské, Zahaňské, Svidnické, Javorské a Vratislavské byla 1648. úplně protestantská, v ostatních měli protestanté alespoň většinu. Proto protestanté dědičných knížetství nebyli spokojeni ustanovením míru westfalského, cítili se v náboženství svém velice omezenými a sklíčenými. Vyslali tedy hned r. 1649. k císaři do Řezna prosebníky za svobodu náboženskou, však nedosáhli ničeho. R. 1653. přimlouval se za ně celý říšský sněm, ale marně, císař pevně stál na ustanovení míru westfalského. S provedením ustanovení toho počkalo se, až protestanté vystavěli si kostely v Hlohově (1652), Javoře (1655) a Svidnici (1655—57). Nato hned nastala všeobecná *redukce* církevní a

¹⁾ *Grünhagen*; „G. v. Schlesien“ II, str. 309.

v l. 1653—54. byly zavřeny všechny kostely protestantské ve všech dědičných knížetstvích slezských. Nejprve úřady císařské sesadily všechny evangelické kazatele a, když to neúčinkovalo, byly zřízeny zvláštní *komissey protireformační* sestávající z komisarů duchovních i světských, které v průvodu vojska táhly ode vsi ke vsi žádající všude klíčů od kostelů. Nejprve odstranili ode všech kostelů kazatele a kostely získané znova vysvětivše odevzdaly bohoslužbě katolické. Nikde nesetkaly se komise se zjevným odporem jen ve vsi Štabelvicích u Vratislavi, ale mušketyři zastřelili několik sedláků a bylo po odporu.¹⁾ Tak tedy protireformace ve Slezsku byla provedena v l. 1653—54. tiše a všude, kde císař k tomu právo měl: v knížetství Minsterberském,²⁾ Svidnickém, Javorském, Hlohovském, Vratislavském, Těšínském, Opavském a Krňovském. Ve knížetství Zahaňském majitel kníže Lobkovic ponechal protestanty až do r. 1668., kdy také dal všechny kostely protestantské zavřít. Celkem protireformace odňala protestantům asi 656 kostelů,³⁾ při čemž nejhrošivěji sobě vedli: Ota Nostic, zemský hejtman svídnicko-javorský (1651—1665.), Karel Eusebius Lichtenstein (na Opavsku a Krňovsku) a biskup vratislavský. Proti-reformace ve Slezsku byla provedena celkem rychle. Nejrychleji obrátila se chátka ve městech a šlechta, pomálu lid venkovský a prostřední třídy obyvatelstva. Lid nesl protireformaci na pohled klidně, lhostejně, však odvrátil lásku svou od dynastie habsburské, a následky toho jeví se hned r.

1) *Grünhagen*: „Gesch. Schles.“ II, str. 320.

2) *Tomek* ve svém „Novějším dějepise rakouském“ na str. 259 ř. 19. tvrdí, že knížetství Minsterberskému byla po 1648. ponechána svoboda náboženství, ale *Grünhagen* na str. 319 r. 44. tomu odporuje a má pro to důvody v přídatku str. 37. r. 10.

3) *Grünhagen*: „Gesch. Schles.“ 322.

1656, když Karel Gustav švedský vtrhl do Polska, a ještě zřetelněji r. 1740.

Celkem bylo tedy nekatolictví v Čechách a na Moravě r. 1651; ve Slezsku r. 1653. sevřeno ze všech stran a bylo přísně poručeno, by proti-reformace všude byla prováděna dle znění královských nařízení, a každý, kdož by tomu se protivil, měl přísně trestán býti. Od té přísnosti bylo upuštěno poněkud za Leopolda I., jehož měkké povaze ta bezohledná přísnost se protivila. Leopold I. nařídil r. 1657. by s nekatolíky mírně se jednalo, tary aby byly osazeny dobrými a příkladnými duchovními katolickými, kteří by ubohý lid sprostý v náboženství prospěšně vyučovali. To věru byl ten jedině správný prostředek a způsob, kterým ten ubohý lid, jenž neměl nic než to náboženství, mohl býti přiveden ku katolictví.

Církev katolická byla po r 1648. v zemích českých upevněna a jediná oprávněna. Kdo chtěl bydleti v zemi, musil býti katolíkem. Moc arcibiskupa pražského vztahovala se na celé Čechy, biskup olomucký spravoval Moravu a biskup vratislavský Slezsko. R. 1656. dne 9. července bylo zřízeno biskupství *litoměřické* (Maxmilian Rudolf ze Šlejnic) a byl mu podřízen kraj litoměřický a *královéhradecký*, který však r. 1660. dostal svého biskupa v Králové Hradci: Matěje Ferdinanda Zoubka z Bilenberka. Biskupství byla rozdělena na starodávné *dekanáty*, jimž počalo se říkati vikariaty. Aby se odpomohlo nedostatku kněží, byly zřízeny u každého biskupství kněžské semináře. Duchovenstvo *regulární* rozmohlo se ohromně a ze všech řádů rozšíření největšího nabyt řád je-suitský. Z Čech, Moravy a Slezska byla učiněna zvláští provincie řádu toho, který založil brzy bohatě nadané kolleje a gymnasia v Praze (3), Krumlově, Jindřichově Hradci, Klatovích, Březnici, Chebu, Chomútově, Litoměřicích, Jičíně, Králové Hradci, Kutné Hoře, Brně, Olomúci, Jihlavě,

Znojmě, Hradišti, Telči, Opavě, Těšíně, Vratislavi, Kladsku, Hlohově, Lehnici, Nisse, Opolí, Zahani a Svídnici a kromě toho mnoho residencí. Jesuitům byly svěřeny všechny vědecké a vzdělávací ústavy, oni ovládali vědu, učení, s censurou i literaturu, velkou část šlechty a lidu, často i politiku. Oni měli universitu v Praze a, poněvadž universita spravovala všechny školy městské, byly jim i tyto ode-vzdány. Znamenitější z nich, které se odtud nazývaly gymnasia, osadil řád svými členy. Jesuité nejpilněji pátrali po zbytcích protestantismu (Caramuel) a vynasnažovali se o vyhlazení jich a o hlubší vštípení řádů a učení církve katolické. Chrámy jejich se vyznamenávaly nejznamenitějšími kazateli a zpovědníky, misionáři jejich chodili neunavitelně po městech a vesnicích, jimi také oživovaly se nejpilněji staré pobožné paměti místní a odkrývaly se nové předměty úcty, jimi zvelebeny zvláště pouti Mariánské v místech pověstných a lidu oblíbených.¹⁾ I jiné řehole byly do zemí našich uvedeny, takže mnišství všude se rozmohlo. Důležitější řády u nás po r. 1648. byly: Benediktini, Barnabité, Křížovníci, Praemonstráti, Cisterciáci, Karthusiané, Augustiniáni, Dominikáni, Minoriti, Františkáni, Kapucíni, Piaristé, Servité, Pauláni, Trinitáři, Karmelitáni, Milosrdní bratři atd. Řády ženské důležitější byly: Cistercienské, Dominikanské, Klari-sinky, Františkánky, Ursulínky, Alžbětínky, Carmelitanky²⁾ a jiné.

Duch neobmezeného panování, zavedený ve státě, zmocnil se dílem i představených církve, takže biskupové nesvolávali synod kněžských, jimž ani vláda nepřála. Při veškeré náboženské horlivosti panovníkův a vlády nebyla nicméně moc církve v zemích našich zcela neodvislou. Ferdinand nedopouštěl dvoru papežskému nařizo-

¹⁾ Tomek : „Děje království českého“ str. 302.

²⁾ d' Elvert : Beiträge sv. 23, str. 288.

vati ve věcech, které by snad byly na ujmu moci panovnické. Tak přetvořil v Praze r. 1654. universitu Carolo-Ferdinandskou bez potvrzení papežova pod dohledem státním i přese všechny námitky arcibiskupa pražského, jakožto kancléře university.¹⁾ Moci státní naproti církevní hájil vždy horlivě i Leopold kp. dovedl vždy přivést ku platnosti vůli svou při volbě biskupů a od r. 1658. vysílal kommissary své do klášterů ku volbě opatů a vůbec všech představených duchovních řádů.²⁾

Mezi katolíky bylo v zemích koruny české také něco Židů. Židé bývali často vypovídání ze zemí císařových kp. r. 1559., 1582. etc. ale vždy podařilo se jim penězi zastaviti rozkazy královské, takže zůstali v zemích těch, ale bez veškerých práv naproti vládě i soukromému násilí. Náhradou za nedostatek právní ochrany byl jim veliký zisk, jaký měli z obyvatelstva křesťanského. Za války 30leté počet Židů v zemích našich se snad rozmnožil, poněvadž po r. 1648. všude nastává reakce proti Židům. R. 1650. císař v propozici své sněmu moravskému vytýká, že prý mnoho Židů usazuje se na statcích vrchnostenských, což prý porušuje ius regale, a nařizuje: kde Židé od ledna r. 1618. se usadili buď jako usedlí, správci, pachtíři atd. mají býti ze země vypuzeni.³⁾ Rovněž v Čechách r. 1618. ustanoven

¹⁾ V Praze do r. 1638. měli universitu a její jmění Jesuité. Ferdinand III. však viděl, že universita pod správou jejich (pro stálé spory s arcibiskupem) nikterak neprospívá proto r. 1638. odňal jim jmění universitní, fakultu právnickou a lékařskou a vzal je pod správu státní, postaviv nad nimi za protektora jednoho z nejvyšších úředníků zemských. R. 1654. spojil dvě fakulty jesuitské (filosofickou a theologickou) s oněmi světskými (právnickou a medicínskou) v jednu universitu *Carolo-Ferdinandskou*.

²⁾ d' Elvert : Beiträge etc. sv. 23. str. 288. a *Grünhagen* : „Gesch. Schl.“ II. str. 339.

³⁾ d' Elvert : Beiträge etc. sv. 16. str. 599.

pro Židy za normalní. Sněm zemský r. 1652. o nich ustanovil: Židé, kteří se od l. 1618. bez J. M. C. a K. dovolení do království českého vloudili, také kteří kdekoliv v Čechách jaká cla a mejta najatá mají, i také kteří proti záповědi křesfanskou čeleď sobě k službám chovají, aby dle pokuty l. 1650. vyměřené trestáni i také skutečně ven z Čech vyhnáni byli.¹⁾ Tehdy bylo prý v Čechách 3589 Židů. Pokutu zmíněnou ustanovil sněm r. 1650.: »aby žádný Žid ani Židovka žádnou křesfanskou čeleď ve svých obydlích nepřechovávali k jich hmotným pracím ani k jakémukoliv posluhování pod pokutou 30 kop míšenských. Kdoby se nepolepšil, tomu má se znamení na těle vypáliti a z celého království má ihned vypověděn býti.«²⁾ Také ve Slezsku Židé mnoho se rozmnožili, zvláště na venkově krčmy a v některých větších městech (Vratislav, Hlohov)³⁾ peněžité obchody na sebe převedli. Po r. 1648. i tam všude nastává reakce proti nim, všude dovoláváno se roku 1582. jako normalního a na mnohých místech skutečně počato s vypuzováním Židů kp. r. 1656. byli vypuzeni ze všech zemí biskupa vratislavského. Z uvedených snesení viděti, že postavení Židů nebylo nikde příznivé a skvělé, však byli tím sami vinni. Kde Židé byli, hleděli vždy a všemožně co nejvíce vyzískati z lidu křesfanského, začez lid splácel jim nenávisť, spíláním a často i pronásledováním.

5. Vzdělanost.

Pro úplnost obrazu vnitřního stavu v zemích koruny české promluvíme krátce i o stavu vzdělanosti v nich. Že při poměrech nahoře líče-

¹⁾ *Beckovský* : Poselkyně etc. str. 419.

²⁾ *Beckovský* : Poselkyně etc. str. 409.

³⁾ *Grünhagen* : Gesch. Schles. II. str. 345.

ných ani vzdělání duševní zkvétati nemohlo, vysvítá samo sebou. Všude jeví se nedostatek vzdělání. Lid byl úplně spustlý, zdivočilý a nakloněn pračkám, takže sněmy často nařizovaly odzbrojení jeho. Na venkově málo kdo uměl čísti nebo psátí a, kdo to uměl, povznášel se již nad venkovana. Škol na venkově nebylo, nýbrž jen ve městech, a to velmi chatrné, jež nepodávaly ani nejnnutnějších vědomostí. Sedlák nemohl povznést se z nevědomosti, učitelem jeho byl jen hospodářský úředník vrchnostenský, jenž pohrdal jím i jeho jazykem. Lépe bylo osadám, jež měly svého faráře, ale těch, jak jsme nahoře ukázali, po r. 1648. nebylo mnoho. Lid neměl žádného vzdělávacího čtení, žily v něm jen staré písně, pověsti a pohádky. Ve městech pečovali o vzdělání Jesuité, Dominikáni, Augustiniáni a Piaristé, zakládající a vydržující školy, z nichž znamenitější počaly se nazývati gymnasia. Školy ty podávaly vzdělání nedostatečné, pěstující jen náboženství, latinu a něco matematiky. Ony nedopouštěly, aby mládež vnikala do ducha klasiků, ba zničily humanismus docela. Rovněž vyloučily z programu svého pěstování mateřštiny, dějepisu, přírodopisu a takových nauk, které působily na vývoj rozumu a sebevědomí. Vychovávací metoda Jesuitů byla jen formální, a jejich »ordo studiorum« jest vzorem paedagogického zmatku, ano ze zásady kladlo úzké meze vědeckému bádání a vzdělávání rozumu, aby nebylo na ujmu víře. Do škol takových chodila neb od učitelů jejich vychovávána byla také šlechta, proto ani ona nevynikala vzděláním nad měšťáka. Nizký stupeň vzdělanosti u nás v době po válce 30leté trefně vyličil jeden náš filosof těmito slovy: byl to »čas největšího úpadku národa českého, čas bídy, temnoty a hrůzy. V témž čase, co Grotius, Hobbes, Spinoza a jim podobní po Evropě připravovali novou říši ducha, u nás vládli Jesuité, všude a ve všem, a dusili poslední

hasnoucí zbytky někdejšího ducha českého. Celý rozdíl vysvitne teprv, když *sami porovnáme spisy jmenovaných myslitelů s oněmi, které se pro Čechy tiskly!* Ať pohlédneme kamkoliv, tak žalostný obraz neukáže se nikde — všude vřelo ještě jakési duševní živobyť, jakási práce, sebevědomí — od Anglicka projdi Francouzskem, a k menším zemím jako Švédsko, Hollandsko, obce Italské i Státy německé — takové spousty a sirotky v každém ohledu, takové zmrzačenosti ducha nezastaneš nikde jako u nás.¹⁾

Nízká vzdělanost tehdejší jevila se nejpatrněji hrubými mravy. Mravy šlechty byly celkem hrubé, jak jsme již dříve poznali, nebylo v ní žádné snahy po ideálnosti, nýbrž ona pachtila se jen po hrubých zábavách a požitcích smyslných. Šlechta po r. 1648. ani necítila potřeby ušlechtilejší zábavy, než jaká byla skytána měšťákovi planými dramaty školskými, komoediami atd. Teprve později ve druhé polovici 17. století počaly se v ní šířiti jemnější mravy a spůsoby francouzské, pěstované na dvoře Ludvíka XIV. University v Praze a Olomúci (fakulta theologická a filosofická) rovněž nevyhovovaly úkolu svému zakrsávající více a více ve formě úzkostlivého scholasticismu. Následkem toho byl všude nedostatek intelligence, zvláště lékařů, jejichž povolání zastávali pověstní bradýři. Následkem nedostatku intelligence jevila se všude veliká pověra, a po všech vrstvách obyvatelstva našich zemí velmi rozšířena víra v kouzla a čáry, kterým stejně věřili katolíci jako protestanté i se svými duchovními. Ještě po r. 1648. v zemích našich bylo páleno hojně čarodějnic.²⁾ Za tak velikého úpadku vzdělání byl v úpadku i *jazyk*, a to český i německý, a litera-

¹⁾ Dr. Jos. Durdík: „Dějepisný nástin filosofie novověké.“ v Praze 1870 str. ř. 26—38.

²⁾ *Grünhagen*: „Gesch. Schl.“ II. str. 344.

tura. *Jazyk český* vůbec utrpěl válkou 30letou pohromu ohromnou jak v Čechách tak na Moravě, zvláště však ve Slezsku, kde nevzpamatoval se z ní nikdy více. Byl vytištěn jen do chaty sedlákovy a skrovné domácnosti měšťákovy. A i na venkově jazyk český hynul, všude rozmáhala se germanisace. V krajinách, ve kterých mnoho vsí zůstalo bez obyvatel, zaváděly vrchnosti osadníky nové z Němec. Uvnitř země takové osady německé časem se počestily, při hranicích však odcizily jazyku českému i obyvatelstvo české s ním pomíchané. Vrchnosti samy, pocházejíce z Německa, Italie, Španělska atd., neznaly jazyka českého, jakož ani jejich úřednictvo a služebnictvo, a pohrdaly vzájemně netoliko lidem českým, nýbrž i jeho jazykem. Jazyk německý, ač také v úpadku, byl šířen také královskými úřady a vojskem. Kdo z domácích chtěl se povýšiti službou v úřadech nebo ve vojště, musil mluvíti německy a odcizoval se národu svému. I stará šlechta domácí navykala jazyku německému nebo francouzskému a zapomínala mateřský. V okolnostech takových musilo zajisté hynouti i *písemnictvo domácí*. Inteligence a pěstitelů písemnictva bylo nejvíce z akatolíků, a ti musili žítí v cizině. Jan Amos Komenský (1592.—1670.) spisoval v cizině nesmrtelná díla svá a podobně Pavel Stránský (1583.—1657.). Doma působil jen Bohuslav Balbín (1583.—1657.), Tomáš Pešina (1629.—1680.) a později Jan Beckovský (1658.—1725.). Zdařileji byla pěstována literatura německá, vážná i zábavná, od mnohých dosti proslulých spisovatelů německých ve Slezsku. Tam působili: Andreas Scultetus, Angelus Silesius, Hoffmann von Hoffmannsvaldau, Kaspar von Lohenstein atd.¹⁾

¹⁾ Stav literatury i umění ve Slezsku té doby líčí *Grünhagen*: Gesch. Schl. II. str. 387.—395. U nás nejlepší o tom je: *Pypínova*: Historie literatur slovanských II. str. 362.—371.

Poměrně příznivější byla ta doba *umění*, zvláště renaissanci, poněvadž pro vývoj a rozkvět její bylo hojně příležitosti ve spustošených a rozbořených městech, zvláště v bohatých klášteřích a časem také ve příbytcích šlechty.

Celkem ve válce 30leté zanikla u nás humanita a všechny ušlechtilější snahy. Výplodem onoho krutého a bezohledného boje politicko-náboženského byla hrubost ducha lidského, poněvadž boj ten otupil v obyvatelstvu cit osobní bezpečnosti a všechny snahy vyšší a změnil všecken duševní vzlet ve starost o bídnu existenci. Z toho hlubokého úpadku povznášel se duch lidský v zemích koruny české po r. 1648. velmi pomalu, poněvadž politické poměry po r. 1648. nebyly příznivy rozkvětu vzdělanosti.

b) Dědičné země rakouské.

Vnitřní stav zemí rakouských, zvláště v ohledu politickém, byl již dlouhou dobu před válkou 30letou rázu zcela jiného než v zemích českých. Ony země byly dědictvím domu Habsburského, proto moc panovnická byla v nich ode dávna rázu absolutnějšího, jak již sám název dědičných zemí svědčí, a válka 30letá neprovedla v nich v ohledu politickém změn pronikavých. V zemích českých po r. 1620. poměry politické byly uvedeny na míru a ráz poměrů politických, které v dědičných zemích rakouských byly již před válkou 30letou. Válka 30letá v ohledu politickém měla pro země rakouské jen ten následek, že panovníci v době následující chránili bedlivěji práv svých a nedopouštěli nikomu meze jejich překročiti.

Objem dědičných zemí rakouských byl mírem westfalským zmenšen (str. 13.). Ode dávna

(1543.)¹⁾ dělily se země ty na tři skupiny: 1. země *dolnorakouské*, k nimž počítaly se Rakousy nad a pod Enží, 2. země *vnitrorakouské*, k nimž patřilo: Štyrsko, Korutany a Krajina,²⁾ 3. země *hornorakouské* zaujímaly Tyroly a země venkovské, pokud mírem westfalským zůstaly domu Habsburskému. Každá z těch skupin měla svou zvláštní správu (od r. 1565.). Ačkoliv země vnitrorakouské měly od r. 1619. společného panovníka se zeměmi dolnorakouskými, a r. 1665. v jednotu s nimi splynuly i země hornorakouské; potrvála nicméně zvláštní správa těch skupin až do Marie Theresie.

1. Panovník a úřady zemské.

Panovník ve všech skupinách byl dědičným knížetem a měl táž práva jako v zemích českých. On zastupuje zemi na venek, vypovídá válku a zjednává mír, jest nejvyšším vládcem a soudcem. Ve všech skupinách vládne velkými domainy, regaliemi a udílí důstojenství. Země dolno- a vnitrorakouské měly od r. 1619. panovníka společného; země hornorakouské měly od r. 1625. panovníka zvláštního. Všem skupinám společným úřadem byla vlastně jen *dvorská kancelář ve Vídni*. Ta r. 1654. byla oddělena od tajné rady a stala se úřadem zcela samostatným, jehož ředitelem se stal proslulý Dr. *Prickelmayer*. Byla rozdělena na trojí expedici, z nichž jedna byla určena pro země dolnorakouské, druhá pro země vnitrorakouské a třetí pro země hornorakouské.³⁾

¹⁾ Pomíjíme zde staršího rozdělení, které bylo provedeno Maximilianem I. a dílem i dříve, a počínáme tím, které provedl Ferdinand I. nařízením ze dne 1. června r. 1543., jelikož rozdělení to potrvalo pak až do úplného splnutí (1665.).

²⁾ Nepočítáme Přímoří, poněvadž bylo zahrnuto v pojmu Krajina, která dělila se na Krajinu: dolní, horní, střední, vnitřní a Přímoří. Tvrzení své opíráme o *Dimitze*: „Geschichte Krains.“ III. str. 382—483.

³⁾ d' *Elvert*: „Zur öster. Verwaltungsgeschichte.“

Země vnitrorakouské měly dvorskou tajnou radu, dvorskou vojenskou radu a dvorskou komoru ve Št. Hradci, však byly podřízeny oněm centrálním ve Vídni. Každá skupina dělila se na jednotlivé země, a každá jednotlivá země měla svůj zemský sněm, zemské zřízení, úřednictvo, své zákony i soudnictví zemské. V čele *správy zemské* stál zemský hejtman a zemské úřednictvo.

Zemský hejtman (capitaneus, někde i iudex provincialis) býval jmenován panovníkem ze šlechty zemské, byl místodržitelem panovníkovým a vykonával v zemi všechna práva jeho. Jemu ku pomoci byl dáván zemský písař, jenž byl kancléřem a sekretářem jeho, a ~~vicedom~~ (Hubmeister), správce to komory zemské.¹⁾ Hejtman (v Krajině zemský maršálek) řídil sněmy zemské a byl jejich předsedou. Když nebylo hejtmana v zemi, vedli správu tak zvaní správcové (Landesverwalter). Ku vládě zemské patřili i *zemští radové*. Byli to radové zemského hejtmana a byli voláni ze stavu duchovního, panského a rytířského. Někdy při soudech zemských měl zemský hejtman svého zástupce (Landesverweser). Vedle úřadu zemského hejtmana byly dosti důležité ostatní úřady zemské, jež měla každá země, ale ne ve stejném počtu. Zemské úřady byly dědičny, však bez velikého významu, klesly větším dílem alespoň v ohledu správním na pouhé tituly. *Úřady dvorské* nedělily se více od zemských. Nejdůležitější byl úřad zemského maršálka, který v některých zemích (Krajině) i zemskému sněmu předsedal. Vedle zemského maršálka byly obyčejně v každé zemi úřady: nejvyššího hofmistra, komorníka, štolby (Stallmeister), lovčího, číšníka, truksase, správce stříbrných dolů atd. Úředníci tito konali úřady své jen při holdování novému panovníku: Ferdi-

¹⁾ *Dimitz*: „Geschichte Krains.“ III. str. 421—22.

nandu IV. v r. 1651—1652. a Leopoldovi I. v r. 1655—1656.

Od správy zemské bylo odděleno *soudnictví*. Jen hejtman zemský předsedal správě zemské i soudu zemskému. Každá země měla soud zemský, dvorský, ~~soudy městské~~, duchovní a vrchnostenské. Nad zločinci bývalo souzeno obyčejně summarisime od soudu zemského hejtmana, jemuž přisedali správce zemský a rada několika osob stavu panského a rytířského. Zemský hejtman vyřizoval též stížnosti poddaných proti vrchnostem. Každá skupina měla svůj vyšší či *appellační soud*, k němuž šlo odvolání od soudů zemských. Tak v zemích vnitrorakouských byla to vláda v Hradci, pro země dolnorakouské ve Vídni. Při skupině zemí vnitrorakouských jest nám zmíniti se o zvláštním postavení měst *Terstu* a *Rěky*. Obě města patřila k vévodství krajinskému, měla však svůj zvláštní statut, úplnou samostatnost ve věcech finančních a byla spravována hejtmanem městským, jehož králi navrhovati bylo právem stavů krajinských. Obě města však již tehdy bažila po úplné samostatnosti.¹⁾

Zvláštní postavení k ostatním zemím rakouským po r. 1648. měly ještě země *hornorakouské* či *Tyroly* a země venkovské. Za Ferdinanda II. byly spojeny s ostatními v jeden celek, ale již r. 1619. *Leopold*, bratr císařův, byl jmenován jich gubernátorem, r. 1625. dostal čásť jich dědičně a 24. září 1630. stal se samostatným knížetem všech zemí hornorakouských s právem dědičným v rodě svém. Když r. 1632. zemřel,

¹⁾ O Rěce dosvědčuje zemská vláda krajinská v listu svém vládě vnitrorakouské v Hradci r. 1648. „dass die Hafenstadt als „Freie Comunität“ gehalten sein wolle, und man sie, da sie sich helst der Zugehörigkeit zu Krain entzogen und keine Steuer zahlen wolle, nur als Ausland betrachten könne.“ Terst byl skutečně již svobodným. *Dimitz* „G. Krains“ III. str. 444.

zůstavil syny *Ferdinanda Karla* a *Sigmunda Františka*, kterým r. 1665. rod ten vymřel. Země hornorakouské měly následkem toho samostatnou vládu zemskou sídlem v *Inspruku*, rovněž svůj sněm zemský, zemské a dvorské úřednictvo, zemské soudnictví a dvorskou komoru.¹⁾ Po míru westfalském vládl *Ferdinand Karel* (9./4. 1646—26./12. 1662.). Mírem westfalským bylo území jeho zmenšeno (str. 13). Nastalého pak pokoje hleděl kníže užiti k odstranění všech vnějších i domácích svárů. Upravil poměr svůj k sousedům (bündenským), až na biskupy tridentského a brixenského, kteří neústupně hájili úplnou samostatnost svou a nikterak nechtěli podrobiti se povinnostem zemským. Rovněž nepodařilo se mu upravití řádně knížecí dvůr a finance, takže pro nerozumnou štedrosť svou množil stále komorní dluh vzdor velikým příjmům. Naproti stavům a kléru upevnil moc knížecí, takže ani nesvolával sněmu zemského, vyjma r. 1654., nýbrž jen *výbor zemský*.

2. Stavové a úřady stavovské.

Práva stavovská byla zahrnuta v právech sněmů zemských. Každá jednotlivá země v oněch třech skupinách měla svůj zemský sněm. Teritoria malá: jako Vorarlbersko a země venkovské měly jen stavovskou direkci a zemský výbor. *Sněm zemský* v každé zemi pojímal v sebe čtyři stavy: 1. *Stav duchovní*, to byli: biskupové, infulovaní a zemskými statky nadaní praelatové a poslové kapitul. 2. *Stav panský*: knížata, hrabata a svobodní páni. 3. *Stav rytířský*: ostatní šlechta nižší, jejíž členové všickni sluli *Landleute*. 4. *Stav městský*: svobodná města bývala zastoupena jedním neb dvěma poslanci (*Stadtrichter*). Obyčejně stav panský býval pojen s rytířským

¹⁾ *Egger* : „Geschichte Tirols“ II. str. 316—431.

v jednotný název šlechty vůbec (*maiores terrae*), takže byli na sněmích vlastně tři stavové: duchovenstvo, šlechta a měšťanstvo. Jediné v Tyrolích byl zastoupen na sněmích i svobodný stav *selský*, takže tam byl: stav duchovní, šlechtický, městský a selský.

Práva sněmů následkem provedení proti-reformace byla skoro všude seslabena, politická důležitost stavů všude poklesla; avšak jejich vnitřní autonomie a celý organismus vlastní jejich správy potrvál nezměněn.

Stavům patřilo právo povolovati daně, spolupůsobiti s panovníkem v zákonodárství, *ius de non evocando extra provinciam* a právo činiti návrhy pro blaho zemské. Sněmům patřilo právo inkolátu zemského, jakož i přijímaly nového panovníka a holdovaly mu, při čemž panovník potvrzoval privilegia a svobody země i stavů. Sněmy scházely se obyčejně ročně. V některých zemích (Korutany, Tyroly) nescházely se sněmy několik roků, a záležitosti sněmovní vyřizovaly stavovské *výbory*. Svolávány byly sněmy od knížete nebo dvou jeho komissarů stavu duchovního nebo paniského, kteří vždy musili vykázati se písemným plnomocenstvím. Spůsob sněmování byl takový, jaký v zemích českých. Přesedou sněmu byl zemský hejtman, někde zemský maršálek. Vládní komissari předkládali sněmům předlohy vládní a postuláty daní, které sněmy obyčejně schválily a povolily. Jen r. 1648. odepřeli stavové rakouští daň pozemkovou pro úplné vyhubení země. Berně byla většinou toho druhu, jako v zemích českých: daň pozemková, daň mimořádná v nahodilých potřebách, daň z vína, piva, masný krejcar, kontribuce Židů, přírážky obchodní atd. Panovník bez svolení sněmovního nesměl nikdy žádného dluhu zemského udělati, chtěli-li, aby země převzaly na sebe jeho dluh korunní, musil vyjednávati o to se sněmy. Jako svolení a roz-

vržení tak i vybírání berně patřilo stavům, kteří to vykonávali stavovskými výbory.

Hlavní obor činnosti sněmů nesl se však ku vykonávání úplné vnitřní autonomie a vlastní správy zemské. Sněmy řídily hlavně všechny záležitosti týkající se obchodu a policie obchodní, venkovského hospodářství, veřejných staveb a péče o veřejnou bezpečnost. Činnost stavů v dědičných zemích rakouských ve směru tom nechválí se nikde. Všechny země následkem války 30leté byly ochuzeny, bylo tedy v nastalé době míru tím více pečovati o povznesení blaha obecného. Stavové však nikde neměli mnoho zájmů pro blaho obecné, oni znali jen blaho své vlastní, a proto již současné zprávy historické žalují na to, že stavové z peněz zemských často obohacují sebe na ujmu blaha a jmění zemského. Stavové v mnohých zemích ctili sebe na vzájem značnými dary¹⁾ při každé příležitosti a tím vyssávali jmění zemské tak, že všude rostly dluhy zemské a finance zemské byly v nepořádku největším. Národní hospodářství všude klesalo, ježto vzdělávání půdy bylo zanedbáváno a lesy byly všude v nepořádku, a to: nejen lesy vrchnostenské, nýbrž i korunní. Jediné v hornictví byl učiněn pokrok. Průmysl a obchod klesal jednak následkem nedostatečných prostředků komunikačních, jednak následkem dovozu z ciziny. Stavové rovněž málo dbali o veřejnou bezpečnost v zemi. Na sněmích zemských činily se často návrhy a snesení o zlepšení těchto neblahých poměrů, však ke skutkům nedošlo skoro nikdy. V lepších poměrech bylo všude zemské zdravotnictví. Stavové starali se o do-

¹⁾ Zvláště takzvanými almužnami, dary svadebními a dary z milosti. Dary svadební byly pro hraběte 300 zl. pro pána 200—250 zl. pro rytíře 100—150. Dary z milosti byly velmi četné, nebo každý šlechtic i dobrodruh i kněží žádali často od sněmů dary. *Dimitz*: Gesch. Krains III. str. 445. etc.

statečný počet dobrých lékařův a ranhojičův a bděli přísně nad jejich činností i jejich lékárnami.

Každý sněm volil ze středu svého *zemský výbor* vždy na dva roky ku řízení všech záležitostí zemských. S výborem vyjednávala vláda ve všech záležitostech obyčejných, on vykonával nálezy sněmovní, hájil práva i privilegia zemská, a jemu byly podřízeny všechny úřady stavovské jakožto organ výkonní. Takové úřady stavovské byly hlavně úřad generalního zemského výběrčího, zemského knihvedoucího, zem. sekretáře, zem. registratora, zem. pokladníka atd. Všecky úřady ty byly doživotní. Kromě těchto byli úředníky stavovskými také ředitelé a držitelé různých zemských ústavů jako: mistr taneční, šermířský, jízdní atd. Vojenství spočívalo v rukou stavů, jen pokud souviselo se zemskou hotovostí. Této hotovosti či vojsku stavovskému v čele stál zemský hejtman. Tyto hotovosti však pozbývaly již významu a ustupovaly vojsku stálému, jež bylo podřízeno vojenské dvorské radě ve Vídni.

3. Poměry společenské.

Dědičné země rakouské nebyly všechny zasáhnuty stejnou měrou útrap a hrůzy války 30leté. Bezprostředně zuřila válka ta v zemích dolno a hornorakouských a přivedla obojí Rakousy i Tyrolsko a země venkovské skoro k úplné záhubě tou měrou, jako země české. Většina měst a vesnic lehla popelem, počet obyvatelstva klesl tou měrou, že je to až víře nepodobno, a obyvatelstvo zbylé bylo v úplné chudobě. Obchod a průmysl zanikl z velké části již za provádění protireformace, a řádění spustlé soldatesky v době války utlumilo je na dobro. Zbyl-li náhodou nějaký zbytek kvetoucího někdy obchodu a průmyslu, hynul po válce 30leté nedostatkem kapitálu a úvěru. Země horní a dolnorakouské byly vyssáty

úplně a zadluženy neobyčejně. Ne tak přímo dotýkala se válka 30letá zemí vnitrorakouských. Země ty zůstaly od války ušetřeny; požívaly již po několik desíletí úplného klidu, ale nicméně i v míru tom byly spustošeny tou měrou, jako kdyby zástupy kořistivých vojáků drancovaly jejich vesnice, města a zámky. Tento neutěšený stav zemí těchto byl způsoben hlavně provedením protireformace, kontribucemi válečnými a přílišným rozmnožením klášterů, které hromadily veliké statky, odnímající je takto volné práci a zdravému národnímu hospodářství. Protireformace způsobila ve všech dědičných zemích rakouských veliké změny v poměrech společenských a změnila nejvíce postavení jednotlivých stavů k sobě.

Stav duchovní byl prvním a nejváženějším v zemích těchto již před válkou 30letou, však po ní moc a důležitost jeho dostoupila vrcholu. Provedením protireformace dostala se církev v držení velkých pozemků. Dle zásady středověké, že s pozemkem souvisí i moc politická, duchovenstvo nabylo rozhodného hlasu i v politice, a dvůr vídeňský při všech podnicích svých řídil se nejvíce radou jeho. Méně dbal duchovenstva dvůr insprucký, a kníže Ferdinand Karel upevnil moc panovnickou i naproti kléru. Duchovenstvo vyšší bylo sobě dobře vědomo výhodného a mocného svého postavení, proto skoro ve všech zemích můžeme stopovati zápas vyššího duchovenstva se šlechtou o různá práva, a vítězem z něho vycházelo obyčejně duchovenstvo za pomoci vlády. Ono bylo zase navzájem nejmocnějším sloupem vlády, přičiňujíc se mocí svou i vplyvem morálním, by vůle a přání vlády byla všude přesně prováděna. Na statcích církevních byl biskup neb opat světskou vrchností a vykonával všechna práva vrchnostenská.

Šlechta dělila se, jako v zemích českých, na vyšší a nižší. Obě třídy zápasily stále mezi sebou

o přednost v důstojenstvích. Šlechta vyšší držela všechny důležitější úřady zemské, rytířstvu byl nechán jen některý úřad důležitosti dosti nepatrné. Počet obojí šlechty po válce 30leté byl dosti nepatrný naproti počtu před protireformací. Největší počet šlechty musil opustiti vlast svou pro vyznání náboženské. Tak ze zemí vnitro- a hornorakouských byla odstraněna všechna šlechta ~~akato-~~~~lická~~; v zemích dolnorakouských zbylo jen 235 osob šlechty protestantské: 42 rodin panských a 29 rodin rytířských.¹⁾ Tato šlechta domácí byla nahrazena šlechtou cizí, která měla statky své rozloženy po všech zemích domu Habsburského kromě uherských. Stav rytířský stále klesal pro velikou chudobu, takže mnohé statky rytířské staly se jen selskými, zvláště v zemích vnitro- a hornorakouských. O práva politická dělila se šlechta jen s duchovenstvem, nad poddanými měla ona i duchovenstvo moc správní a soudní.

Města neměla práv politických skoro žádných. V zemích vnitro- a dolnorakouských bylo postavení měst ještě smutnější než v zemích českých. Ferdinand III. zakázal městům posílat do sněmu vyslance svobodně volené, nýbrž měli to býti úředníci obecní (*Stadtrichter*), od vlády odvislí a to v počtu nepatrném, že jeden, nejvýše dva poslanci zastupovali města celé země. Města v Rakousích pod Enží měla dva poslance na sněmě, a to: jednoho za Vídeň a druhého za 18 svobodných měst; v Rakousích nad Enží byli dva poslanci za 9 měst; ve Štyrsku jeden (městský maršálek) za 31 měst; v Korutanech dva za 4 města a 11 svobodných tržišť; v Krajíně dva za 7 měst.²⁾ Těchto poslanců městských na sněmích nevšímali si ani dva vyšší stavové, ani vláda,

¹⁾ Země vnitrorakouské musilo opustit přes 720 šlechticů, kteří se vystěhovali dílem do říše německé, dílem do Švédska neb Sedmihrad. *Wolf*: Gesch. Bilder II. str. 2.

²⁾ *Wolf*: Gesch. Bilder II. str. 7.

takže za Ferdinanda III. města do sněmů ani nechočila a teprve za Leopolda I. radila se zase s ostatními stavy o veřejné záležitosti. Ani Ferdinand IV. ani Leopold I. nedali si od měst holdovati. Lepší postavení měla města v zemích hornorakouských, takže na sněmě tyrolském 14 svobodných měst mělo svobodně volené poslance s hlasy *virilními*. Nad městy *svobodnými* vykonával práva knížecí úředník zvaný *vicedom*, jehož úřad rovnal se asi úřadu královského podkomorího v Čechách. Jako obce spravovala se města svými magistraty. V čele obce stál purkmistr, soudnictví (Strafjustiz) spravoval městský *sudí*, *syndikus* zvaný, jenž musil býti znalým práv, a městský komorník spravoval městské jmění.

Nad právy knížecími (královským) bděl v každém městě knížecí *sudí*, jenž zasedal při všech zasedáních, ač bez práva hlasovati. Většina měst byla *poddaná* vrchnostem (nesvobodná) a ta měla jen potud autonomii, pokud jim to vrchnosti dovolily. Každé město mělo své zvláštní právo; odvolání od soudů městských šlo jen ku vládě. Co vnitřního života měst se týká, bylo měšťanstvo většinou nesvobodno, takže se mu i předpisovalo, jak se má živiti a šatiti.¹⁾

Bylo odkázáno jen v úzké meze průmyslu a zájmů lokálních. Šlechta usazovala se ve městech a vyzouvala ráda domy své z povinností obecních. Průmysl a řemesla byla vázána cechy; obchod vázl následkem nedostatku komunikačních prostředků a následkem konkurence jak z ciziny, tak zvláště tím, že vrchnosti dovolovaly i sedlákoví provozovati obchod na mnohých místech na venkově, čím velmi škodily živnostem městským. Čeládka a tovaryši byli velmi zlomyslní a líní, takže r. 1655 byl ustanoven ve Vídni zvláštní hrabě k soudu nad nimi.

¹⁾ Policejní řád Leopolda I. z r. 1659. u *Wolfa* : „Gesch. Bilder.“ II. str. 23.

I postavení *lidu selského* po r. 1648. změnilo se valně v horší. Před válkou 30letou bylo postavení rolníkovo v zemích rakouských dosti výhodné, alespoň mnohém výhodnější nežli v zemích českých; po r. 1648 byl sedlák i zde uveden v nesvobodu, ač nakládalo se s ním mírněji než v zemích českých. Jediné v zemích hornorakouských zachoval sedlák i po r. 1648. svobodu osobní, ano tam stav selský byl zastoupen i na sněmu zemském. V zemích vnitrorakouských shledáváme rolníky osobně již nesvobodné; ale vedle těch je tam ještě dosti velký počet rolníkův osobou i statkem sobodných, povinných vrchnostem toliko daní pozemkovou. V zemích dolnorakouských svírala sedláka již dosti tuhá nesvoboda osobní, s níž pojila se i veliká robota.

Avšak, ačkoliv postavení sedlákovo v dědičných zemích rakouských bylo dosti snesitelné, nicméně chudl a hynul lid selský i tam: jednak tím, že pozemky velkých klášterů pohlcovaly pozemky selské, jednak tím, že některé vrchnosti, zvláště duchovní, vedly si tvrdě naproti poddaným, takže r. 1658. propuklo *selské povstání* v Rakousích nad Enží, kde poddaní na panství kláštera Mondsee vzbouřili se proti opatovi, však byli od vlády násilně překonáni a příkladně potrestáni. Kromě útisků vrchností bylo sedlákům snáseti i mnoho svévole císařského vojska, takže na mnohých místech docházelo ku krvavým srážkám. Pravou metlou venkova byl však neobyčejně četný *proletariat*, rozmnožený hlavně spustlou soldateskou z války¹⁾ 30leté. Ferdinand III. staral se upřímně, by zlepšil nešťastný stav zemí svých, však účinky snah jeho nemohly jevití se brzy.

¹⁾ Wolf: Gesch. Bilder. II. str. 202 a Gritz: „Gesch. des Landes ob der Enns.“ II.

4. Poměry náboženské.

Poměry náboženské v dědičných zemích rakouských po r. 1648. byly upraveny následovně. Panovník měl v zemích svých, jako kníže říšské, *ius reformandi*. Šlechta v Rakousích pod Enží jakož i její poddaní neměli býti nuceni pro vyznání své se vystěhovati, však služby boží protestantské byly jim dovoleny jen mimo zemi.¹⁾ Poněvadž Švédové a protestantští říšští stavové nemohli vymoci větších svobod pro souvrce své v Rakousku, vyhradili si jednati o předmětu tom ještě na nejbližším sněmě říšském. Záležitost ta byla vyřízena r. 1650. na sjezdě v Norimberce v ten konec, že všichni emigranti nekatoličtí jsou oprávněni vrátiti se do země a statky od r. 1630. skonfiskované zpět dostati pod tou podmínkou, podrobí-li se zákonům zemským. Kdo by nechtěl podrobiti se zákonům zemským (stati se katolíkem) smí statky své prodati nebo pronajati a ze země se vystěhovati.²⁾ Ustanovení tato neměla žádného významu pro země horní a vnitrorakouské. V zemích hornorakouských protireformace byla provedena úplně dříve, než Ferdinand II. císařem se stal, rovněž vyhladil protestantismus před válkou 30letou ve městech a na venkově v zemích vnitrorakouských a r. 1628. vzal v zemích těchto svobodu náboženskou i šlechtě. Byla tam tedy protireformace a konfiskace provedena již před r. 1630, proto málo kdo mohl se navrátiti a o statky hlásiti. V Rakousích nad Enží zničil protestantismus Maxmilian, vévoda bavorský,

¹⁾ *Krones* : „Handbuch der Gesch. Öst. III. str. 537.

²⁾ Ustanovení to týkalo se hlavně těch, kteří byli ve službách Švédska nebo Francie, a u nichž konfiskace nastoupila teprve po vstoupení do služeb těch. V Rakousích pod Enží bylo po r. 1648. ještě 42 rodin panských a hraběcích o 154 osobách a 29 rytířských o 78 osobách vyznání evangelického, ale císař 4. ledna 1652. všechny vypověděl a provedl úplnou protireformaci: *d' Elvert* : B. 23. str. 292.

a v Rakousích pod Enží byla vyňata ex iure principis jen šlechta pro svou osobu. Všechny ostatní zbytky protestantismu hubiti jala se vláda vídeňská, vedená Jesuity, hned po míru westfalském.¹⁾ Dne 1. února 1650. byl vydán císařský patent, kterým povoloval se všem protestantům měsíc lhůty k obrácení se na víru katolickou, a 2. června 1650. byl vydán rozkaz, by vrchnosti vypověděly všechny nekatolické poddané a podaly ve 14 dnech seznam jich vládě. Zároveň byly opět zřízeny *komisse reformační*, které projížděly zeměmi, by vyslídily protestanty. Když i to neúčinkovalo dle přání vlády, byl vydán dne 14. srpna 1652. v Praze patent, kterým panovník oznamoval, že nechce trpěti žádného nekatolického poddaného, by se tedy buď obrátili nebo ze země vystěhovali. Protestanté zahraniční ovšem ujímali se souvěrců v Rakousku dle onoho artikulu míru westfalského a na říšském sněmě v Řezně (1653.) podali císaři prosebný list, by dopřál svobody náboženské i v Rakousku, však nedosáhli ničeho, jelikož Ferdinand odvolával se na své *ius reformandi*. V posledním roce života svého obnovil Ferdinand III. v dědičných zemích rakouských náboženské patenty otce svého a zakázal protestantismus docela. Vláda a komisse reformační rozšiřovaly často působnost svou i na šlechtu v Rakousích pod Enží. Tak 4. ledna 1652. vyšel císařský patent, jenž zevrubně udával, kolik sluhů smí provázeti protestantskou šlechtu, když ubírá se do Uher ke službám božím, a přísně zakazoval sluhům těm účastniti se bohoslužby protestantské. R. 1656. byli zřízeni i zvláštní dozorcí v protestantských místech uherských, by bděli nad tím, nepřicházejí-li tam lidé z Rakous ke službám

¹⁾ *Krones*: „Handbuch d. G. Ö.“ III. str. 540 a *Pritz*: „G. d. L. ob der Enns“ II.

protestantským, a denunciantům slibován „ein stattlicher *Recompens.*“¹⁾

Jedině oprávněnou církví v dědičných zemích rakouských byla *církev katolická*. Duchovenstvo vládlo v zemích těch veřejným míněním, ovládalo šlechtu jsouc jejím vychovatelem, ovládalo i měšťanstvo a rolnictvo jsouc jeho učitelem a představeným. Počet duchovenstva rozmnožil se nad míru uvedením do země velkého počtu klášterů; tak kp. v zemích vnitrorakouských bylo 100 klášterů, ve Štýrsku samém 51. Největšího rozšíření nabyli řád Jesuitů, který zastupoval vlastně katolicismus v zemích těch; jemu byly odevzdány i university ve Vídni a Št. Hradci, jakož i gymnasia a dozor nad ostatními školami. Vedle Jesuitů byli četní také i Benediktíni, Cisterciaci, Františkáni, Dominikáni, Augustiniáni, Kapucíni, Servité, Carmelitáni a Hieronymité.

5. Vzdělanost.

Poměry vzdělanosti byly skoro zrovna tak smutny jako v zemích českých. Před provedením protireformace bylo školství v dědičných zemích rakouských na stupni vysokém. Bylo povzneseno hlavně konkurencí protestantismu s katolicismem, takže školy byly zavedeny i ve vesnicích a horských samotách. Po r. 1648. o školách na venkově mluvit nelze, a školy městské byly na stupni tak nízkém jako v zemích českých. Školy vyšší — *gymnasia* — byly jen v klášterích, a klášterníci (Jesuité) byli i professory. Ze škol těch nevycházela žádná *intelligence*.²⁾ Jesuité měli i university ve Vídni a Hradci; však i tam působení jejich směřovalo

¹⁾ Mayer: „Gesch. Öst.“ II. str. 76.

²⁾ Pozoruhodně líčí nám krajinský historik *Dimitz* v „Gesch. K.“ III. str. 459—67. zhoubný účinek paedagogů jesuitských na intellectuelní a morální vývoj mládeže gymnasiální ve Krajině, a tak působili zajisté i v zemích ostatních.

k šíření zájmů a prospěchů jejich vlastních více než ke skutečnému pěstování a vzdělávání vědy. Za takových okolností nemohla věda zajisté naléztí zdárných ~~pěstitelů~~, a i ostatní písemnictví leželo ladem. Všechny ty země mohou vykázati se jen jediným matematikem a kartografem F. Vischerem a historiografem J. Valvasorem. V zemích rakouských upadlo i umění a nemělo pěstitelů.

*Posli' Slováci
umění je také
několik podobných
kopíí s rozličnými mi
měření*

c) Země uherské.

Vnitřní stav zemí uherských po r. 1648. byl v ohledu politickém i kulturním rázu zcela jiného než v zemích českých a rakouských. Tam válka 30letá, alespoň v druhé polovici trvání svého, nepůsobila již přímo, proto mír westfalský na země uherské účinku neměl. Tam shledáváme poměry, které počaly se vyvíjeti mírem vídeňským a žitvatorožským (1606.) a byly ustáleny mírem lineckým (1645.) a přešpurským sněmem r. 1647. Mluvíti o *zemích* koruny uherské po r. 1648. skoro ani nemůžeme, neboť většina jich byla v rukou Turků a knížete sedmihradského. Z velké někdy říše uherské zbývala domu Habsburskému jen úzká čásť, jejíž hranice naproti panství tureckému a sedmihradskému byla asi následující: Území domu Habsburského prostíralo se v západních a severních Uhrách, jehož *hranice* na západě šly, jako nyní, podél zemí německorakouských, Moravy a Těšínska; na severu táhly se podél Karpat, vnikající na jih pod kraj spišský, z něhož 13 měst bylo zastaveno Polsku, a po svahu Karpat šly až ku pramenům Stryje, odkud počínalo již panství sedmihradské. Naproti panství tureckému a sedmihradskému hranice stále se měnily. R. 1648. po smrti Rakocze I. připadlo koruně 5 žup, Rakousku Bethlenem odtržených: Albaujská, Zemplínská, Boršodská, Berežská a Ugočská, takže hranice

šla od pramenů Stryje podél těch žup směrem jihozápadním k řece **Sámoši**, kterou překročila u pevnosti **Nemeth-Szathmaru**, vrátila se k ní zase a šla po Sámoši a Tise až k území tureckému u **Keresteše**, odkud směrem severozápadním až nad Jager, kde zahrnula se na západ až nedaleko k Novým Zámkům. Odtud na jih přes Dunaj kolem Stolného Bělehradu a jezera blatenského směrem jihozápadním až ku Kaniži, přes Muru a Dravu k Sisku, přes Sávu a Kupu až k nynějšímu Zadru, kde dotýkaly se moře.¹⁾ Východně od naznačené hranice prostíralo se panství *turecké* v celých středních a jižních Uhrách až k území *sedmihradskému*, k němuž patřily Sedmihrady a východní župy uherské **Szabolec** a **Szathmar**. Kníže sedmihradský byl od Rakouska zcela neodvislý, poplatný Portě, proto věci sedmihradských všimati si budeme až při záležitostech zahraničných. Panství *domu Habsburského* prostíralo se jen v západních a severních Uhrách, ve 3 župách království Charvatského²⁾ a nad Úskoky v částech nynější Dalmatie, jež se zvaly vojenskou Hranicí charvatskou. Některé krajiny byly poplatny králi i sultánovi.

Země uherské tvořily celek státní úplně samostatný, který se zeměmi rakouskými a českými měl jen společného panovníka a ony tři centrální úřady státní, ač činnost jejich na záležitosti uherské nebyla tak veliká jako v zemích oněch, jelikož stavové uherští vždy úzkostlivě a pádně hájili každé, byť jen zdánlivé, rušení samostatnosti vlasti své. Válečné nebezpečí zahraničné, Turci a kníže sedmihradský byli příčinou, že vláda vídeňská nikdy neodvážila se směleji sáhati na práva a svobody země uherské, a tím se stalo, že země

1) *Spruner-Menken*: „Handatlas zur Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit“ Nro. 9.

2) Záhřeb, Křiževac a Varaždín.

ta, ač objemu nepatrného, zachovala úplnou samostatnost politickou, a moc vládní potrvála v ní rozdělena mezi krále a stavy, měrou však nerovnou, neboť stavové (sněmové zemští) byli ve všech záležitostech činitelem rozhodujícím, a král podroboval se obyčejně nátlaku jejich.

1. Král a stavové zemští.

Moc královská v zemích uherských byla rázu zcela jiného než v zemích českých a rakouských, byla velmi omezena sněmem zemským; právo královské stýkalo se velmi úzce v každém ohledu s právem sněmů.¹⁾ Moc královská nebyla dědičná jako v zemích českých a rakouských, nýbrž sněm zemský volil si krále svobodně, ovšem ze členů panující rodiny. R. 1653. sněm zvolil králem syna císařova, **Ferdinanda IV.**, velmi ochotně (13./6.), ba sám císaře o něj žádal, avšak ochotnost tu musil Ferdinand III. zjednati sobě napřed velkou povolností k náboženským i politickým požadavkům stavů. Když po smrti Ferdinanda IV. (1654.) jednalo se o zvolení Leopolda I., pomýšlela vláda prosaditi na sněmu zemském dědičnost trůnu, však potkala se s odporem tak rozhodným, že Ferdinand III. hned od toho upustil a žádal stavů o zvolení syna cestou obyčejnou (27./6.). Leopold I. byl však posledním uherským králem voleným. Ferdinand IV. i Leopold I. musili před korunovací přísahati na 17. artikulů korunovačních, jež zabezpečovaly stavům svobodu politickou i náboženskou.²⁾ Král byl od r. 1647. povinen svolávat

1) Historik *Fessler* naříká sice, že po r. 1648. moc královská velmi se zmáhala a nedbala práv stavovských; nám však tvrzení jeho zdá se upřílišeným jak v ohledu politickém tak náboženském, a následujeme tedy: *Mayera*: „Gesch. v. Öst.“ str. 120—140, *Kronesa*: „Handbuch der öst. G.“ III. str. 544—586. a *Maylatha*: „Gesch. der Magyaren.“ III.

2) Artikule ty jsou obsaženy v „*Corpus iuris Hungarici*“, I. 690 a jimi stanoví se zároveň poměr moci královské ku stavovské.

sněm zemský každý 3. rok a zahájiti jej osobně. Ve skutečnosti děly se odchýlky, neboť sněmy byly držány: od 22./9. 1646. do 17./6. 1647; 13./3.—3./6. 1649; 1./3.—3./7. 1655 a r. 1659. *Sněm zemský* byl zástupcem celé země uherské i charvatské. Právo i povinnost choditi na sněm měli: úředníci královští či zemští, praeláti, říšská hrabata a baroni, všichni župané a magnáti osobně; pak dva vyslanci každé župy za nižší šlechtu v župě usedlou, dva poslanci každého opatství, proboštsství a kapituly, poslanci královských měst a Charvaté. *Charvatsko* patřilo k Uhrám, mělo však svého bána, svůj zemský sněm, zemskou správu i soudnictví. V době po r. 1648. bylo velmi nepatrné, zajímalo jen 3 župy: záhřebskou, křiževackou a varaždínskou, pak charvatskou vojenskou Hranici obydlanou Úskoky. V celém tom území byly posádky císařské, které řídily se rozkazy z Vídně (Št. Hradce). V ohledu vojenství bylo tedy Charvatsko podřízeno vládě vídeňské, v ohledu politickém a správním řídilo se zemským sněmem uherským a podrobovalo se jeho moci zákonodárné. Proto chodili do sněmu uherského: bán charvatský, probošt záhřebský, magnáti charvatští a vyslanci žup.

Tito účastníci dělili se ve čtyři stavy: 1. *stav duchovní*, 2. *stav magnátů* či vyšší šlechty, 3. *stav zemanů* či nižší šlechty, a 4. *stav městský*. Stavové pak dělili se na dvě komory: 1. *tabule magnátů*, k níž patřilo duchovenstvo a magnáti, 2. *tabule poslanců zemanských a městských*. Každá komora zasedala a hlasovala pro sebe; na čem obě se usnesly, a král to potvrdil, stávalo se zákonem zemským. Sněmy zemské měly v zemi skoro veškeru moc politickou, správní i soudní. Král nesměl bez svolení sněmu zemského počínati války ani míru, jakož ani nesměl vypsati daně, již by sněm nepovolil. Vojenství bylo sice od r. 1649. zůstaveno králi, však sněm povoloval berně a cla na jeho vydržování; vedle toho stavové měli právo i po-

vinnosť vydržovati jistou čásť vojska k ochraně vlasti. Stavové byli povinni zemskou hotovostí, již nařizoval král nebo palatín. Inkolát zemský udílel jen sněm, šlechtictví však udílel král, ale jen na radu uherských rádců nebo prosbu celé župy. Král razil minci a vládl četnými regaliemi. Králi a sněmu slušelo též právo povýšovati jednotlivá místa na královská města. Tak r. 1649. Kysek a Železný Hrad, r. 1655. Kézmark a Březno byla povýšená na královská a svobodná města.¹⁾ Sněmu patřil též soud nad velezradou a soukromými záležitostmi týkajícími se statků šlechtických v ceně přes 1200 zl., nebo dopustil-li se šlechtic nějakého zločinu, či zdráhal-li se podrobiti nálezu sněmovnímu. Sněm však svěřoval záležitosti ty palatínovi nebo v případech těžších prosil krále o vyřízení.

V čele správy zemské stál *palatín*, *dvorská kancelář* a *státní rada uherská*. *Palatín* byl volen na sněmě. Král navrhl sněmu dva kandidáty katolické a dva protestantské, z nichž sněm volil jednoho většinou hlasů. V době po r. 1648. býval volen katolík: Frant. Dražkovič († 1648.), Pavel Palfy († 1653.) a od r. 1655. Vešelenyi. Po smrti palatínově panovník měl hned svolati sněm, aby volen byl jiný. Když r. 1653. zemřel Palfy, král sněmu nesvolal, ba pomýšlel na to, by palatín více volen nebyl; nýbrž místo něho Lippay, arcibiskup ostrěhomský, byl místodržitelem (*locumtenens*) v Uhrách. Sněm r. 1655. však nepovolil, a palatínem byl zvolen J. Vešelenyi. Palatín byl zástupcem královým v Uhrách. Král sídlil ve Vídni, proto vládu v Uhrách vedl palatín, sídlem v *Prešpurce*, kam po vzetí Budína r. 1541. bylo přeneseno sídlo vlády. Palatín řídil vždy sněm, proto r. 1649. i 1655. naléhal sněm na to, by palatín byl volen dříve, než by se vyřídily propoalice královské. Při

¹⁾ *Fessler-Klein*: „Gesch. von Ungarn“ III. a IV. str. 270. etc.

volbě krále hlasoval palatín první; byl zároveň prostředníkem mezi králem a stavy, přijímal stížnosti stavů a tišil bouře domácí. Za nepřítomnosti královny byl správcem říše se státní radou jemu podřízenou.

Státní rada byla volena také od sněmu a řídila vnitřní záležitosti uherské i charvatské. Poněvadž však krále v Prešpurce nebylo a jí se tedy neřídil, bylo ustanoveno, aby dva členové té rady byli stále ve Vídni u osoby královny ve dvorské tajné radě. Placeni byli z prostředků státních, v radě císařově však hlasu rozhodného neměli.

Král rozkazy své do Uher vykonával *dvorskou kanceláří uherskou*. Byl to úřad zcela samostatný, ale neměl takové důležitosti jako kp. kancelář česká, poněvadž král neměl v Uhrách tolik práv. Po r. 1648. byl kancléřem Szelepczenyi, biskup kaločský, jmenovaný od krále a vládě velmi oddaný; on vytasil se s oním návrhem na odstranění palatinství. Kancléře, jakož i všechny úředníky královské jmenoval král, ale vždy ze šlechty uherské. Nejdůležitější *úřady zemské* vedle zmíněných byly: úřad nejvyššího sudího zemského (*iudex curiae*), který po palatínovi požíval největší vážnosti (Pavel Palfy a Frt. Nádasdy). Třetí místo měl bán charvatský (Mik. Zrynyi), po něm hned nejvyšší královský pokladník (*tavernicus*), nejvyšší zem. hofmistr, n. z. komorník, n. z. číšník, n. z. stolník, n. z. podkoní (štolba) a úřady vrchních županů. Velmi důležitý byl úřad nejvyššího strážce korunních pokladů, kterého vždy sněm volil. Zmíněné úřady byly více čestné; byl spojen s nimi malý nebo žádný příjem, avšak veliké vydání, takže byly zastávány vždy od bohatých magnátů.

Král měl ze země dosti četné příjmy, jako: berně, cla, výnos statků korunních, příjmy z hornictví, soli, drahých kovů atd., což vše

spravovala *uherská dvorská komora v Prešpurku* skládající se z praesidenta a několik král. radů. Podřízena byla dvorské komoře vídeňské. Správcové důchodů státních (ne králových) byli zodpovědní sněmu, jenž účty jejich zkoušel zvláštními komissary.

K usnadnění správy a soudnictví zemského byla celá země rozdělena na *župy*, svobodná královská *města* a svobodné *distrikty* (města svobodná bez hlasu na sněmu). V čele *župy* stál vrchní župan, jehož jmenoval král doživotně. Práva županova však vykonával obyčejně vicežupan, jehož si volil župan, ale jen v dorozumění se šlechtou celé župy, takže byl od něho jaksi odvislý. K vyřizování správních záležitostí byly svolávány *župní sjezdy*, jež řídily vnitřní správu župy, činily statuty pro dotyčnou župu, dávaly rozkazy župnímu úředníctvu, stanovily napřed, o čem sněm zemský měl jednati, a sdělovaly si navzájem se sjezdy žup ostatních usnesení svá. Sjezdy ty rozdělovaly také daň od sněmu zemského na jednotlivou župu uloženou a vybíraly ji. Sněm zemský na konci zasedání svého určil vždy druh a výšku daně, rozdělil ji na vrchnost a poddané; sjezdy župní pak vyslaly komissary, kteří zaznamenávali všechny usedlosti v župě, a dle seznamů těch vybírali pak daň dva župní výběrčí, jimž býval přidán jeden úředník komory zemské. Vicežupan vykonával v župě všechny rozkazy královské a vybíral vojsko sněmem nařízené. Vedle této moci správní měly sjezdy župní i velikou důležitost politickou, neboť na nich bojovali stavové proti výměrům a rozkazům vlády a hájili tam svobody své. Sjezdy prováděly zákony zemské a již tím samým nabyly veliké moci a důležitosti, nebo bez jejich exekuce zákony zemské byly by malé platnosti, poněvadž vláda nebyla tak silná, by zákonům zemským zjednala platnosti bez jejich pomoci. Župy měly také své soudnictví.

Soudnictví v zemi bylo rozděleno : v 1. nejvyšší soud zemský čili královský, 2. soudy župní, 3. soudy městské a patrimonialní. Soudům župním předsedal župan nebo vicežupan a 4 soudcové župní jako přísedící soudu, volení od veškeré šlechty v župě. Před soud ten patřily všechny soukromé pře šlechtické v obvodu župy, jakož i pře o statky a zástavy v ceně až do 1200 zl. Nad soudy župními stál nejvyšší soud *zemský* (*curia regis*). Nejvyššími soudci zemskými (*iudices regni ordinarii*) byli vlastně palatín, nej. soudce zemský (*iudex curiae*) a kancléř. Jim za přísedící a na radu byli dáni baroni říšští a praeláti. Tito přísedící byli často práva neznalí, proto mohli voliti si za sebe protonotára práva znalého. Nejvyšší soud zemský dělil se na *tabuli* královskou, jíž předsedal palatín, a septemvirální (7 mužů rady královské), jíž předsedal nej. z. sudí (*iudex curiae*). Od tabule královské šlo odvolání k septemvirální, od té však odvolání nebylo. Soudy župní zasedaly čtyřikráte do roka, a to : v oktáv sv. tří králův, Jiřího, Jakuba a Míchala. Soud zemský zasedal vždy dvakráte do roka po 14 dní, a to : po třech králích a 25. července. Exekuci soudů župních měl vicežupan, soudů zemských kapitán zemský či nejvyšší velitel zemského vojska.

Svobodná města královská měla úplnou autonomii pod svými magistráty. Župy v době 1648.—1658. přeložily sjezdy a soudy své do král. měst uprostřed žup, což však vedlo k tuhým sporům mezi úřady městskými a župními.

Nižších úřadův politických, správních a soudních v zemi nebylo. Sněmy zemské vydávaly přísné zákony proti všem škůdcům zemským, jakož i proti všem přestupitelům zákonův zemských, zvláště v ohledu náboženském. Nařizovaly správné svolávání soudů župních i zemských, zvláště splnomocňovaly často palatína, by věci nejdůležitější

sám opatroval, aby každému v zemi dostalo se spravedlnosti; ale nicméně mělo se to se spravedlností v zemích uherských po r. 1648. velmi smutně. Vláda neměla tolik síly, aby provedla zákony zemské, aby skrotila odpůrce zákonů těch. Kromě toho sama dosti často překážela pravidelným soudům, vysílajíc své komissary rozhodovati mnohé věci, jež patřily soudům župním, což bylo velmi na ujmu pořádku všeobecnému.

2. Poměry společenské.

Ani v zemích uherských nebyl vnitřní stav zrovna utěšeným, jak v ohledu politickém, správním a soudním, tak i ve společenském; nepoklesl však přece v žádném směru tak hluboko jako v zemích českých a rakouských.

Vnitřní stav Uher po r. 1648. poznáváme ze slov současného anonyma, jehož svolání dostalo se r. 1655. do sněmu zemského a vyzývalo rodáky, by vzdali se svobodné volby krále, práva prý to více domnělého než skutečného, a prohlásili dědičnost trůnu: »Větší část země« dí on »jest v moci Turků, nepatrné zbytky její nejsou s to, aby vlastního krále vydržovaly, ani aby osvobodily vlasť jha tureckého; jsme tedy nuceni voliti za krále prince rakouské. Odvážíme-li se voliti někoho jiného, dům rakouský nestrpí svého pomínutí a připojí Uhry jako provincií k dědičným zemím svým.«¹⁾ A věru slova jeho byla pravdivá. Viní-li však Fessler (IV. str. 226—67) vládu rakouskou tím smutným postavením Uher, my hledali bychom příčinu toho v nesvornosti a vzájemné nesnášenlivosti stavů uherských jakož i ve velké jejich neobětavosti a přílišné ješitnosti naproti vládě. Ovšem ani vláda nechovala se vždy nestranně a vzorně, ona často

¹⁾ Fessler : „Gesch. v. Ung.“ IV. str. 261.

vědomě. přehlížela hrubé přestupky zákonů zemských, zvláště v záležitostech náboženských, což ovšem vedlo k velikým nepořádkům v zemi, které bývaly rozmnožovány častými loupežnými vpády Turků. Časté ty nepokoje působily různé loupeže a násilnosti v zemi. Sněmy zemské vydávaly sice přísné zákazy proti všelikému nepořádku; vláda však nemohla provést zákonů též pro neochotu stavů.

Prvním stavem v zemi bylo *duchovenstvo* vyšší i nižší. Každý katolický duchovní měl v zemi právo šlechtické. Arcibiskup ostrěhomský snažil se zjednatí stavovství i Jesuitům; sněm zemský to však překazil.

Duchovenstvo katolické a protestantské bylo sobě navzájem velmi nepřátelské. V době po r. 1648. mělo převahu v zemi duchovenstvo katolické přičiněním výtečného arcibiskupa Pazmana († 1637.). Duchovenstvo vyšší bylo výbojem tureckým zbaveno skoro všech statků, proto věnovalo se tím horlivěji povolání duchovnímu a tím horlivěji podporovalo vládu, od níž očekávalo pomoci. Ono podporovalo katolickou vládu a bylo jí ve všem poddajným hlavně také z *horlivosti* náboženské. Arcibiskup kaločský Szelep-czenyi přimlouval se velmi horlivě na sněmě r. 1655. za odstranění palatinátu. Že tak činil za souhlasu všeho duchovenstva katolického, vysvětlí se tím snáze, poněvadž vláda slíbila místo-držitelství arcib. ostrěhomskému Lippay-ovi. Není také pochyby, že onen anonymní list na témže sněmě byl plodem vlády a duchovenstva, jelikož na konci se dovozuje, že od spravedlnosti a zbožnosti domu Habsburského dá se očekávati, že jistě bude šetřiti práv a svobod stavovských. Tyto přátelské snahy katol. duchovenstva vláda navzájem všemožně odměňovala. Všecky státní úřady, které král osazoval, byly dávány vždy nejhorlivějším katolíkům, a všechny zákony zemské, vydané ku

prospěchu akatolíků, prováděla vláda vlažně nebo na ně zcela zapomínala.

Méně oddanou vládě byla *šlechta*. Ta byla politicky nejmocnějším stavem v zemi, jelikož vládla velikými pozemky. Všichni šlechtici měli stejná práva politická i soukromá. Každý šlechtic byl prost všech poplatků v zemi kromě těch, jež sněm zemský výslovně i šlechtě uložil. Šlechtictví udílel do 17. století král, ale za Ferdinanda II. sněm zemský vymohl zákon, aby domorodí byli povýšováni do stavu šlechtického jen na radu tří státních radů uherských neb na žádost celé župy; sedlák pak jen s dovolením své vrchnosti. Cizinec směl státi se šlechticem uherským jen tehdy, byl-li šlechticem již ve své vlasti. Při povýšování do šlechtictví byl brán zvláštní zřetel na udatnost a učenost.

Šlechta dělila se mezi sebou na *vyšší* a *nižší* či magnáty a zemaný. K magnátům počítali se nejvyšší úředníci zemiští, říšská hrabata a baroni, vrchní župané a starší magnáti zemiští; byla to tak zvaná šlechta s tituly. Šlechta bez titulů čili nižší byla počítána k zemanům. Mezi oběma třídami byla veliká nesnášenlivost a řevnivost, jež bývala množena i vyznáním náboženským, jelikož magnáti byli většinou katolíci, zemané protestanti. Magnáti bývali vládě poddajnější, a ona hověla jejich horlivosti náboženské a marnivosti v titulech. Ferdinand III. rád udílel tituly hrabat a baronů, poněvadž připravoval si tím povolnost na sněmě. Magnáti opponovali vládě jen tehdy, když sáhala na jejich práva politická (1655.), a tu pojili se ochotně se zemaný. Zemané opponovali vládě skoro vždy a ve všem hlavně z podnětu náboženského; proto vláda, potřebovala-li povolnosti jejich, hověla jejich požadavkům náboženským (1647 a 1649.). Obojí šlechta byla povinna vydržovati jistý počet vojska na obranu vlasti. Polovici nákladu na to nesla

obyčejně sama, polovici rozvrhla na poddané. Sněm r. 1649. ustanovil, aby stavové vydržovali před Tisou 1200, před Dunajem 1700 a za Dunajem 1000 ozbrojenců, jichž kapitáni měli jednati v dorozumění s generály královskými. Že toto vojsko k obraně země nestačilo, rozumí se samo sebou, proto na témže sněmě r. 1649. král přijal na sebe vydržování pohraničních pevností a posádek, ku kterémuž nákladu povolil mu sněm zvýšení cel pohraničných o polovici. Král tedy směl (od r. 1649.) vkládati libovolně posádky do pevností uherských, a vojenská rada vídeňská řídila veškeru vojenskou moc v Uhrách. Kromě toho trvala i veřejná hotovost zemská, již svolával král nebo palatín a v čas nutnosti i vrchní župan v župě své.¹⁾ Obojí šlechta jakožto vrchnost měla úplnou moc správní a soudní nad poddanými svými, sama pak podléhala jen soudům župním a zemským. O to dostávala se často do sporu s kr. městy.

Královská města měla úplnou autonomii a řídila se svými magistráty. Ona byla čtvrtým stavem zemským; každé královské město mělo právo šlechtice uherského, proto vysílala na zemský sněm poslance, již s poslanci zemanskými tvořili jednu kurii. Města byla většinou protestantská, proto za sněmování jednala společně se zemany, dodávající společným snahám většího důrazu. Po r. 1648. chodila na sněm zemský: Prešpurk, Košice, Trnava, Šoproň, Bardyjev, Prešov (od 1638), Bösing a sv. Jiří (od 1649.), Kysek a Železný Hrad (od 1655.), Kézmark a Březno. Města tato, ač účastnila se zákonodárství na sněmě pro celou zemi, měla nicméně vlastní statuty a svá práva, dle nichž soudilo se v obvodu města, kp. ius civile neb statuta civitatis Cassoviensis. Práva a autonomie jejich byly však často skraco-

¹⁾ *Fessler*: „Gesch. v. Ung.“ IV. str. 272.

vány od šlechty, když tato přeložila sjezdy a soudy župní do měst královských. Proto sněm r. 1647. i 1649. a 1655. upravil poměr mezi šlechtou usedlou v městech a magistráty městskými následovně. Šlechta ve městech pro svou osobu a ve přích o věci movité podléhá soudu župnímu; pozemky šlechticovy ku městu patřící nesou povinnosti městské. Sjezd župní vyměřuje šlechtici povinnosti zemské. Soud župní, vede-li exekuci na pozemky šlechticovy, má napřed obrátiti se na pozemky ležící mimo obvod města; nestačí-li tyto, má se obrátiti na magistrát městský, by on ve přítomnosti exekutorů župních provedl exekuci na pozemcích šlechticových k městu patřících. Odepře-li toho město, podléhá pokutě 100 zl., již vymáhá župan nebo vicežupan. Všem královským městům a místům privilegovaným bylo zakázáno přijímati uprchlé poddané, i musila vydati je vrchnostem. Pravou mukou pro města byly pojíždky zemských úředníkův, praelátův, nebo vznešených magnátů s velikými družinami, neboť město musilo je vydržovati a nad to ctíti mnohými dary. Obchod byl vázán mnohými nevhodnými zákony, jako: vysokým pohraničným clem, četnými mýty uvnitř země, a to na suchu i na vodě, zákazem vyvážeti zlato a stříbro, vysokým clem vývozným z vína a ovoce atd. Přes to všechno byl však v měšťanstvu blahobyt dosti veliký.

Nejnůznější postavení v zemi měl *lid selský*. Žil v jobagionatu čili kruté porobě bezevší právní ochrany naproti libovůli vrchností a jejich soudů. Odváděl vrchnostem velké dávky, nesvědomitě roboty a devátou čásť všech plodů zemských; duchovenstvu pak vysoký desátek. Rovněž lid selský nesl všechnu tíži berní a platů státních povolených sněmem, neboť vrchnosti uvolily se vždy jen ku polovici, a polovici (ne vždy rovnou)

musili platiti poddaní.¹⁾ Sedláci musili pracovati též při stavbě pevností nebo, byli-li od nich příliš vzdáleni, přispívati na ně penězi. Rovněž na útraty poddaných svolovali stavové členům panující rodiny různé dary při korunovaci, svadbě atd. Sedlák nesměl volně půdy opustiti, byl glaebae adscriptus a musil býti vydán vrchnosti odevšad. Postavení sedláka uherského bylo již od sta let tak smutné jako postavení sedláka českého po r. 1648.

3. Poměry náboženské.

V 17. století byly poměry náboženské v Uhrách velmi neutěšeny: na všech stranách byl hrubý zápas o život mezi katolicismem a protestantismem. Protestantismus zdál se vítěziti, neb ujal se ve šlechtě, měšťanstvu i lidu obecném. Utěšenější doba katolicismu nastala volbou Petra Pazmana za primasa uherského (r. 1615.). Výtečný ten muž, jak v politice tak horlivosti náboženské, přivedl katolicismus k opětnému rozkvětu. Do konce života svého (1637.) převedl skoro všechny protestantské magnáty i s jejich poddanými ku víře katolické a odňal protestantům 400 kostelů. Clerus vyšší pozbyl sice statků výbojem Turků, však tím horlivěji věnoval se povolání církevnímu a přízní dvoru císařského domohl se v Uhrách vplyvu, jakého nikdy neměl. Časté synody oživovaly zápal v duchovenstvu a dávaly veškerému jeho snažení určitý směr. Avšak i protestantismus byl ještě dosti silný a počtem skoro všude převládal. Jemu věrnou zůstala šlechta nižší a bojovala na sněmích statečně za práva jeho. Ku protestantismu hlásila se skoro všechna města. Ochránci jeho zvláště horlivými byla knížata sedmihradská a, kdykoliv vláda sáhala na politická práva stavů,

¹⁾ *Fessler*: „Gesch. v. Ung.“ IV. str. 140.

pojili se s protestanty i katoličtí magnáti a hájili i zájmů protestantských. Výsledek toho býval, že vláda musila se konečně odhodlati k upravení poměrů náboženských v Uhrách. Dne 16. prosince r. 1645. podepsal císař v Linci smlouvu, kterou upravovaly se poměry náboženské v Uhrách následovně: Všichni stavové zemští, svobodná města, privilegovaná místa a uherští vojáci v pohraničných posádkách mají úplnou svobodu náboženskou. Téže svobody požívají všichni poddaní na statcích jakékoliv vrchnosti i fiskálních, a nesmí jim v tom brániti ani král aneb úředníci jeho ani vrchnosti. Spor o kostely protestantům odňaté měl rozřešiti sněm zemský nebo král na tom sněmě ku spokojenosti protestantů. Na sněmě zemském r. 1646—7., který měl přijati mír linecký za zákon zemský, arcibiskup ostréhomský Lippay jménem kléru protestoval proti tomu, a mezi stavy katol. a protest. strhl se veliký zápas o kostely. Tu král dal se cestou střední a 10. února 1647. rozhodl, že ze 400 kostelů protestantům odňatých má se jim 90 navrátiti. V usnesení sněmovním byly výslovně jmenovány kostely, které měly býti vráceny protestantům, a byla ustanovena zvláštní komise z polovice katolíků i protestantů, aby provedla snesení sněmovní. Obce, jež kostelů zpět nedostaly, směly stavěti si nové, a vrchnosti musily ve 3 měsících vydati jim k tomu stavební místo. Kdo by zákonu tomu odporoval, měl od vicežupana na podanou žalobu s přivoláním katolických i protestantských přísedících býti odsouzen ku pokutě 600 zl.; kdo by i tomu odporoval, měl býti zbaven statků i země.¹⁾ Zákonem tím zdály se spory náboženské býti utišeny na dobro a na věčné časy. Ve skutečnosti bylo tomu však jinak. Komisse sice projížděla župy, by navrátila protestantům

¹⁾ *Fessler* : „Gesch. v. Ung.“ IV. str. 253—57.

oněch 90 kostelů, ale byla bez moci exekutivní, a katolíkům nedostávalo se dobré vůle. Ba sami členové té komise (Adam Cziraky a Št. Bešenyi) na svých statcích tomu odporovali.

Po míru westfalském bylo to ještě horší, nebo mnohé vrchnosti potahovaly i na sebe zásadu (*cuius regio, illius religio*) pronesenou mírem tím pro říši německou, jiné uposlechly sice na okamžik, ale jakmile komise odjela, zrušily vše. Protestanté si stěžovali, ale nikdo jich neslyšel. Ani jediný rušitel ustanovení sněmovních nebyl pohnán k soudu. Ale ani protestanté (v Košici) neřídili se ve všem zákonem zemským. Proto na sněmě r. 1649. obě strany se navzájem těžce vinily, až král sám přidal protestantům ještě 3 kostely a vyloučil záležitosti náboženské ze sněmu zemského na sjezdy župní. Na sněmě r. 1655. stěžovali si protestanté, že ani župané ani místožupané ani jiní úředníci žalob jejich nedbají. Král slíbil rescriptem vyřídit vše až po sněmě, pak nevyřídil nic a odkázal je na sněm příští, který byl až 1659. Protestanté trpěli zatím mnoho den ze dne. Všechna šlechta katolická a klérus, zvláště Lippay arcib. ostrěhomský, Szelepczenyi arcib. kaločský, Szechenyi bisk. rábský, Palfy bisk. velkovaraždínský a kláštery odníмали protestantům kostely a školy a nutili je násilně ku katolictví spoléhající se na své právo patronátní. V tom vynikali zvláště Jesuité, které Lippay na synodě v prosinci r. 1648. dal uznati za řádné členy kléru uherského se všemi právy duchovenstva saecularního a uvedl je do Skalice, Nových Zámek, Trenčína a Rožnavy, kde vystavěli si domy řádové a pronásledovali protestanty. Stěžovali-li si protestanté na soudě župním, překáželi vrchní župané soudnímu přelíčení, žalovali-li u vyšších úřadů, byli odkazováni na župu. Žádného úřadu, který král osazoval, nedostal protestant, nýbrž horlivý katolík. Protestanté v Uhrách hlásili se k církvi

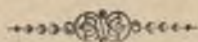
luteránské a kalvínské či reformované. Každá z nich měla svého superintendenta a tři světské inspektory.¹⁾ Protestanté a Kalvíni nevražili na sebe velmi, ale společné nebezpečí pojilo je v jednotu. Proti ostatním sektám byli tak nesnášliví jako katolíci.

4. Vdělanost.

Ani v Uhrách stav vzdělanosti neuspokojoval všestranně, ač okolnosti byly pro zdar vzdělanosti poněkud příznivější než-li v zemích českých a rakouských. O školy elementární a vyučování národní protestanté starali se více nežli katolíci, neboť nebylo vsi protestantské, v níž nehylo by zároveň školy, kdežto vesnic katolických beze škol bylo dosti. Gymnasia katolická byla většinou v rukou Jesuitů, a která byla řízena řády jinými, přijímala ducha a směr gymnasií jezuitských. Mnohá gymnasia protestantská, vydržovaná od šlechty, stala se katolickými a protestantům zbyla jen gymnasia vydržovaná od měst. Z těch nabyla některá velkého rozkvětu: jako gymnasium prešovské. Universita byla jedna v Trnavě, založená r. 1635., a byla řízena Jesuity, jichž činnost paedagogická a vědecká nebyla o nic lepší než v zemích českých a rakouských. Z písemnictví byla vzdělávána nejvíce literatura náboženská, jelikož náboženství za stálých sporů jímalo nejvíce ducha lidského. Vážně pěstovali literaturu náboženskou po r. 1648. Štěpán Katona z Geleje, Pavel Medgyesy, St. Keresszegi a P. Keresstury. Vedle nich vzdělávali ji jiní v básních a písních, hledíce zvláště na kostelní potřeby lidu obecného, jako: Petr Beniczky, Toroczky, Simon Péchy, Em. Király a Peczel. Někteří theologové protestantští povznášeli se i na výši vědeckého bádání ve

¹⁾ Fessler: „Gesch. v. Ung.“ IV. str. 258—74.

filosofii, uvádějící do ní realismus naproti scholastickému dogmatismu katolíků. Mezi nimi byl nejučenější Jan Czeri, žák Descartesův. S velikou zálibou obírali se jak katolíci tak protestanté historií, jako : Frt. Nagy Szabó, Jan Kemeni, Michal Toldalagi a jiní. V ostatních odborech vědeckých, jako ve : filologii, mathematice a vědách přírodních omezovali se jen na psaní knih školních a překládání klassiků.

II. Postavení Rakouska k cizím mocnostem v l. 1648—1658.

I. Postavení Rakouska k Německu.

ír westfalský r. 1648. důsledky svými snad proti vůli jeho strůjců stal se zárodkem vývoje větší samostatnosti Rakouska. Mírem tím moc císařská v Německu byla skoro zničena; to zajisté netěšilo císaře, kterým od staletí bývali panovníci Rakouští, již vždy horlivě a úzkostlivě snažili se získati si oblíbenost a silné postavení v Německu, ze kteréž snahy do r. 1648. často podřizovali politiku Rakouska politice Německa. Ale po r. 1648. politika Rakouska přestala býti totožnou s politikou teritorií říšských, ono hledalo pak pokrok ve svém *vlastním* nitru, ve své vlastní síle, v zájmech státního života rakouského, čehož následky jevily se již za Leopolda I. K tomu přispěla měrou nemalou vedle artikulů míru westfalského také osobní povaha císaře Ferdinanda III. (1637-1657), jenž po r. 1648. byl již úplně syt hlučných událostí politických, a nasycenost ta proměnila se r. 1654. skoro v omrzenost následkem úmrtí syna Ferdinanda IV.¹⁾

¹⁾ *Povahu Ferdinanda III.* v době po r. 1648. líčí nám vhodně posel benátský *Giustiniani*: „Císař má více rozumu než jeho příbuzní a mnozí jeho radové. Zná náklonnost a povahu každého jednotlivce, podle toho jej posuzuje a práci mu přiděluje. Mluví německy, zcela dobře vlašsky, latinsky a

V nejbližší době po míru westfalském nastalo Rakousku upravití poměr svůj ku Švédsku a Francii a provéstí volbu Ferdinanda IV. za císaře. Poněvadž Švédové a protestantští říšští stavové (v Osnabrücku) nemohli vymoci větších svobod pro souvěrce v Rakousku, vyhrazují sobě jednati o předmětu tomto ještě na nejbližším sněmě říšském¹ zněl jeden artikul míru westfalského a ten stal se prvním předmětem zahraničné politiky Rakouska po 1648. Za míru westfalského drželi Švédové v Čechách Malou Stranu a Hrad v Praze, Litoměřice, Liberec, Trutnov, Tábor, Budějovice, Tachov, Chebsko, Jáchymov, Most a mnoho zámků; na Moravě Olomúc a 4 zámky a ve Slezsku 10 měst, takže celý sever Rakouska byl v jejich moci a tvořil zástavu za náhradu válečnou 600.000 tolarů¹) Švédům vedlo se v Rakousku dobře a nechtěli je opustiti zvláště proto, že mír byl uzavřen na zimu.²) V lednu 1649. vyjednával

služně španělsky. Odpovídá rychle, mluví rád o záležitostech, jež politiky se netýkají, snaží se po vědění a dobře pamatuje se na vše, co se kdy stalo. Při audiencích chová se vážně a velmi blahosklonně. Dříve byl činnějším ve vladařství, nyní je syt velké politiky, jakož i stálých nehod a rozpaků. Smrt staršího jeho syna sklícila jej docela. Zdraví jest slabého, ale má pevnou vytrvalost svého rodu. Jest velmi zbožným a ukazuje to jak vřelým účastenstvím na službách božích tak skutky křesťanské lásky. Jedinou jeho zálibou jest hudba; sám dobře komponuje a správně rozeznává hlasy. Žije velmi spořádaně a mírně, miluje nádhru, ale není marnotratným. Nade všecky ctnosti vyniká při něm nestranná spravedlivost. Se qualoti' ingiustitia é trascorsa, non é scorsa della sua mano, mà da ministri et informationi sinistre." Relazione di Gir. Giustini-ani r. 1654. ve *Fiedlerových*: „Fontes rerum austriac.“ Sv. 26. Wien 1866., *Krones*: III. str. 552 a *Wolf*: „F. von Lob.“ str. 55.

¹) *Wolf*: „Gesch. Bilder.“ II. str. 39.

²) Toho dozvídáme se z listu Piccolominiho z Klatov císaři ze dne 20./12. 1648.: „Die Schweden wollen Böhmen nicht verlassen und wenden alle erdenklichen Kunstgriffe an, um dort zu bleiben.“ U *Dudíka*: „Die Sch. in B. und M.“ str. 346.

vévoda Piccolomini s Karlem Gustavem na kongresse v Praze, by Švédové odtáhli, však Karel Gustav choval se příliš pánovitě a zdráhal se odvésti Švédy, dokud nebyly by splněny všechny výminky míru. Proto smluvil se císař se Švédy v Norimberku dne 21. září 1649., že zaplatí jim válečnou náhradu po 200.000 tol. ve třech lhůtách: po první aby opustily Čechy, po druhé Moravu a po třetí Slezsko. Žádosti Švédů v záležitostech náboženských ve prospěch souvěrců v Rakousku byly ukojeny různými koncessemi v Horní Falci, a tak na sjezdě v Norimberce došlo dne 26. června 1650. ku hlavnímu recessu, který stanovil vyklizení Rakouska od Švédů, a poměry náboženské zůstaly nezměněny: emigranti mohou navrátiti se a statků svých ujati, podrobí-li se zákonům zemským.¹⁾ V červenci r. 1650. opustili Švédové Rakousko, a v srpnu rozjeli se účastníci sjezdu Norimberského.

S Francií nastal r. 1648. mír, ale žádné přátelství; mír zachovával se jen z nutnosti, a obě mocnosti žárlivým okem vzájemně se pozorovaly. Rakousko bylo mírem westfalským zavázáno nepodporovati ani v Nizozemích ani v Itálii Španělska, s nimiž Francie válčila až do r. 1659.; ale nicméně dovolovalo přece Španělsku najímati vojsko v zemích těch. Francie nemohla prohlásiti to za rušení míru, avšak hleděla za to činiti Rakousku obtíže při jednání o vyrovnání se Švédy, při volbě Ferdinanda IV. a později ve válce polsko-švédské.

Politické poměry Rakouska k ostatním mocnostem před volbou Ferdinanda IV. lze povšechně naznačiti krátce asi takto: K německým knížatům byl Ferdinand III. takového smýšlení jako oni k němu; s Francií zachovával se mír z nutnosti; Španělsko se podporovalo; s papežem byly po-

¹⁾ *Wolf*: „Gesch. B. a Öst.“ II. str. 401.

měry mírné; Savojsku se nepřálo, poněvadž řídilo se Francií; republice benátské se nedůvěřovalo, že prý podporovala nepřátely Rakouska; Sedmihrady byly ukojeny mírem lineckým z r. 1645.; přátelství k Polsku zakládalo se na tom, že bylo dobrým a neškodným sousedem na východě; se Švédskem bylo vše urovnáno v Norimberce (1650.) a s ostatními mocnostmi Rakousko žádných politických styků nemělo.¹⁾

Za těch poměrů císaři nejvíce záleželo na tom, by *syn jeho byl zvolen a korunován na císaře římského*. Nejvíce obával se odporu Francie a Švédska, proto hleděl si pojistiti kurfirsty a zval je k sobě do Prahy r. 1652., by se s nimi smluvil o volbu synovu. Všichni kurfirsté přijeli až na arcibiskupa kolínského a kurfirsta braniborského.²⁾ Nedospělého kurfirsta bavorského, Ferdinanda Marii, zastupovala matka jeho Marie Anna, sestra císařova. Friedrich Vilém braniborský jevil velikou nechuť k domu císařskému, poněvadž císař a stavové říšští r. 1651. ve sporu jeho s falckrabím Neuburským o vévodství Jülišské ujal se tohoto. Odvolával se na artikul míru westfalského, dle kterého za života císařova nikdo nesměl býti volen za krále římského a dostavil se do Prahy teprve na snažné prosby kurfirsta mohučského a saského a na zvláštní poselstvo císařovo (Hatzfeld). Za různé sliby přidal se k ostatním kurfirstům, kteří slibili císaři voliti syna jeho, vyhradivše si mnohé klausule a prospěchy.³⁾ Nato vydal se císař do Řezna, kde stavové říšští scházeli se již na sněm. Dříve než sněm započal, byla provedena volba Ferdinanda IV. v Augsburku. Zlatou bulou Karla IV. bylo ustanoveno, aby jen kurfirsté účastnili se volby císařovy; proto tito

¹⁾ *Krones*: „Handbuch d. G. v. Öst.“ III. str. 555.

²⁾ *Droysen*: „Geschichte d. preuss. Politik.“ III., 2, str. 93—95. a *Mailath*: „Gesch. d. öst. Kaiserst. III.“

³⁾ *Zahn*: „Ferd. III. und Leopold I.“ str. 14.

smluvili se s císařem a odjeli do Augsburgu, by ostatní účastníci sněmu řezenského necítili se uraženými. Švédové z nechuti k Francii přidali se na stranu císařovu a podporovali všemožně plán jeho. Jediné Braniborsko odporovalo i tam.¹⁾ Když vyslanec braniborský (Blumenthal) dostavil se k volbě, žádal na císaři (jen aby volbu překazil) svobodu náboženskou pro protestanty ve všech zemích jeho a některé jiné věci, o nichž se vědělo, že císař jich nesplní. Kurfirsté nicméně sjednotili se o volbě; 31. května 1653. Ferdinand IV. byl zvolen králem římským a 18. června korunován na císaře v Řezně od arcibiskupa mohučského, jako metropolity, k veliké nevoli arcibiskupa kolínského. Nato dne 30. června byl zahájen sněm říšský, jenž za stálých svárů knížat, však bez jakéhokoliv důležitého snesení politického, trval až do 17. května 1654., kdy císařové celí mrzutí opustili Řezno. Avšak ani otec ani syn netěšili se dlouho šťastnému výsledku práce plné velikých obětí a starostí přílišných. Sotva se vrátili do Vídně roznemohl se Ferdinand IV. neštovicemi a 9. července 1654. zemřel k největšímu žalu otcovu. Smrt ta sklíčila císaře úplně, poněvadž zničila rázem veškerá jeho dosavadní snažení politická, aby zanechal trůn císařský potomkům svým. Na volbu druhého syna Leopolda za císaře římského tehdy nebylo lze ani pomyslet.²⁾ Císař musil se spokojiti tím, že provedl volbu Leopolda I. v Uhrách (1655.);

1) Droysen: „G. d. preuss. Politik.“ III. 2, 105—110.

2) Situaci tu dobře líčí nám Giustiniani slovy: . . . „Jinak má se to s korunou římskou. Již přílišné mládí Leopoldovo potká se s odporem. Bavorsko třeba zdráhati se nebude . . . ale kurfirst braniborský, náčelník strany protestantské v říši, vše vynaloží, by zvolen byl muž jeho vyznání; Sasko není jisto, Trevír váhá, Kolín řídí se Bavorskem, kurfirst mohučský točí plášť dle větru. Za života císařova sotva dojde k volbě (1654.).“ — Soud jeho se v pravdě osvědčil. (Zahn str. 19).

v l. 1655—56. holdovaly mu také dědičné země rakouské a 14. srpna 1656. byl korunován i na krále českého.

Zatím pozornost Ferdinandova a politika Rakouska byly obráceny na východ ku Švédsku, Polsku, Sedmihradsku a Portě.

2. Postavení Rakouska k Polsku.

První podnět ku válečné akci zahraničné daly *záležitosti polské*. V Polsku r. 1648. zemřel král Vladislav IV. z rodu švédských Vásovců, a po něm mnoho kandidatů hlásilo se o trůn. Po delším zápase byl zvolen bratr Vladislavův *Jan Kazimír*. Proti němu hned vzbouřili se Kozáci vedení hejtmanem Bohdanem Chmelnickým a hledali pomoci u Turků a Rusů, z čeho vznikla válka Polska s Ruskem (1648—1656.). Dříve než válka ta přestala, odřekla se r. 1654. panství ve Švédsku Kristina, dcera Gustava Adolfa, po níž nastoupil sestřenec její *Gustav Karel X.* z rodu falckrabí Zweibrückenských. Dle pořádku prvorozenstva příslušelo nástupnictví Janu Kazimírovi polskému, ale ten byl z něho vyloučen již po předcích svých pro náboženství katolické. Kazimír učinil psanou protestaci, která sama o sobě neměla žádných zlých následkův pro Karla, ale ten vyhlásil Polsku válku, ovšem v naději výbojné (1655.). R. 1655. vtrhl do Velkopolska, obrátil se k Varšavě, dobyl jí a, když šlechta polská byla lhostejná k ochraně vlasti, opanoval i Krakov a tudy největší čásť říše, odkud Kazimír musil ustoupiti do Slezska. Karel všude vymáhal přísahy šlechty, pokládaje Polsko za dobytou zemí svou.¹⁾

K tomu nemohl hleděti lhostejně *císař Ferdinand III.*, proto poskytl Kazimírovi nejen ú-

¹⁾ *Tomek*: „Novější dějepis rakouský“ str. 260 etc.

točiště, nýbrž dopustil mu zbrojiti na rakouské půdě a hned pro všechen způsob uzavřel smlouvu s Dánskem, které se zavázalo vypověděti Švédům válku hned, jakmile císař uznal by tak za dobré pro sebe. R. 1656. Jan Kazimír, sebrav své věrné, vpadl z Uher do Polska, dobyl Lvova, táhl k Varšavě a dobyl jí, co zatím Karel byl zaneprázdňen dobýváním pevností v pruském Polsku. Tu šlechta polská hrnula se ke Kazimírovi, když se jí zprotivila násilná vláda Švédů a následkem toho vzrostla v zemi moc Jana Kazimíra, která vedena Jiřím Lubomirským obrátila se k obléhání Krakova proti Švédům. Karel X. proti tomu obratu zjednal sobě spojencem *Friedricha Viléma*, kurfirsta braniborského, kterému slíbil značnou čásť přímořského Polska. Oba přitáhli k Varšavě, kde Kazimír byl poražen v bitvě tří denní, takže musil ustoupiti k Lublínu, a Švédové oblehli Varšavu.

Zrovna tou dobou pomohl Kazimírovi císař Ferdinand III., přiměv Rusy k míru s Poláky, ano Rusové vtrhli i do Livonska švédského přičiněním posla Ferdinandova Allegrettiho. Karel X. zjednal si druhého spojence *Jiřího Rakoczyho*, knížete sedmihradského, s nímž uzavřel smlouvu o rozdělení Polska. Rakoczy, ač od Porty vystříhán, vešel v tu smlouvu a přitáhl r. 1657. do Polska s 60.000 vojska chatrně zřízeného, s nímž vybavil Krakov z obležení Jiřího Lubomirského a obrátil se k Varšavě, kde spojil se se Švédy.

Tedy císař Ferdinand III. uznal potřebu přísného zakročení i uzavřel spolek s Kazimírem proti Švédům.¹⁾ Mezi jinými výminkami byl slib

¹⁾ Vyslanec polský Leščinský sjednal ve Vídni s císařem spolek na výboj, dle něhož Rakousko mělo postavit 16.000 pomocného vojska. Polsko zavázalo se dáti Rakousku hned 500.000 zl. a pak ročně 300.000 zl. náhrady, za něž zapsalo mu v zástavu pozítky z dolů věličských. Král polský měl vrchní velení nad vojskem tím a musil je vydržovati. (*Zahn* str. 27.).

šlechty polské, kdyby Kazimír zemřel bez mužského potomka-dědice, že zvolí za krále polského některého arciknížete rakouského.¹⁾ V málo dnech potom na počátku dubna 1657. císař Ferdinand III. zemřel. Syn jeho *Leopold I.* jak z přesvědčení náboženského tak z ohledů politických musil setrvati na dráze otcem nastoupené, neboť nemohl dopustiti, by Polska zmocnil se Gustav Karel nebo Rakocy; proto obnovil 27. května spolek s Kazimírem a poslal mu pomoc. Vojevůdce Hatzfeld vytáhl s 16.000 vojska do Polska a spojiv se s Lubomirským oblehl Krakov. Tehdy vyhlásilo válku Švédům i Dánsko, a následkem toho Karel X. musil obrátiti se proti Dánsku, zůstaviv Polsko Rakoczymu a kurfirstu braniborskému. Rakocy nechav Varšavu odebral se ku Krakovu, ale Hatzfeld a Lubomirský obrátili se proti němu, a tu ukázalo se nedostatečné zřízení vojska Rakocyho, který po několika půtkách musil ustoupiti do Volyně, kde vystoupil proti němu chán tatarský z rozkazu Porty. Byl poražen u Miedzyboře, vojsko jeho bylo zajato a rozprášeno, takže Rakocy sotva s 300 vrátil se do Sedmihrad. Když potom vojsko polsko-rakouské vytáhlo proti kurfirstu braniborskému, zavřel tento hned mír ano vešel ve spolek s Rakouskem a Polskem proti Švédům, zač mu bylo slíbeno propuštění jeho části Pruska z manského úvazku k Polsku.²⁾

Král švédský zatím opanoval r. 1657. větší čásť Dánska a přinutil Kristiana dánského k míru v Roeskildu. Když však r. 1658. vojsko polsko-rakouské a braniborské odebralo se do Dánska, vypověděl Kristian mír, a spojené vojsko opanovalo Holstýn, Jütland a Schleswik, co zatím Karei

¹⁾ Posel benátský *Nani* ve své relaci r. 1658. udává, že prý císař mínil tím dosaditi na trůn polský třetího syna Karla. (*Krones*: „H. d. G. v. Ö.“ str. 561).

²⁾ *Droysen*: „G. d. preuss. Politik.“ III. 2, str. 351—7.

marně obléhal Kodaň. R. 1659. obrátila se spojená vojska pod Montecucolim do švédského Přímoří, dobyla ho, a Švédové byli zatím poraženi i na moři u Nyeborka. Následkem toho svolil Karel ku vyjednávání o mír, mezi kterým vyjednáváním zemřel, a mír byl uzavřen v klášteře Olivě u Gdaňska dne 3. května 1660. Král polský zřekl se nároků na Švédsko, postoupil mu Livonska, a ostatní vše vrátilo se do starých mezí. Rakousko stáhlo pak vojsko své do Uher, kde nastávala mu válka nová.

3. Postavení Rakouska k Sedmihradsku.

Sedmihradsko bylo od Rakouska zcela neodvislé, poplatné Portě. Knížata sedmihradská, od sněmů zemských volená a Portou potvrzovaná, užívala vždy vhodně každé příležitosti a tísně Rakouska k šíření území svého v Uhrách na škodu panovníků rakouských, kteří poměry zahraničnými i vnitřními bývali nuceni postupovati jim četné krajiny uherské. Za císaře Ferdinanda III. vládl v Sedmihradsku *Jiří Rakoczy I.*, jenž císaře často velmi tísnil, až r. 1645. z rozkazu Porty musil s ním uzavřít mír linecký, kterým poměry Sedmihradska k Uhrám byly upraveny následovně:¹⁾ Rakoczy dostal v Uhrách 7 žup: Abauj, Zemplín, Borsod, Bereg, Ugoču, Szabolcz a Szatmar, a to: prvních 5 doživotně a dvě poslední dědí i jeho synové, jakož i zámky a panství Tokaj, Tarczal a Regécz. Pevnosť a město Szatmar-Nemeti patří Sedmihradsku, pokud bude vládnouti rod Rakoczyho. Na základě míru toho po smrti Jiřího Rakocze I. (zemřel 13. října 1648.) hlásil se císař k oněm pěti župám a ihned je o-

¹⁾ *Krones*: „Handbuch d. G. v. Öst.“ III., str. 545. — *Tomek*: Přednášky o „dějepisu Rakouska.“ — *Tomek*: „Novější dějepis rak.“ str. 266—73. — *Fessler* a *Mayer* ve svých dílech uvedených.

sadil. V Sedmihradsku byl zvolen knížetem *Jiří Rakoczy II.* (1648—59.), syn předešlého, a Porta jej potvrdila, když jí zaplatil za otce tříletý tribut po 15.000 dukátech a přísahal, že s Portou zachová přátelství a s císařem Ferdinandem III. nezačne války beze svolení stavů zemských. Jiří Rakoczy II. byl muž povahy náruživé, ctižádostivé, bez vyššího vzdělání a citu pro právo; ale přitom byl udatný voják a obratný politik. Od r. 1653—55. vystupoval válečně ve Valašsku a Maltansku, by zjednal si tam vrchní panství, a na-proti Portě snažil se o skutečnou samostatnost země. R. 1656. naskytla se mu příležitost plésti se do záležitostí polských. Kazimír ustoupiv do Slezska vyslal 15. května poselstvo k Rakoczymu o pomoc slibuje mu, že mu odstoupí zástavou 13 měst spíšských a že jej nebo jeho syna odkáže Polákům za nástupce svého. Rakoczy nějakou dobu váhal, ale konečně zavřel spolek s Karlem X. (20. října), proti čemu však rozhodně prohlásila se Porta. Rakoczy nedbal zákazu a zbrojil se rychle do Polska spoléhaje se na to, že v čas nebezpečí od Porty budou ho hájiti Uhři. V Uhrách skutečně snahy jeho po samostatnosti naproti Portě docházely obliby a podpory zvláště u opozičních kruhů protestantských; než i katolíci byli jim nakloněni, poněvadž očekávali tím těsnější připojení Sedmihrad k Uhrám a mocnější působení naproti Portě. Ku straně té patřili zvláště bán charvátský Mikuláš Zrýnský, zemský sudí Frant. Nádasdy, Jan Medňanský, matka Rakoczyho Susana Lorantfy a Štěpán Vitnyedy, největší to odpůrce vlády habsburské a turecké v Uhrách. Rakoczy oznámil císaři vtrhnutí své do Polska, jakož i příčiny toho Janem Medňanským. Císař, jehož znepokojoval vzrůst moci švédské, spatřoval ve spolku tom nebezpečí své a cirkve katolické, proto chtěl odvrátiti Rakoczyho od tažení do Polska. Poslal tedy k němu kancléře uher-

ského Szelepczeny-ho, aby se buď vrátil nebo s Kazimírem spojil. Kancléř stihl ho u Přemyšla v Polsku, však nemohl ho přemluvit; ba Rakoczy pohrozil ještě císaři, bude-li se Polska ujímati, že vpadne do Uher s Turky a Tatary. Zatím však stalo se jinak. Když Rakoczy v květnu r. 1657. oblehl Varšavu, vtrhl Lubomirský s dovolením Leopolda I. do uherského území Rakoczyho, spustošil je, města zapálil a odvedl ohromnou kořisť. Porta vystoupila také proti Rakoczemu, a viděli jsme, jak hanebně vrátil se domů z výpravy své. Sotva že vrátil se do Sedmihrad, přišel od Porty ku stavům rozkaz, že Rakoczy je zbaven vlády, aby si zvolili knížete jiného. Ku dotvrzení toho vtrhl chán tatarský do Sedmihrad a popleniv zemi odvedl mnoho zajatých. Rakoczy unikl do sedmihradských částí Uher, ale šlechta se poddala a zvolila si knížetem na počátku listopadu 1657. *Františka Redaye*. Porta však odepřela stvrzení této volby; následkem toho Rakoczy vrátil se do Sedmihrad a na počátku r. 1658. uvázal se v panství. Portu prosil úpěnlivě za odpuštění a poslal jesuitu Sámbara k arcibiskupovi Lippayovi, aby ho doporučil ochraně Leopoldově. Leopold odpověděl, že vyslanci svými v Cařihradě přimluví se za něho u Porty, více však neslibil nic, ač arcib. Lippay a Nádasdy ujímali se Rakocze velmi. Velkovezír Kiuprili sám přitáhl do Sedmihrad, před nímž Rakoczy musil opět ustoupiti, a dosadil za knížete *Achatie Barčaje*, který musil kromě náhrad válečných zvýšiti roční poplatek z 10 na 40 tisíc dukátů a postoupiti Turecku krajinu měst Lugoše, Karanšebiše a Jenö, které byly připojeny k pašalíku Temešvářskému.¹⁾ Rakoczy zatím prosil opět o pomoc knížetem Clementem Mikésem, ale Leopold, ač nemohlo mu býti lhostejno úplné

1) *Tomek* : „Novější dějepis R.“ str. 267.

podrobení Sedmihrad, přece pečlivě chránil se všeho, co mohlo vésti ke konfliktu s Portou. Palatín Wesselenyi měl bdíti nad tím, aby obyvatelstvo horních Uher nepomáhalo Rakoczymu. Tomuto nabídl toliko skrze svobodného pána Ratholda, by přijal do svých zemí uherských posádky německé a sám aby odebral se do Slezska, až by nebezpečí minulo. Rakoczy však obával se, že by pevností oněch pozbyl načisto, proto odmítl návrh a později přijal posádku jen do Kálló a Szatmáru. Zoufalým napjetím posledních sil svých domohl se ještě jednou knížectví sedmihradského r. 1659. svolal sněm do Maroš Vasarahely, který vyslal posly k Leopoldovi na sněm uherský do Prešpurku (1659.) s úpěnlivou prosbou o pomoc. Stavové uherští přimlouvali se za něho, aby mu císař poskytl pomoci, a dali své svolení, aby cizí vojsko smělo býti vypraveno do Uher. Leopold uznal toho potřebu a vypravil tam něco vojska pod vojevůdcem Súšem (Souchem); poněvadž však ještě trvala válka švédská, chtěl se vyhnouti válce s Portou a jal se vyjednávat v záležitostech Rakoczyho v Konstantinopoli poslem Augustinem Meyernem. Ale Porta nepovolila, až 22. května 1660. u Gyaly na Samoši Rakoczyho úplně porazila, a on, byv smrtelně raněn, dne 6. června zemřel ve Velkém Varadině.

4. Postavení Rakouska k Portě.

Porta za války 30leté, kromě r. 1624., chovala se naproti Rakousku tiše, čehož příčina byla neschopnost sultánů a rádců jejich, jakož i velká rozervanost vnitřních poměrů říše turecké a nepokoje v Malé Asii. Mír žitvarožský byl několikráte obnoven, naposled před mírem westfalským r. 1642. druhým mírem Szönyerským. Krátce před uzavřením míru westfalského byl v Cařihradě za-

vražděn sultán Ibrahim dne 18. srpna 1648., a za sultána byl povýšen *Mohamed IV.* Postavení diplomacie rakouské v Cařihradě bylo velmi těžké; ale dosti šťastně zastával je již od roku 1630. císařský resident R. Schmidt ze Schwarzhorna. Ten navrátil se v březnu 1649. do Vídně s vyslancem tureckým Hassanem oznámiti císaři nastoupení Mohameda IV. Císař vyslal jej zpět do Cařihradu, aby vyslovil jménem císařovým novému sultánu blahopřání ku nastoupení vlády a obnovil mír na dalších 20 roků nabídnutím daru v ceně nejvýše 100.000 dukátů jednou pro vždy na místě ročního daru obvyklého od míru žitvatorožského. Zároveň měl se resident zasaditi o to, by dar ten v listině obnovovací nebyl uváděn jako tribut. Příčiněním Schmidtovým mír byl obnoven dne 1. července r. 1649. na 22 let ve všech dosavadních člancích s přidáním jednoho nového, jenž zavazoval obě mocnosti držeti na uzdě knížete sedmihradského.¹⁾ Skutečně pak císař Ferdinand III. za celého panování svého neměl války s Turky, ba oni byli i přízniví politice Rakouska, jak jsme viděli za války polskošvédské. Na hranicích potrvaly ovšem časté potýčky begů tureckých s pohraničními hejtmany rakouskými, v nichž Turci provozovali dosti citelné záhuby na území císařském, zvláště ve Štýrsku (1651 a 1655) a Charvatsku, kdež je šťastně odrážel ban charvatský Mikuláš Zrýnský. Jednou byl mír zřetelněji porušen v severních Uhrách. Turci r. 1652. poplenili krajinu Barzer a komitát nitránský.

¹⁾ Poslední článek míru zněl: „Weil die Erfahrung lehrt, dass die siebenbürger Fürsten durch ihr feindseliges und verkehrtes Verfahren oft die Eintracht der beiden mächtigen Kaiser zu stören strebten, ja sogar wagten zu den Waffen zu greifen, so werden beide Kaiser darauf bedacht sein zur wirksameren Erhaltung des Friedens welch' immer solchen Unternehmungen entgegenzutreten, damit die genannten Fürsten von Ruhestörungen ablassen und in Ruhe leben.“ *Fessler* : G. d. U. IV. 259.

Obyvatelstvo prchalo před nimi a shluklo se u Bezekény v počtu 1000 jezdců a 300 pěších pod hrabětem Adamem Forgácsem, hejtmanem novozámským. Když Turci v počtu 4000 táhli s velikou kořistí kolem Bezekény, přepadl je Forgács, 800 jich pobil, 150 zajal a ostatní rozprášil. Mezi padlými Uhry želelo se nejvíce smrti čtyř členů rodiny Esterházy. Téhož roku o vinobraní přepadli Turci z Jageru Hegyalju a okolí Košice a zajali mnoho obyvatelstva, za něž pak vynutili 250.000 dukátů výkupného. To však byly činy jen jednotlivých velitelů, Porta sama zachovávala mír, poněvadž musila zápasiti s nepokojem uvnitř a měla válku s Krétou. Když Ferdinand III. zemřel, byl s Turky pokoj, a v Uhrách byly strany alespoň zdánlivě tiché.

Brzy po smrti Ferdinandově vyslal Leopold r. 1657. k Portě nového residenta Simona Remingera, by přátelství obnovil. Když tento odevzdal pověřovací listiny, byl přijat velmi blahosklonně, ano i dovoleno mu seděti u audience, což dotud žádnému residentu se nestalo. Téhož roku (1657.) stal se velkovezírem mohutný *Mehemed Kiuprili*, jenž naplňoval hrůzou celou říši osmanskou. Ihned počal pokoušeti se o výboje na různých stranách a chtěl zvláště Sedmihradsko připoutati úžeji k Portě. S Rakouskem zachovával pokoj i on, jak jsme viděli v Polsku a z počátku v Sedmihradsku. Na počátku r. 1658. Jiří Rakoczy v největší tísní počal ucházeti se ve Vídni o pomoc proti Portě. Nejčelnější magnáti uherští přimlouvali se za něho rozhodně, však vláda vídeňská obsadila toliko některá místa pohraničná rakouská a úzkostlivě vyhýbala se každému konfliktu s Portou, která hned rozhodně žádala neutralitu Uher. Vláda musila rozumně uvažovati, neboť vojenská síla její v zemi byla malá, pevnosti uherské ve stavu špatném, všeobecné smýšlení v zemi chabé a na Uhry nebylo lze spoléhati,

proti Turkům však bez armády ničeho podnikati psal dne 13. února 1658. vicepraesident vojenské rady Schmidt ze Schwarzhorna, dlouholetý resident u Porty a tudíž dobrý znatel moci její. Konečně na doléhání sněmu uherského r. 1659. Leopold uznal toho potřebu, když Rakoczy byl tísněn Portou již i v území svém uherském, a dal rozkaz generálu Sušovi, aby území to za každou cenu obsadil. Dříve ještě než vyslanec císařský baron Meyern přišel do Sedmihrad, aby Rakoczemu oznámil rozhodnutí císařovo, zemřel onen (1660.). Po smrti jeho připadlo území to Rakousku na základě míru lineckého. Ale právě osazování území toho (komitát Szabolcz a Szatmar) po smrti Rakocze II. stalo se zárodkem velkých vnitřních bouří v Uhrách a počátkem dlouhých a krutých válek s Turky, jež pro Rakousko skončily šťastně a slavně.

5. Volba Leopoldova za císaře německého r. 1657.

Císař Ferdinand III. nedočkal se splnění svého nejvroucnějšího přání, aby zjednal koruny císařské i druhorozenému synu svému Leopoldovi. Volba tohoto za krále římského nebyla již tak snadna jako volba Ferdinanda IV. Císař přičinil se o to sice všemožně, však setkával se všude s obtížemi a překážkami. Formálně vytýkalo se přílišné mládí Leopoldovo (nar. 1640.), skutečně však obtíže činili kurfirsté, a v pozadí pak číhala Francie překážky dovršujíc. Když císař dne 2. dubna 1657. zemřel, zanechal 17. letému Leopoldovi v dědictví válku polsko-švédskou na východě a ne příliš utěšené poměry politické na západě.

Leopold I. při smrti otcově byl pánem dědičných zemí rakouských, uherských (1655.) a českých (1656.), tudíž celého Rakouska, a nastávaly mu dva těžké úkoly, totiž: vésti válku polsko-

švédskou a zjednati sobě koruny císařské. Vládu v Rakousku vedl prozatím arcikníže Leopold Vilém, bratr Ferdinanda III. Smýšlení knížat německých po smrti císařově bylo Rakousku nepříznivé přičiněním Francie a Švédska, které mocnosti pojily se ku vzájemnému rušení záměrů Rakouska.¹⁾ Když kancléř říšský, arcibiskup mohučský, vypsal volbu do Frankfurta na den 14. srpna r. 1657., mělo Rakousko jen dva kurfirstské hlasy jisté, ostatní byly mu buď nepřátelské neb alespoň pochybný. Mazarin nešetřil námahy ani peněz, aby zjednal korunu císařskou Ludvíku XIV. a, když viděl to nemožným, snažil se postavit Leopoldovi nějakého protikandidáta. V srpnu r. 1657. počali sjížděti se do Frankfurtu vyslanci kurfirstů a byli přítomni i vyslanec papežův, vévody savojského, francouzský (2) a švédský. Francie snažila se způsobiti odklad ve volbě císaře jednak hrozíc vtrhnouti do krajín porýnských, jednak žádajíc, by napřed byl zavřen mír mezi ní a Španělskem, jednak odpírajíc Leopoldovi hlasu za království české. Jí podařilo se získati pro záměry své kurfirsty porýnské: kolínského, mohučského a falckého. I nabídla korunu napřed kurfirstu bavorskému a, když ten rozhodně odepřel, pak Leopoldu Vilémovi, strýci Leopolda I. Nejistým byl hlas kurfirsta brandiborského, tehdy se Švédskem spojeného, jenž chtěl užiti volby k upevnění samostatnosti země své a byl hotov pojiti se s tou stranou, která by mu ji mohla zajistiti. Tou dobou vyjednával pilně s Rakouskem.²⁾ Vláda vídeňská, zvláště radové Auersperg, Portia, Schwarzenberg a Kurz rozhodli se, že koruny císařské zjednají Leopoldovi za každou cenu.³⁾ Ještě před volbou byli vysláni

¹⁾ *Wolf*: „Fürst Lobkowitz“. str. 78—140.

²⁾ *Droysen*: „Gesch. der preuss. Politik“. III. 2., 365—395.

³⁾ *Wolf*: „Fürst Lobkowitz“. str. 78—104.

kníže Lobkovic a Dr. Volmar do Německa, by v Mnichově, Heidelbergu a Mohuči působili proti vplyvu francouzskému. Rozhodně pro Leopolda prohlásil se toliko kurfirst saský, Jan Jiří II., a od kurfirsta bavorského Ferdinanda dalo se to očekávati. Na počátku volby (v srpnu) byla většina kurfirstů pro arciknížete Leopolda Viléma, když však on volby se zřekl, bylo tím usnadněno jednání strany Leopolda I. O volbu jeho přičinil se nejvíce hrabě Kurz a kníže Lobkovic, kteří moudrým jednáním svým získali si do počátku r. 1658. skoro všechny vyslance a rady kurfirstů rýnských. Vedle důvodů rozumových a politických užíval Lobkovic v jednáních svých velmi hojně peněz a slibů. Předně upokojil všechny rady a ministry, kteří se byli přičinili o volbu Ferdinanda IV., a pak hleděl je získati pro volbu Leopolda I. Nejprve získal kurfirsta šalckého Karla Ludvíka, pak trevírského vyplativ mu 12000 tolarů a slibiv mu zvláštní ochrannou smlouvu, která byla pak zavřena ve Frankfurtě dne 22. června. Kurfirst mohučský, arcibiskup Jan Filip Schönborn, zdráhal se dlouho až konečně přece přijal 100.000 tol. Konečně prohlásil se pro Leopolda i kurfirst kolínský, bratr bavorského. Jen Braniborsko nedalo se získati penězi. Francie nabízela mu 100.000 tol., ono je však odmítlo a řídilo se jen důvody politickými. Konečně dne 15. února r. 1658. zavřel Montecucoli v Berlíně¹⁾ spolek na obranu i výboj mezi Pruskem a Rakouskem, a tím byl Friedrich Vilém získán pro Leopolda. V únoru a březnu sjeli se všichni kurfirsté do Frankfurta, koncem března přijelo i vyslanectvo bavorské a brandeburské s vévodou Moricem Nassavským v čele a byli všichni získáni pro Leopolda. Francie a Švédsko vzdaly se naděje volbu překaziti a chtěly

¹⁾ *Droysen* : „Gesch. der preuss. Pol.“ III. 2. 383—393.

alespoň zabezpečiti sobě mír: toto s Polskem a ona se Španělskem.

Leopold, jenž čekal v Praze na výsledek jednání, vydal se do Frankfurta počátkem března. Volba protahovala se nicméně i potom přičiněním Francie a Švédska, až 21. června byla dohотовena volební kapitulace, kterou po některých změnách přijal Leopold dne 15. července 1658. Kapitulace obsahovala 46 článků a nanovo obmezovala moc císařskou. Leopold zavazoval se také nepodporovati nepřátel Francie nynějších ani budoucích a působiti k míru mezi Francií a Španělskem, jakož i mezi Švédskem a Polskem. Francie zavázala se neposkytovat pomoci nepřítelům říše německé a Rakouska. Tři dni nato, dne 18. července r. 1658, byl Leopold zvolen králem římským a dne 1. srpna korunován na císaře¹⁾ od arcibiskupa kolínského. Rakousko tedy

¹⁾ Osobní povahu Leopoldovu v době té ličí vhodně posel benátský *di Battista Nani* ve své relaci z r. 1658: „Císař jest čistých, bezúhonných mravů, prost všeho hýření a neřestí, jež mohly by skvrniti jeho život soukromý. Jest zdoben výtečnými cnostmi, ostýchavý ve vystupování veřejném, vzor skromnosti. Ačkoliv od svého otce z jakési žárlivosti, která jako stín provází všechna knížata, byl vzdalován ode vši známosti věcí politických, zjednal si přece v době krátké tolik vědomostí o zájmech svých a knížat jiných, že pojímá vše snadno a odpovídá na všechno vhodně. Jest neunavným v práci, pozorným v radě, trpělivým v audiencích, bystrozrakým v rozeznávání, nedá znáti svých náklonností, uhádá úmysly druhých a ministry své povzbuzuje. *Wolf*: „Fürst Lob.“ str. 62. Charakteristiku jeho doplňuje vhodně *Krones*: v *Handbuch d. G. Öst. III.* str. 594.: „Byl povahy melancholické, temperamentu méně nakloněného pudům smyslným, byl přesvědčen přísně mravného, přímého a spravedlivého smyslu pro právo a blaho, ctil vědy, byl sobě dobře vědom práv panovníckých a věřil pevně v trvalost domu svého. To vše řídilo dráhu života Leopoldova a tvořilo protiváhu jeho podstaty nakloněné k pedantským formalitám, nejistotě a nedůvěře, chránilo ho od výstředností přesvědčení přísně katolického a pomáhalo mu ovládati rozhodné okamžiky politiky. Schopností byl prostředních, ale také nikdy nepodnikal věcí příliš odvážných“.

stálo zase v čele říše německé přese všechny intriky Francie a Švédska. Francie byla velmi nespokojena a hleděla i potom zeslabiti moc Rakouska v říši německé. Za záminku vzala si nedostatečnou garantii míru westfalského a za tou příčinou provedla v Höchstu (v srpnu 1658.) utvoření spolku rýnského s kurfirsty porýnskými na ochranu míru westfalského, hlavním však jeho účelem bylo izolovati Rakousko. Politiku svou pak dovršila v květnu r. 1659. koncertem haagským s Anglií a Holandskem a ještě téhož roku v listopadu mírem pyrenejským se Španěly.

Tak na počátku vlády císaře Leopolda I. (1658.—1705.) požívala na západě největší autority Francie, která (Mazarin) počala brzy pojiti se i s východem totiž Portou, a ty dvě mocnosti zaměstnávaly pak a vedly války s Rakouskem po celé panování Leopoldovo.

Rozhlédneme-li se v krátkosti po Rakousku po míru westfalském jeví se nám všude obraz neutěšený. Vnitřní stav byl ve všech zemích pokleslý, politika zevnější slabá, ač dosti šťastná.

Jediným prospěchem pro Rakousko z války 30leté bylo to, že nabylo větší samostatnosti politické a jednoty státní. Sesílilo moc panovnickou v zemích českých, spojilo ji s upevněnou mocí panovnickou v zemích německo-rakouských v jednotou sílu státotvornou a, když později (r. 1687.) podařilo se mu upevniti panství své a moc panovnickou i v Uhrách, nabylo důležitosti velmocenské a vystupovalo ve všech politických otázkách evropských jakožto moc samostatná, na říši německé nezávislá.

Přitom Rakousko bylo uvnitř ještě dlouho po válce 30leté státem foederalistickým, jenž skládal se ze samostatných skupin zemí českých, rakouských a uherských. V celku tom skupina zemí českých byla první a nejmocnější, jak z vy-

pravovaného viděti lze. Bitva bělohorská nebyla hrobem politické samostatnosti zemí českých, nýbrž ona seslabila jen přílišnou moc stavů zemských. Ale na největší neštěstí národa našeho nepřátelé jeho po bitvě bělohorské zbavili země naše skoro všech ráznějších živlů národních. Na místo nich do šlechty a měst českých byly uvedeny živly cizí, kterým nic nezáleželo na zdaru národnosti české a síle politické samostatnosti zemí českých. I po válce 30leté země české a národnost naše měly dosti svobody, alespoň mnohém více než na př. dnes, ale bohužel v národě našem nebylo rázných ochránců svobody té jako na př. v Uhrách. Země uherské po válce 30leté byly mnohém menší než české a v ohledu náboženském úplně rozervány, měly později také bitvu bělohorskou, ale nebyly zbaveny ochránců svobody své, proto jí ani nikdy nepozbyly tou měrou jako později země české.

Mír westfalský tedy ve vnitřním zřízení Rakouska nezměnil ničeho, zato tím hroznější byly následky záhub války 30leté, kterými stav celého mocnářství byl podvrácen na dlouhý čas. Následky ty jevily se nejzřetelněji v úplném schudnutí všech zemí a v neobyčejném sklesnutí obyvatelstva. Ztupělá lhostejnost zmocnila se všeho, nadto vláda všude potřebovala peněz a tísnila vše stejným nátlakem. Všude pozorovati zakrnělé zbytky svobody, všude vystupují ostře kastovní rozdíly jednotlivých stavů, všude vzmáhá se panství hrdé a necitelné šlechty a duchovenstva, kteří jímají ostatní obyvatelstvo v neobmezenou poslušnost a krutou poddanost. Šlechta obklíčila dvůr panovníký, stála se rádcem panovníkovým, povolovala mu daně a přejímala státní dluh. Následkem toho panovník a vláda nedbali o rolnictvo a měšťanstvo, zapomínali, že vlastní síla a jádro státu spočívá právě na této části obyvatelstva.

V ohledu náboženském bylo katolicství pro-

hlášeno náboženstvím státním. Ferdinand III. stál na stanovisku míru augsburského a všude prováděl ius reformandi, on snažil se v celé říši své uvést v život zásadu jedné víry, jednotejného zákona a jednotejné vlády. V zemích českých a rakouských to provedl, zemi uherskou uchránila toho járna politická samostatnosť a ráznost stavů.¹⁾

Poměry vzdělanosti octly se následkem války tak dlouhé na stupni nejnižším. Veškeré učení, věření a vědění obyvatelstva mocnářství našeho bylo řízeno řádem Jesuitů. Všecky školy národní a střední byly podřízeny Jesuitům anebo Piaristům; university v Praze, ve Vídni, Št. Hradci, Trnavě, a Olomúci byly výhradním majetkem Jesuitů. Oni ovládali vědu, učení, s censurou i literaturu a z větší části i politiku.

Císař Ferdinand III., muž velice rozumný a dobré vůle, cítil dobře nešťastný stav mocnářství svého a snažil se upřímně, aby jej povznesl; ale úkol ten byl těžký a nemohl býti docílen v krátkém čase. Ještě větší pak byly v tom překážky, když země rakouské po míru westfalském neužily delšího pokoje a odpočinutí, nýbrž zdvihly se jiné války, kterými mocnářství rakouské bylo zaneprázdněno přes 100 let.

¹⁾ Ferdinand III. za války 30leté poznal sice nutnosť nestavěti zájmů náboženských nad politické, ale řídil se zásadou tou jen ve případech nejnutnějších. Charakteristickým pro jeho jednání v ohledu tom jest, že r. 1655. tedy právě v době, kdy v zemích svých rakouských a českých zakázal protestantismus naprosto, žádal na sněmě uherském od stavů povolnosť k protestantům, a když arcib. ostrěhom. Lippay mu pravil, že svědomí nedovoluje mu postoupiti protestantům ani pídě země katolické, odpověděl mu, že úzkostlivost jeho svědomí je přeměřená.

Obsah.

	Strana:
Předmluva	5 — 10
I. Vnitřní stav Rakouska.	11—100
Úvod	11— 15
A. Celá říše a úřady celé říši společné	15— 18
B. Jednotlivé skupiny říšské	18—100
a. <i>Země koruny české</i>	18— 68
1. Panovník a úřady zemské (královské)	19— 25
2. Stavové a úřady stavovské	25— 35
3. Poměry společenské	35— 49
4. Poměry náboženské	49— 64
5. Vzdělanost	64— 68
b. <i>Dědičné země rakouské</i>	68— 83
1. Panovník a úřady zemské	69— 72
2. Stavové a úřady stavovské	72— 75
3. Poměry společenské	75— 80
4. Poměry náboženské	80— 82
5. Vzdělanost	82— 83
c. <i>Země uherské</i>	83—100
1. Panovník a stavové zemští	85— 91
2. Poměry společenské	91— 96
3. Poměry náboženské	96— 99
4. Vzdělanost	99—100
II. Postavení Rakouska k cizím mocnostem.	101—121
1. Postavení k Německu	101—106
2. Postavení k Polsku	106—109
3. Postavení k Sedmihradsku	109—112
4. Postavení k Turkům	112—115
5. Volba Leopoldova r. 1657 za císaře	115—119
Konec	119—121

Opravy.

Pro přílišnou vzdálenost tiskárny od bydlště spisovatelova zůstaly v knize mnohé menší chyby, zvláště pokud se týká čárek a dělení slov. Stalo se tak proti vůli spisovatelově, proto, laskavý čtenáři, nerač jej z toho vinit. Opraviti třeba:

na stránce	8. řádku	25.: sborník místo: slovník;
" "	9.	12.: Vsackého m. Vsäckého;
" "	11.	9. a jinde: katolický m. katholický;
" "	11.	24.: té m. tété;
" "	13.	17.: livrů m. livru;
" "	14.	15.: ve zřízeních zemských m. ve zřízení zemských;
" "	15.	12.: 330.400 m. 330.4000;
" "	15.	25.: pojil m. pojal;
" "	15.	26.: sbory, zřízené m. sbory zřízené;
" "	15.	32.: nejprve m. nejprvé;
" "	20.	11. a jinde: komissar, komisse m. kommissar;
" "	23.	3.: jemuz podřizen m. jemu podřizem;
" "	30.	18.: Ferdinand III. m. IV.;
" "	31.	13.: statky m. státky;
" "	31.	19.: obrátiti, a m. obrátiti a;
" "	35.	29.: spustošeno tak, že m. spustošeno, tak, že;
" "	44.	22.: uzdou m. úzdou;
" "	48.	8.: ran m. rán;
" "	53.	8.: nesešla, a úkol m. nesešla a úkol;
" "	53.	29.: krajích. Tu shledáno m. krajích a tu;
" "	71.	36.: selbst m. helbst;
" "	79.	36.: Pritz m. Gritz;
" "	94.	31.: Pezinek m. Bösing;
" "	95.	31.: beze vši m. bezevši;
" "	103.	25.: s nímž m. s nimiž;
" "	112.	15.: pro-sbou m. pros-hou;
" "	119.	25.: pano-vnickou m. panov-nickou;
" "	119.	28.: jednotnou m. jelnotou.

F. Š.

